

Гриневичева, Катря.

Шеломи в сонці.

Історична повість.

~~37 124.~~

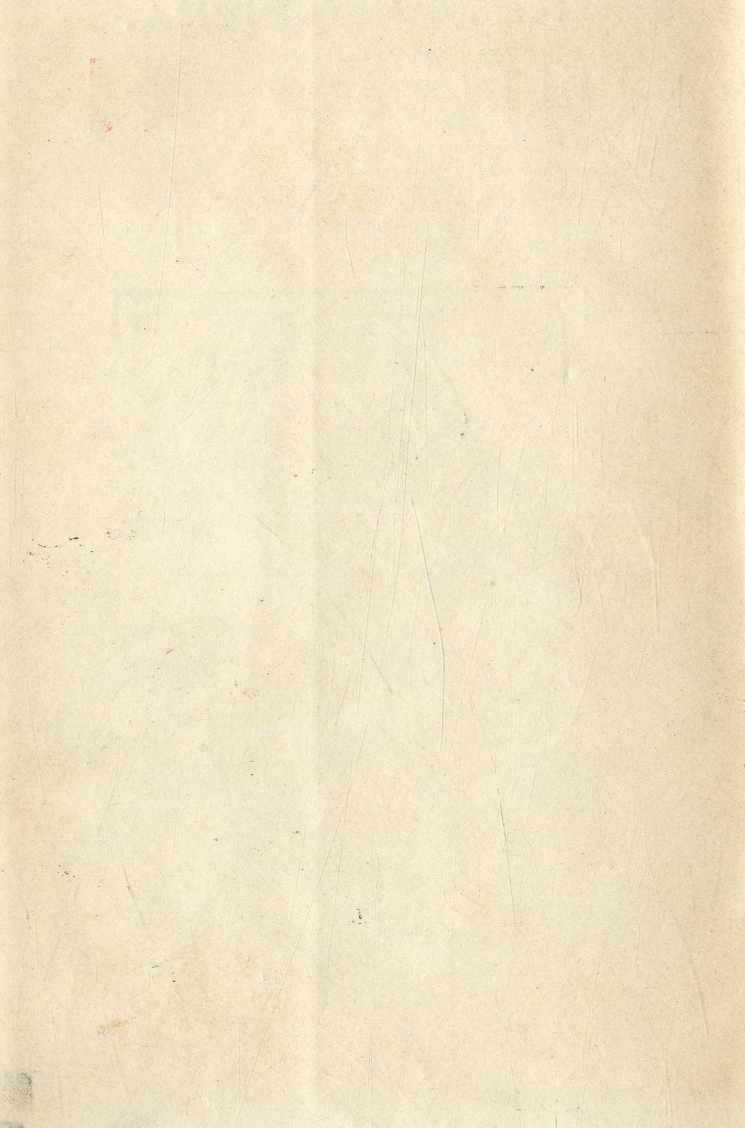
1929.

К. ГРИНЕВИЧЕВА.
ШЕЛОМИ
В
СОНЦІ

М. САМОКИША.

РУХ

БІБЛІОТЕКА
ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЕЙ
І РОМАНІВ

0610
КАТЯ ГРИНЕВИЧЕВА

ШЕЛОМИ В СОНЦІ

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ

З ПЕРЕДМОВОЮ
М. ГОРБАНЯ

Сообщение № 217 от 13.11.54 г.
Л. УССР

2

== Р У Х ==

37.124

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

W 5(2-4u)5-611.2

дописати

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського Дру-
ку“, „Картковому репертуарі“ та інших
показчиках Української Книжкової
Палати.

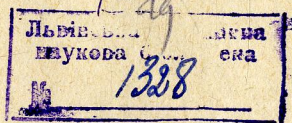
ДЕРЖТРЕСТ „ХАРПОЛІГРАФ“
ХАРКІВСЬКА ШКОЛА
ДРУКАРСЬКОГО ДІЛА
ІМ. А. БАГІНСЬКОГО

Укргодовліт 1430
Тираж 5000, Зам. 1597

X —1929

36-36337 - R

ГАЛИЧИНА ТА ВОЛИНЬ НА ПОРОЗІ XIII СТОРІЧЧЯ

Останніми часами на Західній Україні спостерегається значне збільшення інтересу до літературних творів на історичні теми. У Галичині за останні роки вийшла ціла низка й оригінальних і перекладних історичних романів, повістей та оповідань. Вартість та вага їх дуже різна. Поруч з такими широко задуманими й широко розгорнутими полотнищами, як „Мазепа“ Б. Лепкого, виходить низка невеличких оповідань а la Кашенко, Будзиновського та інших. Між творами на історичні теми дуже прихильну оцінку зустріла остання повість відомої галицької письменниці Катрі Гриневичевої „Шеломи в сонці“, що виходить тепер оце в нашому виданні. У цій повісті автор веде читача в далеку давнину, до початків XIII віку в історії Західньої України. Що широкі кола читачів на Радянській Україні мало знають ті давні минулі часи, мало знають той шлях історичний, яким пройшла Західня Україна, то не зайве буде хочби в коротких рисах побіжно змалювати Галичину та

Волинь на порозі XIII століття за тих часів, коли саме розгортається дія „Шеломів у сонці“.

Вже у другій половині XII сторіччя старий економічний та політичний центр українських земель — Київ підупадає. Розкладається Київська держава, що виросла на грабіжницькому поневоленні окремих племен. Постають нові політичні та економічні центри. З середнього Подніпров'я з Київської Руси - України життя пересувається на північ у Ростово - Суздальську великоруську землю та на захід — до західних українських земель — Волині та Галичини. Київ втрачає своє старе значіння. Чому ж це так сталося?

Київська держава виросла з торговельної варязької факторії, якою був Київ. „Підстава, що надала виключного значіння середньому Подніпров'ю, було посередництво Києва в торгівлі з візантійським та східнім світом“¹. Відколи ж степові орди, з печенігів почавши, почали залягати степи, урвалися зв'язки з східними країнами, бо ж шляхи стали непроїзжі, небезпечні. Так само небезпечні стали шляхи й на південь до Чорного моря, до Візантії. Київським князям чимало сил та енергії довелося покладати, щоб звільнити тії шляхи від ворогів, налагодити правильні торговельні зв'язки з Візантією. Але натиск степових орд не давав

¹ М. С. Грушевський. Історія України - Руси. Т. II, ст. 128
Щоб не переобтяжувати читача примітками, роблю їх тоді, коли наводжу тексти дослівно. Список головнішої літератури додано в кінці.

цьому змоги. Кочові племена відрізали Київ від східних центрів торгівлі та заважали правильним торговельним взаєминам з Візантією. Досить нагадати вбивство печенігами Святослава, київського князя, щоб уявити, яку, справді, велику небезпеку становили кочові племена. Отже, це перша причина, чому Київ втрачає своє значіння. Він уже не може бути за посередника в торгівлі між арабським Сходом та європейським Заходом, між варязькою Північчю та візантійським Півднем.

Але дивно було б тільки зовнішніми причинами — нападами кочівників — пояснювати занепад Києва. Причини були й глибоко внутрішні. У торгівлі київських князів велику роль відігравали мед, віск, хутра й челядь-раби. Усе це київські князі та їхнє боярство збирали як дань з підвладних племен. Потреба мати більше хутр, більше челяді неминуче спричинювалася до поширення збройною силою влади київського князя над іншими племенами. Силою після довгої іноді боротьби київські князі здобували собі нові й нові землі, щоб із них брати данину, брати челядь. Хижацький визиск природніх багатств призводив до виснаження. Куні, бобр, чорна лисиця та інші мешканці первісних лісів виплошадли на території Київської Русі. За ними треба було йти на північ до дрімучих лісів. Так створився новий центр — Ростово-Суздальська земля.

Хижацьке панування київських князів спричинювало незадоволення широких мас населення. Навіть

у скупого лаконічного літописця - ченця знаходимо змалювання проявів клясової боротьби у Київській Русі - Україні. Клясова боротьба — незадоволення широких мас і міського і сільського населення — хитає підпори влади київських рабовласників — князя та боярства. Київ, як політичний центр, занепадає. Виростає низка нових центрів на українських землях, набирають більшого значіння старі племінні центри. Київська Русь - Україна розпадається на ті частки, що з них силою збито було її в єдине ціле. Починається завзята запекла боротьба між князями окремих земель. „Жадоба набрати скарбів, ополонитися челяддю та награбувати во-ску, меду тощо, — говорить М. Яворський, ¹ — була тою силою, що гнала князів одного проти одного та примушувала їх не розбиратися в засобах, коли траплялася нагода набити кешені собі й своїй дружині чужим золотом та поповнити комори чужими виробами та напیتками“.

Торгівля зі Сходом переноситься на старий, ще передкиївський центр — на Надволжя. З Західньою Європою та з Півднем розвивають торговельні зв'язки західні українські землі. І північний новий центр — Суздальське князівство, і західні українські землі — Галичина та Волинь — у старому Києві вбачають небезпечного суперника. Отже, цілком зрозуміло стає, чому північний великоруський князь Андрій Боголюбський не пошкодував 1169 року

¹ Нарис історії України ч. I, ст. 111,

завдати рішучого удару Києву. Літописець яскраво змальовує цей розгром Києва: „Взять же бысть Киевъ мѣсяца марта въ 8 въ второѣ недѣли поста в середу, и грабиша за 2 дни весь градъ, Подоліе и Гору, и монастири, и Софью, и Десятинную Богородицю, и не бысть помилования никому же ниоткуда же, церквамъ горящимъ, крестьяномъ убиваемымъ, другимъ вяжемымъ, жены ведоми биша в плѣнъ, разлучаеми нужею отъ мужий своихъ, младенци рыдаху зряще материй своихъ; и взяша имѣнья множество, и церкви обнажиша иконами и книгами и ризами и колоколы изнесоша всѣ, смолняне и суздалци, и черниговци, и Олгова дружина, и вся святыни взята бысть і зажьже (н) бысть и монастирь Печерський святыя Богородица от поганых, но Бог молитвами святыя Богородица съблюде и от таковыя нужда, и бысть в Киевѣ на всихъ челоуѣцехъ стенаные и туга, и скорбь неутѣшима, и слезы непрѣстанныя“.¹

Так північний центр нищив свого суперника, страшного своїм не сучасним, а своєю минулою славою. Отже Київ підупадав. Розгром 1169 року тільки довершував процес занепаду Київської землі та її центру — Києва.

Центри політичні й економічні на українських землях пересунулися на захід—до Галичини та Волині.

Галичина та Волинь—західні українські землі—не витримували на собі раз-у-раз навали степових

¹ Летопись по Ипатскому списку, ст. 373.

бод, як Східня Україна. Життя тут спокійніше, людиність не зазнає тих ударів повсякчасних, як Київська та інші східні українські землі, ні від кочівників, ні від князів у їхній невпинній боротьбі.

Від давніх часів, як Галичина, так і Волинь стояли осторонь від тієї торговельної системи, що утворилася на Подніпров'ю з осередком у Києві. Галичина й Волинь, ближчі до Заходу, не втягнені були широко в ті торговельні операції, що їх провадило Подніпров'я. Галичина й Волинь стояли осторонь тієї торгівлі, що її провадила Київська Русь-Україна зі Сходом та Гречиною — Візантією. Від давніх часів Галичина та Волинь непосередне підтримували жваві торговельні зв'язки з західними країнами. Ще за часів розквіту Київської держави через Галичину та Волинь проїздила сила-силенна купців з Заходу до Києва. Коли ж Київ підупав, коли шлях Дніпровський утратив своє значіння, саме ці західні землі українські та їхні міста перетворилися в центри торгівлі з Заходом, з західними країнами. Ще в XIII віці до Галичини та на Волинь їздили купці з Польщі, Бреславля та цілої низки міст Середньої Європи. Провадилося торгівлю і з півднем. Дністром ходили „ладьї“ — великі човни — до Олеш'я (у нижній течії Дністра) і звідти до Галича привозили рибу й мед. Великі й жваві торговельні зв'язки були з наддунайськими містами. Коломия була містом, що її знали геть по всій Україні. Звідци бо вивозилося сіль, і цією сіллю,

як є низка відомостей, навіть спекулювали в Києві і князі, і боярство. Розвивалася торгівля, розвивалися міста. Як підрахував М. Смірнов¹, за час від 1205 року до татарського нападу було на Волині та Галичині 56 міст. Міста ці жили жвавим бурхливим життям. Чимало було по тих містах і чужинців, що жили своїми колоніями. Так у Володимирі XIII століття були колонії євреїв, німців, новгородців тощо; у Галичі теж були численні чужоземні колонії. Отже цілком правдиво Катря Гриневичева дає яскравий малюнок бурхливого міського життя в Галичі, згадує про чужоземних купців, про галицьких ремісників.

За тих часів, про які йде мова в оповіданні, на порозі XIII сторіччя, Галич був столиця Галицького князівства, був княжою резиденцією. Про Галич стародавній багато написали праць наукових і українські і польські історики, більше, як про яке інше місто Галичини. Не вичислятимемо тут тих праць, відзначимо лишень, що акад. Грушевський визнає за безперечну й безсумнівну згадку про Галич 1141 рік, а вже 1144 року Галич стає княжою резиденцією, стає центром цілої Галичини. Що-правда вчені чимало сперечалися про правдиве місце старого Галича, та як доводять розкопани, це було багате місто з низкою великих будівель, низкою церков та монастирів.

¹ М. Смірнов. Доля Галицької Русі (Руська Історична Бібліотека, т. 5).

Стольне місто Волині — що про нього теж згадує письменниця — за тих часів був Володимир. Це було велике багате торговельне місто з низкою чужоземних колоній. Сюди прибували купці і з Сходу і з Заходу і з багатьох українських та великоруських земель. Саме місто оточене було низкою передмість та підгородних сел. Укріплений Володимир був дуже сильно — дерев'яні стіни з вежами оточували його. Які великі були ці укріплення, видно з того, що коли за трохи пізніших часів — часів татарського панування — з наказу татарського воєводи Бурундая почали нищити ці укріплення, то не було змоги їх швидко розкидати, і князь Василько наказав, слухаючись Бурундая, запалити стіни, а вже потім розкопані були й земляні вали. Володимир був княжою резиденцією волинських князів. Тут таки жив і єпископ володимирський. У самому місті і на передмістях було багато церков та три монастирі. Отже це був і політичний, і торговельний, і — як на ті часи — культурний центр Волині.

Виростали міста, розвивалася торгівля, розвивалися ремесла та обробна промисловість. Одночасно з розвитком торгівлі бачимо на Волині та в Галичині розвиток сільського господарства. Чимало даних, незаперечно, свідчать про це. Ще в XIII віці між тією даниною, що її давало сільське населення Галичини князеві, була пшениця. За пізніших часів татарського панування, в середині XIII віку, населення теж дає данину татарам пше-

ницею та просом. По різних князівських грамотах старанно й точно вказується орні вгіддя — землю, придатну для рільництва, землю, яку обробляють.

Велику вагу має й скотарство. У різних документах тогочасних часто згадується луки, пастівники, сіножаті.

Розвиток хліборобства ішов у парі з утворенням великої земельної власности. Ніде на Україні, як на Волині та в Галичині, не було так розвинене велике боярське землеволодіння. Від давніх часів і Волинь, і Галичина стояли осторонь від тієї боротьби, що її провадили князі — суперники за Київ. У Галичині протягом кількох поколінь сиділа одна династія Ростиславичів. Отже тут не змінювався і склад дружинників князівських, як по інших землях. Дружинники галицьких князів міцно осіли на одному місці, злилися з місцевими групами племінної аристократії. Що в економіці Галичини велику роль відігравало сільське господарство, то зрозуміло, що галицький боярин у першу чергу був землевласник, а не рабовласник. Цей землевласник був феодал у справжньому розумінні. Він одержує від князя міста й землю на „кормлення“ та „держання“ і хоч князя вважається за верховного власника всієї землі, проте на землях, де панують феодали, вони, а не князь, переймають на себе всі функції державної влади: і адміністраційні, і військові, і суд, і збирання данини. Князь не має права втручатися в володіння. Від більших феодалів, що тримають у своїх руках

великі простори земельні, залежать менші феодалі. Так само, як більший феодал має непосредній обов'язок відбувати військову службу та давати данину князеві, так менші служать більшим. Виходить ціла драбина ієрархічна. На чолі стоїть князь — перший між феодалами, від нього непосредне залежить кільки значних феодалів, від кожного з тих залежить група середніх, від середніх — група менших. Феодальний устрій найгостріше й найяскравіше виступає в Галичині, а потім на Волині. По цих обох землях феодалі (бояри) виступають значною силою. По суті протягом часу, про який у нас іде мова, в Галичині й на Волині диктатура є в руках боярства. І це боярство провадить боротьбу проти міських громад — буржуазії тогочасної та ремісництва та проти князя, що мусить, як перший між феодалами, спиратися на будьякі групи феодалів. Між окремими групами феодалів, що конкурують одна з одною, теж точиться завзята боротьба.

Яке сильне було боярство, яка нікчемна була роля князя — головного військового начальника над військом феодалів, показують події XII віку в Галичині. На Галицькому столі сидів князь Ярослав Осмомисл. Ім'я цього князя знане було геть по всій Україні, його сили змальовує літопис, його з великою пошаною згадує автор „Слова о полку Ігоревім“. Але цей могутній князь теж був іграшка в руках боярства. Бояри навіть в інтимне життя князя втручалися. В Ярослава Осмомисла були

сварки з жінкою княгинею Ольгою. Він зблизився з якоюсь Настасею з роду Чарговичів. Рід цей був, очевидячки, не з дуже впливових, отож чимала частина боярства на чолі з боярином Костянтином Сірославичем почала чинити опір князеві, а далі княгиня Ольга з цими боярами втекла до Польщі. Частина ж її прихильників лишилася в Галичі. Почалася одверта боротьба, і князь мусів іти на поступки. Ось як говорить літопис про ці події: „Галичане же найкладше огонь сожгоша ю (Настасью), а сына ея в заточение послаша, а князя водивше ко кресту яко ему имѣти княгиню в правду и тако уладившееся“¹. Дійсно таки, справа була поладжена. Бояри спалили Настас'ю, фактичну жінку Ярослава, позабивали її родичів, її сина Олега від Ярослава, якого дуже любив Ярослав, загнали в заслання, а сам князь мусів присягати, що житиме з княгинею Ольгою в добрій згоді.

Проминуло кілька років. Помер Ярослав і Галич столицю лишив своємулюбому синові, Олегові, та хіба ж могли бояри на те піти, щоб син Настас'ї, яку вони спалили, над ними панував, то ж вони відразу вигнали Олега та посадили Володимира, сина княгині Ольги. Та Володимир не хотів ходити покійно й слух'яно в руках боярства. Він „думы не любяшетъ з мужми своими“, він в усіх державних справах радився тільки з гуртком приятелів своїх та й годі. Боярство, що звикло керу-

¹ Летопись по Ипатскому списку, ст. 385

вати князем, не могло попустити цього, і ось починаються заколоти в Галичі. Бояри винуватять Володимира в розпусному житті, в тому, що він п'ячить „бѣ любезнив питию многому“, в тому, що він живе з якоюсь попадею, як з жінкою, одібравши її в чоловіка. Отож боярство стало з вимогою, як колись до батька Володимирового — Ярослава, так і до нього, щоб він прогнав свою жінку: „Княже мы не на тя востали ямы, но не хотимъ кланятися попадьи, а хотимъ ю убити“ — так малює літопис вимоги боярства. Мала повторитися історія з Настасею. Але між окремими групами бояр не було згоди, тож одверте повстання проти князя не вдалося. А Володимир зробив не так, як його батько. Він узяв свою жінку — попадю, дітей, „злато и сребро много“, забрав і своїх дружинників та втік до Угорщини. Така була сила феодалів і така нікчемна була роля галицького князя.

Так само й на Волині боярська верства була надзвичайно могутня та розвинена. Між боярством та міським населенням стосунки були напружені... Широкі маси міщанства, хоч вони й були ніби рівноправні з боярами, були завжди в економічній залежності від бояр. Саме ці широкі маси міського населення були — як відзначає акад. Грушевський¹ — „предметом лихварських спекуляцій бояр“.

Що до широких мас селянства, то поруч з масою особисто вільних смердів існувала численна

¹ Історія України-Руси, т. III, ст. 315

група закупів, людей економічно залежних від боярства. Закупи — це були люди, що, позичивши гроші чи реманент, одробляли власною працею, або ж це були наймити, які, наймаючись, брали гроші — заплату вперед. Отже виходило, що людина за гроші віддавала по суті в заставу самого себе, свою працю. Правне й економічне становище закупів було дуже непевне. Боярство зловживало своєї сили, і чимало з закупів не могли сплатити свого боргу та через всілякі хитрощі панські перетворювалися в звичайнісіньких холопів — рабів. Шлях переходу в холопи був дуже легкий, адже праця людська цінувалася тоді дуже низько й одробити борг з величезними відсотками часто було не під силу. За „Руською Правдою“ річна робота жінки оцінювалася в 1 гривню, а кінь коштував 3 гривні, корова — 2. Отже зрозуміло, чому чимало з закупів перетворювалося в звичайнісіньких холопів — рабів. Над холопом же власник мав необмежене право, право життя й смерті.

По боярських землеволодіннях саме велику масу становили ці невольні та напіввольні, як закупи, групи селянства. Безперечна річ, не могло бути спокою, клясового миру там, де існувало два табори: лихв'ярський боярський і селянський, з його різними групами, більше та менше залежними від боярства. Літопис доховав звістки про широкі рухи XII сторіччя.

З кінцем XII сторіччя шляхи Волині та Галичини близько сходяться. Як ми вже згадували, 1187 року

37.124.

Львів. Бібліотека

Львівська державна
шкільна бібліотека
ДРБ СРСР 1310

Помер старий князь Ярослав, передавши столицю Галич нешлюбному синові Олегові, але бояри вигнали Олега й посадили Володимира, сина Ярослава від княгині Ольги. Та незабаром боярство, роздратоване спробами Володимира керувати самотійно, прогнало й Володимира, а до себе запрохало князя з сусідньої землі — з Волині Романа Мстиславича. Волинського князя та й його боярство здавна вже вабила Галичина — ближча до Західньої Європи, багата на міста, з добре розвиненим ремісництвом та багата на сіль та інші природні багатства. Тож Роман радо відгукнувся на заклик. Він уже довгий час чекав тільки нагоди, ба навіть сам вербував собі прихильників між галицьким боярством. Отже Романові пощастило сісти в Галичині та не надовго. Володимир повернувся з допомогою військовою з Угорщини. Угорський король дав йому військо. Мусів Роман тікати з Галича до себе на Волинь, а угорський король, замість посадити знову Володимира на Галицький князівський престол, посадив його до в'язниці, а в Галичі посадив свого сина. Галичина була занадто ласий шматок, щоб угорський король, відмовився, мавши її в руках у себе, від неї. Та й галицьке боярство, певне, не дуже радо зустріло Володимира. Угорський король, проте, знаючи силу галицького боярства, передав провідні уряди боярам, узявши в них закладників; Володимира ж повіз із собою до Угорщини. Волинському князеві Романові, що

не встиг і місця нагріти в Галичі, теж не хотілося відмовлятися від Галичини. Удається він по допомогу до свого тестя Рюрика, пізнішого київського князя, та з його заходів нічого не вийшло кінець-кінцем. Удається знову до Польщі по допомогу, але і з цього теж нічого не вийшло. Довелося Романові тепер битися з братом своїм Всеволодом та вже не за Галичину, а за Волинь. Річ у тім, що, відбуваючи до Галича, Роман передав Володимир — столицю Волині — братові, а той тепер на вимогу Романову не давав її назад. Ото тільки після довгої боротьби мусів Всеволод повернути братові місто Володимир. Знову став Роман за волинського князя. А тим часом у Галичині назрівали події. Між галицьким боярством, окремими групами його, почалася незгода. По всьому краї почалася опозиція проти панування угорців. Угорські воеводи поводитися в Галичині мов у забранім краї. Почали, як говорить літописець, „насилъє дѣяти во всем“.

І саме в цей час Володимирові пощастило, підкупивши сторожу, втекти з полону спершу до Німеччини, до відомого цісаря Фрідріха Барбароси, а потім до Польщі. Німецький цісар, що в той час готувався до хрестового походу, дав наказа, яко васалові, польському князеві Казимирові Справедливому допомогти втікачеві здобути Галич. Восени 1189-року польське військо разом з Володимиром з'явилося під Галичем. Угорці відійшли з Галичини, Володимир знову сів, тепер уже до

смерти своєї, на галицькому престолі. 1198 чи 1199 року Володимир помер. І тепер, знову до Галича з військом наспів Роман волинський. Тепер уже він міцно сів у Галичі. Відтепер з'єднавши в своїх руках дві багаті українські землі, спираючись на волинське боярство, конкурента галицького, Роман продовжує свою широку зовнішню політику. Насамперед, слід відзначити поширення впливу на східні землі українські... У Києві з 1194 року сидів на князівському престолі тесть Романів—Рюрик. У наслідок складних довгочасних інтриг північного суздальського князя Всеволода, що все ще боявся Києва, Роман посварився з тестем. Суздальський князь чужими руками хотів викопати Києву яму. Почалася між тестем та зятем довгочасна боротьба, що в ній так чи інакше взяло участь князівство всіх українських земель. Та сили Романові були незрівняно більші. Населення Київщини пристало до нього. Кияни не чинили йому опору, сами пустили до міста. Приєднання Києва до західних земель з їх широким торговельним обігом, з їх розвиненим життям, певна річ, вабило киян. Мусів Рюрик зріктися Києва, а Роман у самому Києві посадив незначного князька Інгвара. Київська ж земля сама по старому лишалася в руках Рюрика. Інгвар це була підставна особа від Романа, що з його влади не вийшла. На початку XIII сторіччя Роман (1200 чи 1201 року), щоб забезпечити Київську землю від нападів половецьких, рушив у похід на половців.

Набравши велику здобич, Роман повернувся знову на Західню Україну. Цей його поворот став за гасло для його тестя. Рюрик, нав'язавши зносини з половцями та з Чернігівськими князями Ольговичами, рушив на Київ. На початку 1203 року з'єднане військо взяло Київ. Почалося те, чого хотів суздальський далекозорий князь — почалася страшна руїна. Усе місто, ба навіть церкви, було розграбовано, силу киян взяли половці в полон. Чужоземні купці мусіли дати переможцям контрибуцію. Місто було страшно поруйновано. Це був другий великий погром Києва перед татарською навалою.

Між Рюриком і Романом запалала нова боротьба, і кінець - кінцем Роман, схопивши підчас переговорів у Трипіллі, свого тестя, одіслав його до Києва, де його силою постригли в ченці. Так само з наказу Романового постригли в черниці й тещу його — жінку Рюрикову, та не тільки тещу, але й жінку свою — доньку Рюрикову наказав Роман постригти. Спершу був Роман узяв синів Рюрикових у неволю, та один з синів Ростислав був зять суздальського князя, то ж у наслідок довгих переговорів Роман випустив на волю обох братів, а Ростислава посадив за князя в Києві. Це був по суті розподіл впливу на Київську землю між двома новими центрами: великоруським — суздальським та українським — галицько-волинським. Вплив Романа був такий сильний, що Рюрик аж до смерти Романової не скидав з себе чернечого

одягу. І була це надзвичайно цікава ситуація. У монастирі сидів батько чернець з примусу, а на престолі князівському сидів син його. Так Галицько-волинське князівство поширило свій вплив на східні українські землі. Походи Романові на половців, як також і боротьба з Литвою, дали йому величезну популярність.

Проте, всередині самої Галичини Романові довелося велику боротьбу витримувати. Віддавна в Галичині була партія бояр, ворожих Романові, що шукала й дбала, щоб своїх кандидатів на галицький стіл посадити, а з тим — ближче до кращих державних посад стати. З другого боку конкуренція волинського боярства дратувала галицьке. Проти Романа галицьке боярство почало розпочинати заклоти. Та маючи за собою вірне волинське боярство — зайд у Галичині, Роман почав просто фізично винищувати ворогів. Один із сучасників, Кадлубек говорить, що, мовляв, у Романа були звичайно такі прислів'я: „не винищивши роя, не можна безпечно їсти меду; не буде пахнути коріння, доки його не потовчеш“. І ці прислів'я прикладав до життя у боротьбі з свавільними галицькими феодалами. Так він вигнав з Галичини бояр Кормільчичів, що хотіли на галицький стіл посадити чернігівських князів Ігоревичів, свою тяжку руку давав відчути й іншому боярству. У цій боротьбі безперечна річ, так широкі маси селянські, як і міські співчували князеві. Князь нищив окремих феодалів, і цього було досить для його популяр-

ності, адже не могли тодішні маси усвідомити собі справжню роль князя, як першого між феодалами, що нищить ворожі йому особисто, хоч клясово близькі групи. Та 1205 року Роман вирушив у похід на Польщу. 19 червня 1205 року у Завихвості на Віслі Роман з невеличким загonom од'їхав од свого табору, на нього наскочило польське військо й забило його.

Катря Гриневичева саме й починає свою повість з опису повороту війська до Галича, з походу з трупом забитого князя та змальовує далі бурхливі події ближчого року.

Смерть Романова розв'язала руки всім ворогам його з боярського табору. По Романі лишилася молода вдова його — нова жінка Романова та два сини: Данило—трьохлітній хлопець та Василько, що йому тільки другий рік пішов. Отже молодій Романовій удові, бачачи велике замішання, довелося звернутися по допомогу до свого свояка угорського короля Андрія. У місті Сяноці відбувся з'їзд, і там угорський король прийняв в опіку молодих Романовичів, пообіцяв дати допомогу вдові, що мала правити від імені трьохлітнього сина. Зате король проголосив себе за короля Галичини й Волині. Знову Угорщина накладала руку на Галичину. До Галича введена була велика угорська залога і тільки спираючись на цю залогу, могла не боятися Романова вдова за життя своє й дітей. А боятися було чого. До Галича вертали заслані колись Романом проводирі ворожих боярських

партій. Сусіди по інших землях українських теж заворушилися. У Києві скинув з себе чернечу рясу тесть Романів — Рюрик князь-чорноризець і рушив у похід на Галич разом з давніми претендентами на Галич — князями Ольговичами. Вони так поспішали, щоб хто інший не випередив, що навіть сил великих не зібрали. Цей похід і дальший теж описує Катря Гриневичева в своїй повісті. Та не пощастило знову Рюрикові й Ольговичам, сили в них були невеликі, ворожі Романовим синам бояри не спромоглися об'єднатися, а в Галичі стояла угорська залога. Тож не пощастило Ольговичам захопити Галич, мусіли йти назад. Ось саме цей час і ближчі події змальовано в повісті. За рік зібралася знову велика сила з східньої України у похід на Галич, з князями, що йшли здобувати Галич, ішли караколпаки та половці.

Одночасно на Волинь рушив польський король. У самому Галичі ворожа Романовичам партія набрала сили. Удалася знов княгиня по допомогу до угорського короля та доки прийшла допомога, втекла з ворохобливого Галича до вірнішого Володимира. За князя в Галичі проголошений був князь Володимир Ігоревич, що його виставила ворожа Романові боярська партія. Володимир Ігоревич та його прихильники вислали тоді попа-посла до Володимира, щоб видали удову Романову з дітьми, хочаби „искоренить плем'я Романово“. Між володимирськими боярами теж була група, що нав'язала, очевидно, вже зв'язки з Ігоревичами, тож коли

хотіли обурені володимирці забити того посла, то дехто з бояр боронив його—мов не личить посла вбивати. Княгиня, почувши про це, почула себе в небезпеці, вирішила тікати до Польщі. Уночі, через міську браму дядько — доглядач Данилів — вивіз його за місто. А піп Юрій, довірена людина княгині, разом з „кормилицею“ теж потай винесли малого Василька через якусь дірку в проламаній стіні. Потім уся родина втекла до Польщі. Ось як говорить про це літописець: „Наутрѣя же оувѣдавши княгини и свѣтъ створи с Мирославомъ и с дядькомъ и на ночь бѣжаша в Ляхы. Данила же возьма дядька передася изниде изъ града. Василка же Юрьи поп с кормилицею возьма. Изыйде дырою градною не вѣдяхоу бо камо бѣжаше бѣ бо Романъ оубьень на Ляхохъ, а Лестько мира не створиль. Богу же бывшую поспѣшникуоу. Лестко не помяноу вражды, но з великою честью приятровъ свою и дѣтатѣ сожаливѣ си и реч яко дьявол есть вовергл вражду сию межи нами бѣ бо Володиславъ лестя межи има и зазоръ имѣя любви его“¹.

У Володимирі теж сіли Ігоревичі, а для Романовичів почалася довга доба мандрівки по чужих країнах. Та сівши на галицький та володимирський стіл, Ігоревичі взялися, як і Роман, до рішучої боротьби проти боярства. На Чернігівщині, їхній батьківщині, боярська верства не мала того значіння, як у Галичині, тож Ігоревичі відразу взялися рішуче до боротьби з могутніми феодалами. Жорстока то

¹ Летопись по Ипатьскому списку.

була боротьба. Щось з 500 бояр винищили Ігоревичі, позабирали, поконфісковували їхнє майно та віддали його зайдам з Чернігівщини. Та галицьке боярство вдалось до Угорщини по допомогу, Угорщина весь час пильно стежила за подіями в Галичині, тож відразу пішло військо угорське на допомогу боярству. У рішучому бої двох Ігоревичів узяло в полон угорське військо. Бояри галицькі відразу ж великі дарунки дали угорцям, щоб в їхні руки віддали Ігоревичів. Великих знущань зазнали Ігоревичі від бояр, кінець-кінцем ті після довгих знущань повісили обох князів. Так боярство по сугі керувало державою, князі це були пішаки в руках боярства, перші феодали вони доти сиділи на князівстві, доки слух'яно виконували волю боярства. Боротьба окремих груп боярства, що виставляла кожна свого претендента на князя, то ж була боротьба за визначні посади, — за „держання“ і „кормлення“. Характерно, що коли Ігоревичі вчинили величезну різню боярам, то навіть один з Кормільчичів, давніх ворогів Романа і його сім'ї, прохав в угорського короля вислати їм малого Данила, що перебував тоді в Угорщині. Прохав, очевидно, сподіваючись від імени Данила керувати державними справами. Так і було справді. Коли малий Данило прибув до Галича, то слідом за ним приїхала й мати його з купкою бояр і хотіла в свої руки взяти керування. Але Кормільчичі не дали їй цього. Як говорить літопис: „Галичане вигнаша Данилову матір із Галича“. Данило гірко

плакав, не хотів пускати матері. Коли один з бояр хотів одтягти його коня силою, то Данило, вихопивши меч, хотів був ударити того боярина, та не влучив в нього, а в коня. Почалася згодом дальша завірюха, мусів Данило тікати знову на Угорщину, а галицькі бояри наставили за князя боярина Володислава Кормільчича. І тільки після довгої боротьби, довгих поневірянь щастить Данилові опанувати спадщину свого батька та, як і йому, провадити боротьбу з боярством. Та це вже події пізнішого часу.

Такі події відбувалися в Галичині та на Волині на початку XIII сторіччя. Катря Гриневичева в своїй повісті змальовує події першого року по несподіваній наглій смерті князя Романа. Змальовує вона князя Романа, згідно з традицією, як могутнього „однодержця земель від Дніпра й Дунаю до Карпат“, як великого лицаря-вояку. Таким у народній пам'яті лишився Роман. Про нього за його часів існувало, безперечна річ, багато переказів та пісень, що їхні рештки доховалися до пізніших часів. І в тих піснях та переказах оспівувався сміливий, відважний вояка, могутній господар, лютий та немилостивий до ворогів. Таким змальовує Романа й літописець: „Оустремил бо ся бяше на поганяя яко и лев сердит же бысть яко и рысь и гоубяше яко и коркодил и прехожаше землю их яко и орел храбор бо бѣ яко и тоур“. Тож у пізніших оповіданнях легендарних змальовано образ грізного князя, що й всевладного папи не боїться. Легенда говорить, що папа прочув

був про могутнього князя Романа і прислав до нього свого нунція (посла) умовити князя перейти на католицьку віру. За це папа обіцяв Романові дати королівський вінець та обіцяв допомогу меча св. Петра, що дасть йому дальші перемоги. Та Роман, вислухавши нунція, витяг меча й з посмішкою, показавши його папському посланцеві, запитав: „Чи такий меч у папи, коли він береться допомагати йому, Романові“, а далі додав, що доки в нього, Романа, є свій меч, не хоче він здобувати нові землі інакше, ніж „кровию“, війною, як і його діди - прадіди робили.

Таким змальовує князя Романа і Катря Гриневичева, йдучи за старою традицією.

Нагла смерть Романова сильне вражіння справила геть чисто по всій Україні, ба навіть і по за Україною. Польський король наказав на знак своєї подяки богів, що врятував його від грізного ворога, збудувати каплицю в честь святих Гервасія й Протасія, бо Романа забито було 15 червня, в день, коли святкується цих святих.

Чудово й барвисто змальовано похорон князя. Князя оплакує все місто, особливо біднота. Вона сумує по князю, бож, „хто боронитиме нас перед боярами, вірниками, біричами перекупними“. Як відзначає акад. Грушевський, „в народніх масах Роман був, безперечно, популярний, і його боротьба з боярством могла хіба спричинитися до сеї популярности“¹. Цю пошану до Романа перенесено й

¹ Історія України-Руси, том III, ст. 14.

на його родину. Та за постатями князя Романа, його жінки—втіленням жіночої скорботи та яскравим образом матері, за постатями маленьких княжичів, змальованих тепло та щиро, письменниця бачить інші постаті. Хиже боярство галицьке мов оживає перед нас. Мов „гніздо лютих пардів над живою добиччю“, так гризеться між себе боярство за ласі посади, і це ж боярство радить раду, кого на князівський стіл посадити, щоб той князь з рук боярства дивився, з волі його не виходив. Ціла галерія бояр проходить перед нас. Тут і суворий Гліб Словіт, що на смерть забив свого конюха і бувши покараний Романом за це, втік до Польщі, тут і веселий лихвар Славно Кормільчич, і невдалий купець-боярин Путята з Кореліч, тут і старий работорговець, боярин Самбор, який „за вбивства, підпали, сирітську кривду“ ставить не свічку, а віддає людину, як задушника, до монастиря. Хиже боярство визискує всю країну, вся країна стогне від його обіймів. І сміливіші та відважливіші з селянства стають на боротьбу. Такий є відважний Дуж, далекий предок пізніших Довбушів, Гаркуш та Кармелюків. У далекій давнині побачила письменниця прояви клясової боротьби. І може одне з найяскравіших місць у повісті це розмова Дужа з лагідним Добринею—боярином з партії Романовичів:

„Господине...—повторив Дуж не скоро, — чоловік я препростий, неvigласок, лісовий сироїд... Ви діло друге, знаєте багато такого, до чого мені не сила підійти“... Зупинився,

проковтнув скупу слину і зразу ж, із зухвалим визовом кинув у тьму слово наболіле й нецікаве:

„Бо то тепер волость—без князя, хата—без даху... Досі свобідного селянина безземельного чи з землею за довг закріпляли в неволю, закупа, як ось я, продавали за втікачку у треті руки довічним слугою. Про рабів і казати нічого. А тепер княгиня-ме правити... Йдуть вісті, що вона схильна до нас, простолюддя... Кажіть, правда це, що писці нові закони пишуть, полекші много.

В погляді задушника була спрага, чоло вкрив піт.

— Тож вигдав, — гучно прокричав вельможа.—Про державу річ, щоб її гайвороння не порозтягало по незахідних місцях, а той... закони.

— Ось воно як...—уповів Дуж про себе.—Волі не буде, полекші не треба“.

Як бачимо, і добрий боярин не розуміє, що селянство потребує полегші. Він з свого погляду й не може зрозуміти цього, як і Дужові теж не зрозуміти, на що потрібна тая держава, де стільки поневолення, де люди „б'ють цепами на чужім тоці, годують своїм зерном боярський дріб, трудяться кривавими ногами по чужім лісі, прядуть не свої мітки“.

Дуж—це справжній герой „Шеломів у сонці“ Його мрія, що прийде час, коли „вільні не стануть

зазичуватися з нужди у володільця, вимруть раби, будуть щасливі люди...“ Яскрава також постать Ясині—дівчини, що гине, мов лицар у боротьбі, боронячи рідний Галич від чужої навали. Яскраво й барвисто змальовує письменниця боротьбу за Галич, утечу княгині до Володимира, підступи польського короля. Розгромило чуже військо простолюддя. Селянство врятувало Галичину, і мріє княгиня про поворот до Галича. „Так чи інакше, Галич... буде наш...“—таким бадьорим акордом кінчає письменниця повість. Та як ми вже сказали, це був тільки початок поневіряння для Романової родини, а не кінець, як можна думати з повісти. Та в цілому взявши, повість мимо окремих зауважень, що їх би можна зробити, подає яскравий малюнок Галичини на порозі XIII сторіччя. Письменниця не просто милується з тієї давньої князівської Галичини—антитези сучасній у польській неволі. У тій давній далекій добі бачить вона нитки, що в'яжуть її з сучасністю. І в тій давній далекій давнині бачить вона сміливих і відважних Дужів, що борються проти панської сваволі, бачить прояви яскравої клясової боротьби, дає малюнок боротьби окремих груп боярства.

Для кожного літературного твору на історичну тему велику роль грає питання про мову. Це питання слід неодмінно здійснити, коли йде мова й про „Шеломи в сонці“. Річ суперечна, до якої міри треба стилізувати мову в творах, розрахованих на широкі кола непідготованих читачів, бож

постає питання, чи не заважає така стилізація зрозуміти ліпше твір. Постає питання, чи мова, перевантажена архаїзмами, перевантажена давно забутими словами, не стане на перешкоді читати книжку. Ось з цього погляду „Шеломи в сонці“ являють не таке часте в українській літературі явище. Твір цей написано мовою в деяких частинах стилізованою. Щоб краще віддати кольорит доби, авторка пильно вивчала низку старо-давніх літературних творів, як от „Слово о полку Ігоревім“, „Слово Іларіона“ та інші, пильно вивчила Галицько-волинський літопис, з західніх українських говірок узяла їхні архаїзми. Це вивчення й дало змогу письменниці написати цей твір чудовою добре стилізованою мовою. Герої „Шеломів у сонці“ не говорять мовою сучасних канцеляристів по українізованих установах, так як ото приміром в Еберса в його творах і фараони говорять доброю німецькою мовою середнього інтелігента. Катрі Гриневичевій, на мій погляд, пощастило віддати кольорит доби, і тут найбільшу вагу має саме мова твору. Безперечна річ, для того, хто знає негаразд українську мову, повість Гриневичевої буде важкенька, але для того, в кого немає такої перешкоди, зрозуміліше стане багатство мовних образів у „Шеломах у сонці“, яскравіше стануть образи. З „Шеломами в сонці“ є те, що з творами Стефаника. Відібрати їхню мову, підігнати її під загальну мірку, це значить знецінити ці твори, обезбарвити їх цілковито.

М. Горбань

ГОЛОВНІША ЛІТЕРАТУРА

Джерела: Лет. по Ипатскому Списку.

Розвідки: Линниченко. Черты из истории сословий Галицкой Руси, Москва, 1894.

М. Кордуба. Суспільні верстви та політичні партії в Галицк. Княз. до половини XIII віку (Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XXXII, 1899).

М. Грушевський. Галицьке боярство в XII—XIII в. (Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XX) та в збірникові „З політичного життя Старої України“.

М. Грушевський. Історія України-Руси, т. II—III.

М. Яворський. Нарис історії України. Ч. I, ДВУ, 1923.

Руська Історична Бібліотека під редакцією О. Барвінського, т. V „Монографії до історії Галицкой Руси“ (тут вміщено такі монографії: М. Смирнова „Доля Галицкой Русі до злучення її з Польщею“, М. Дашкевича „Галицький князь Данило“, Д-р Шараневич „Огляд внутрішніх відносин Галицкой Русі в другій половині XV століття“ (переклад з польського видання 1869 року).

Н. Рожков. Русская история в сравнит. истор. освещении, т. I—II. 1923.

Линниченко. Суспільні верстви Галицкой Руси (Руська Іст. Бібл., т. VII).

Шараневич. Історія Галицько-Волод. Руси. 1880.

Андріяшев. Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия.

Иванов. Исторические судьбы Волынской земли до конца XIV ст. 1895.

Зубрицький. История Галичско-русского княжества. т. I—III, 1852.

М. Грушевський. Громадський рух на Україні - Русі в XIII віці (З політ. життя старої України, Київ. 1918).

Дашкевич. Княжение Данила Галицького. 1873 рік (відбиток з „Киевск. Унив. Известий). Є велика література про окремі міста Галичини та Волині: Львів, Володимир, Луцьк, Перемишль, Галич.

М. Грушевський. Хронологія подій Галицько-Волинського літопису (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. XLI).

ШЕЛОМИ
В СОНЦІ

ХАТА БЕЗ ДАХУ

I

„Заграно, забубняно,
А в княжім дому рано...“
(З нар. пісень).

Давно вже не було над Галичем такої негоди, як в одну з липневих ночей р. 1205. Бовдури тьми, ніби високо сповнена ріка, перевалювалися з краю в край неба і з силою стихії гнали в безвісті.

Несамовита ніч жевріла притаєним світлом, що лежав на всіх річах, як сум на серці людини.

Чорні обриси княжого замку та подвійного перстенья грізних фос і валів, наїжених частоколом, то пропадали в тьмі, то виринали з неї, як остров із моря. Здалеку видно було їх дубові масиви приспані сторожким сном.

Вони здавалися також грою хмар, більше фантастичною, як ця, що на небі.

Свист бурі гонив довкола княжих гридниць, заплітався довкола пнів дуба й тиса та згинав додолу чорнохрещате гілля модрини. Ні одна зоря не пригадувала бога, — золота стріла хреста замкового собору погасла на висотах, у заметілі темних сил.

У такий час на вежі, біля зводного моста нудгував бородатий служака Тиско. Він струшував із себе втому, як посоловілий птах струшує з пір'я студінь нічної години.

Кричали другі когути, і Тиско в дожданні зміни стягнув сильніше пояс на своїй сивій, служ-

бовій опанчі, перевісив через плече торбу з останками хліба й опертий об віконну варцабу на вежі, наслухував. Думки пішли круговоротом, змисли клонилися спочити.

Намить він, було, задрімав, повіки впали на очі, от як залізо.

А буря колисала світ на своїй дикій гойдалці, без упину, без стриму. Тиско почав саме снити, що здійсмає біля хатньої печі свої промоклі, яловичні ходаки,—на світичі горить саме липова скипка, під світло шиє одіж найстарша донька, Росиця.

Он, кинула угарок у відро з водою й він з шипотом згоряє, запалила другий, намисто з лиснючих оленків грає зеленими цятками на смаглій шиї.

— Цок - цок... Тук - тук...

Наковтач товче ніччю в дерево, наковтує смерть?

Прокинувся з чолом у поті, цілим тілом пословився вперед і так остав, зляканий дивно...

Особливий звук не вмовкав.

Через декільки хвиль, Тиско скакав униз, простелився хрестом на землі і слухав пильно мови глибини. Відтак зірвався з колін і метнув собою в напрямі дитинця, де сторожив сьогодні тивун Держикрай.

Дошкулював холод, — привітніше б тивунові посидіти в таку ніч край пугара за партією астрагалів із ключником Скорою, або Святошею—співцем замкового собору! Та хіба ж можна забагати прикрас життя, коли вся мужва, аж до отрока, який напував княжі коні, поїхала раттю на Польщу з господином отцем, а в теремах остала тільки жменя жінок біля княгині й дітей?

То Держко роздумував з почуттям великої поваги, що він є у сій хвилі ніби Око в трикутнику з карміну та сепії, що його розписав над дверми своєї келії духовник Варлаам.

Тивун глянув мимохіть на вежу, звідки сипалося жовте світло крізь осмиграні грубого скла, споювані оливом. На сволоках та одвірку заломлювалася чорна тінь самітника.

Що не давало йому спокою у цю глибоку нічну пору? Сьогодні ж не міг він читати в дорогах небесних світил, Великий віз погас...

Хіба, що снить на яві про піскові пустарі, приспаний довічною нудьгою мочар у верболозах, чужі, голодні розлоги, де чорніють шатра княжої дружини?

Видить вертепи й гуляйполя, де крадуться крицеві оружники з долонею на рукояті смертоносного меча.

Може доглянув віщою зеницею край одра володаря тивунового одинака—Олюшу?

Хвиля і світло в келії загасло. Разом із цим буря залопотіла якимись лихо запертими віконцями, розгойдала наново чорний шнур модрини і на церкві св. Параскевії схитнула знечев'я срібне серце дзвона. Глухий тон, подібний до крику в жахливім сні, бовкнув над Галичем і змовк.

Шелести, плачі, ніби намогильні, розсипалися чимраз ширше, і здавалося, що земля стогне під чорним небом, мов голосильниця.

— Хто йде — гучно скричав Держко.

Зауглами прибудівель залунавгомін меткої ходи.

— Це я, побрате, Тиско... Гу, вихор який прудить!

Він з трудом схоплював повітря.

— А ти йди спати! Криця на вежі!

— Ви про сон, тивуне? Не чуєте, як ляцькою дорогою котиться похід? Земля дрижить під копитами, труби кричать понад поля!

Справді, з бурунів далечини летіли дивні голоси. Вони то кріпшали, то тихли серед жовтого

світанку й хмар, що пливли над ним, каламутні як жертва Каїна.

Поки слухали, на замковій обочі залунав у протяж високий голос рога. Тивун і вартівник схопилися з місць і бігли на вежу, звідки переймив їх Криця, простоволосий.

Вістовий на спіненім коні приніс новину:

— Відділ княжих навипередців появився на путі у Галич. Господин князь вертає!

— Так.—Голоси з просторів летіли чимраз виразніше, разом з куравом вогкої мряки з-над Дністра і свистом лютого Стрибога.

НА ЩИТАХ, НА ЧЕРЛЕНИХ

II

„Не дуже його порубано,
постріляно,
Головочка на четверо,
А ніжечки на шестеро,
А серденько на восьмеро...“
(3 нар. пісень).

На небі зоріло. Галич раніше, чим коли, прокидався від сну: здовж зелених липових вулиць з грюкотом підносилися вікна в три низки грубих шиб і жіночі голови, тільки що підведені з постелі, у сітках з плетива, гляділи допитливо споміж розмайранів та крокіза.

Торгова площа, битком заповнена крамницями, мовчала, ніби ніхто не потребував нічого для життя від цього дивного дня.

Майнуло, правда, іноді дитя, чи старушка з кізкою, годовальницею, або ріщечком під ранну ватру, поплентався з водоносом наймит розхристаний та босий, але городяни гаялися чогось, ніби в день свята.

Складниці чужих купців, що йшли на Володимир аж з-над Балтику, з рухливого Кульма, були заперті наглухо і не було видно нікого біля них, тільки один торговець візантійськими покрасами—грек Никанор сидів посоловілий, як сич, край своїх скринь, а його птичий профіль витягнувся пісно від безсонниці...

Шапочник Чорноніс, який своїм мозолем про-
годовував ватагу дрібної дитвори, сидів проти
грека, у дверях, отвертих на хорони своєї хати,

широкі от як боїще, та натягав мокру ще шкіру з барана на круглий тесаний ковбок.

І ще старий швець Якун, горбатий гей павук сидько, посипав приском телячу шкіру на кам'янім порозі своєї робітні та обережно здіймав шипучу шерсть топорищем. З-під пальців Якуна плив кур, як їдь.

Із-за обрію викочувалося пишне літнє сонце. Птичі пісні сколихнули нараз дерева від приземка до верховіття, здавалося, тисяч сопілок, притулених до уст невидимих гудців, щебече насипом, щебече...

І тоді, у якусь хвилю повз церков св. Пантелеймона перемигнув на своєму чорному коневі високий як конопля мовчан—намісник Молибожич.

Ті, що мешкали близько сурожських воріт, могли видіти, як їздець задержався перед домом півлікаря, півволхва,—єврея Негемії,—намісник доручив сстовпілому приказ, як грім.

Не вспів Негемія оговтатися від вражіння, коли вельможа скакав уже чвалом по битій дорозі.

Гнав назустріч княжій дружині.

Саме в той час у замкових ґридницях ішов гомін, княгиня одягалася. Ясиня, дочка Гліба Словита, розклала на ослоні край вікна празничні ризи, заплітала в тяжкий узел волосся княгині й клала на ньому дороге чільце.

Це були нанизані на дрютки золоті таблички з емалі з обликом ангелів і Христа на водах Йордану.

Діти не спали: старшого Данила взяла Ясиня під свою опіку, одягла його в руду свитку, жовті, мосяжним дротом зшиті чобітки, клобушок тичений павою, а тоді подала княжому первенцю мечик із срібла—дар батька. Хлопчик суятився, ніби той зяблик на зорі, і гомонів щораз:

— А роги грають, Ясине?

Рішуче личко з владними губками й жмутом чорного волосся, опущеним на чоло як у батька, вражало бистротою. Карі ж очі сміялися купками іскор, як зорі.

Так, роги грали. Іржання коней, дикі оклики караколпаків, що йшли з князем у похід за гроші, зливалися в гамір, нестерпний для уха.

Сухий, ніби стружина, колишній Дністровий печерак, старий духовник Романів зійшов із своєї вежі. Білоголовий, з розп'яттям у тремкій руці, закутаний у брунатну волосяницю, він станув осторонь замкових поселян, і опертий на високий посох, ждав. Тільки слабий рум'янець на щоках старця зраджував душевне зусилля.

Як раз з брязкотом тяжких ланцюгів осунувся зводжений міст і завальні дубові ворота, ковані міддю, як щити велетнів, відкрилися настяж.

Стало видно далеко вниз на пологий шлях, де ніби ліс, столочений наглою бурею, товпилися ватаги людей.

Вони воліклися на виснажених конях, на возах закинутих лахміттям стягів, шатрів, дружинного статку...

Обривками висіла з пліч парча дорогих кирей, криваво блимав золотий басамак. Верх колесниць навантажених високо, валялися мідяні кольчуги, повигинані від ударів копія, криті лускою нагрудники, щити, обтягнені червоним, лосячим ремнем...

В кінці, серед чорної купи піхотинців, їхали вози з тяжко раненими, що повертали до гнізд.

Перед самими ворітьми замку товпа розпалася надвоє й дала дорогу саням, запряженим у сиві воли. Замерехтіло деревище, заслонене паполомою, блиск, як ніж, пронизав серця.

Почерез смертну ткань кинено княжу шубу з горностаю, а поверх шуби могутній меч Романів

з рум'яним світлом на смертоноснім заломі вістря, з тим опуким кривавником на рукояті, що жеврів, як душа зброї...

Міст загудів глухо під жалібною оцею колісницею і тоді з уст видців видерся зойк, якому рівного не чула галицька земля.

А княгиня розсипувала у пориві розпуки свої сьайливі покраси та обнявши голову руками, бігла з лопотом тяжких зелених риз...

Преподобний Варлаам не бачив нікого, тільки одно зловіще видиво останньої домівки, наміченої чорним, трираменним хрестом.

О, люта правдо! Під паполомою, в убогім деревищі зі слідами дощів і придорожного пилу, лежав Роман, однодержець земель від Дніпра й Дунаю, до Карпат. На його високе чоло, протяте ворожим залізом, спадали по давньому струйки чорного волосся, і на світі, крашеній ясним золотом, сціпеніла кров.

Де ж слова, що двигнули б зі сну стократно ласкаве сонце народу? Невже ж ніколи більше не замерехтять світла панагій на груді витязя й ніколи з сих міцно запертих уст не вилетить крилатий оклик:

— На прю!

Німі були уста й велике серце не билося.

Захожі дружинники, поза смертю княжого чектара Гільдебранда, не мали ніяких других витрат і тепер їхали збитою лавою, в повазі жалібної години, з величавим Одільоном і Єюльфом на чолі, обома під міру, як брати. За ними тьмою чури й ватага одичілих собак, ніби це був поворот із ловної гульби, не зі смертного поля...

За походом недобитків з піснею торжества гнало гайвороння. Воно маяло чорною плахтою крил над замком без даху, без князя. А ще далі, далі,

у рудих тінях поранку, в червонім попалі, що віщував сухувій, чалапав на довгохвостій конині латинський монах: може—цистерсіянин, бо в чорнім наверхнику аж до брів, а може—темпларієць-волокита, бо за білою вервою, крученою в узли на обох кінцях, висів короткий меч. Та лице у нього—з Польщі, помітне доразу.

Сірий чоловік, гранчастий, перконосий, пас ошалілими з хижого відхнення очима гладкий як шиба чорнозем, зелений від борів, пахучий медом та запишаний хлібами—ростом у людину... Чужинець хмелів із насолоди, і видно було, як втіха несла вперед монаха й його вороного. Захожий скермувався у збічну вулицю Галича, найближчу до ляцьких воріт: у Богни зі Сандомира, Навойкової боярині зупинився...

.

— Савиця?

— А, боярине?

Рудий наймит підбіг і взяв гнуздечку з рук молодого юнака. На юнакові була кирея лямована беберяном, шапка з дорогою кичкою косилася на підголений, з чорним чубом голові. Сухе, смагле обличчя з дуже зоркими, ніби львиними очима носило сліди лицарських трудів,—воно було тепер огірчене болем.

Юнак йшов живо наперед отцю Варлааму.

— Юра Коливанович!—проніс старець блідими губами.

— Той сам, ледве живий! Останній з княжого почоту, очевидно...

Вказав деревище, поставлене перед вікнами гридниць,—його накрила раменами непритомна з розпуки княгиня. Вона плакала проти неба півспівом, півмовою, голосінням удовиць, старим як вихор і зорі.

— А моя ж ти дружинойко, а мій же ж ти сивий голубойку! Хто нас тепер на дорогу виведе? Пораднику мій солодкий та любий! На кого ти нас відказав?

Була чолом у смертну скриню і довгі пальці розпинала на ній, як на струнах гуслі. Скигліла чайкою:

— Впадьте на мене, закуйте мене, ви ліси темні, діброви, Бескиде...

Монах справив ходу в напрямі своєї келії на вежі, за ним молодець, темний гей смерека від доріг у сонці. Двері заперлися глухо за ними та за їх розмовою.

Зміст її був короткий: один, одніський раз князь слухав під ніч співу перебендь, замість у мовчанню продумати завтра; коли обходив чати, одну упустив із ока; та один раз поклав меч у ногах, замість покласти його в узголів'я...

Передзвонили запізнену заутреню, але старець за гірким оповіданням гостя не чув нічого.

Олюші, Держкового одинака не було.

„ПОЧИТАНІЄ“

III

„Є у мене воркун дома
На мою головоньку...“

(З нар. пісень).

Построений у вишнях і горішині двір Ясининого батька Гліба Словита лежав на окраїнах запустілого підгороддя. Побудований був із чорного дуба, з могутніх ціляків, укритий соломою й укріплений огорожею з кам'яних гранів, як коли монастир. Верх старого муру сріблився полин та шевеліла з вітром висока жалива.

Зпізнені прохожі минали Глібове житло прискореною ходою: місце було непривітне, а господар під княжим гнівом.

Навіть у водохрещі, коли ходили зі щедрівками церковні люди, а задушники переодягалися волхвами, розсипані по Галичі за милостинею, дім Словита був замкнений довкруги, як темниця.

Даремно вигукували на дорозі:

„Господар з хати, а ми до хати,

Ідем газдиньку розпитувати —

Чого у тебе чорні оченька?

То від ноченьки, колядниченьку...

Там ніхто не співав про милосерного Спаса, що окутаний у білі ризи, жаліє при куті грішний світ, і про те, як мати божа просить його словами - музикою:

— Сину мій, сину, устань на ніжки,

Ой озми ключі та й бо пекельні,

Відчини двері душам скорблящим...

Три роки минуло якраз: з гір — погір'я полилися весняні води, сповенилися ріки рівно з берегами і жайворонки падали по скибах услід плугатарам, коли Словит виїхав ніччю зі свого двору з одним тільки чурою — і пропав як дим. За смертельне побиття конюха князь велів покарати боярина-гординю дошкульними карами, прилюдною ганьбою, і Словит лютий, як рись, що попав у пастку і рве криваве тіло на волю, в одних рубях вискочив із княжих рук.

Говорили голосно, що у краківського владики в почестях великих сів...

Це був час, коли Роман двигнув похід у допомогу візантійському царю Олексію Ангелу в його боротьбі з болгарами. На розпучливий зазив друга, він злетів туди, як грім верх розгойданої далини, а вслід за ним погнали лави полків, чорних від заліза, закосичених омелою, твердих як турій ріг, і брали кривавим кінцем копія все, що можна добути веселим, людським хотінням.

А далі, в слід оцьому грізному здвигові, що димував на обрію, як очерет гнаний вітром, текли на дерзких кснях, на білих лискавках колесниць найліпші співці, що їх видало лоно епохи, сіль землі й народу, свідки поривів, яким не було рівні, учасники хвиль найзухваліших під сонцем. Вони то серед розхристаного крику стрикусів та хитрого плачу шереширів передавали вічним струнам гуслі хвалу руського меча, єдиного на світі.

Гомоніла цими піснями золотобанна Візантія, здвигали з дива плечима сиві фіорди півночі, Гаральдова колиска, кивали головами німецькі герцюки і ходором ходила земля ракоушська, штирська...

Ясиня уміла тоді стати необхідною княгині. Ніхто не вмів шити так чисто дробницею, в'язати

в щораз то нові уплітки довгого волосся молодій жінки, голубити князьків.

Сама ж вона, ніби на протязі одної росяної ночі, зацвіла в цю пору ясною квітою, що повертала до себе всі серця.

У страшну ніч, коли протекли недобитки, снилося Глібовій дружині, що її чоловік стуче у ворота, та не годен добудитися слуг. Сонна мрія пурхнула вмиль. Доброніга стрепенулася, сіла на постелі, прихилила вниз ще гладке обличчя й наслухувала. Серце її билось високо під узористим одіялом...

У світлиці хтось ходив: чути було шум одежі, промоченої дощем, опісля—дзвінкий шипіт меду, що його чиясь рука лила нерівно у срібний ріг Словитів.

Доброніга скочила босоніж до дверей. Крізь шкалубину, залиту смугою світла, вона доглянула грозовитого мужчину, широкоплечого, у колпаці засуненім аж по брови над жорстокими очима.

Боярин дома!

Так, це був він, що після обіду скидав миси з останками страв на долівку, устелену пестрими доріжками хатньої роботи, і переодягаючи обуву, зі сміхом насильника розстеляв білі онучі по столітньому яворовому столі. Він, для якого передовсім вставало сонце, трисвітлим буртом грали води й молитовна тишина пливла увечорі понад лоно нив. Вибранець судьби, який нічого не давав, брав тільки, навіть те, що йому було навіки непотрібне: добро, що палало у прозорім погляді його жінки, красу, що блукала у дитиннім півсміхові її уст, у понсовій квітці, вплетеній у її волосся...

Його не привітали з дороги, помертвілі від несподіванки.

Вже третя днина з дня повороту, як вештався він із кута в кут, ніби ждав когось.

Було доволі пізно, коли Ясиня, стомлена обурдуванням поминок, прийшла відпочити у хату родичів.

Її привів раб із половців, Аклан.

Доброніга з чуттям обняла доньку — вона любила її молодість та багатіла нею, як звидом власної весни.

А дівча й справді неволило очі: білохрущата камка її одержі мило відбивала від темної соболиної шапочки з малиновим верхом та свіжости молодого обличчя. Дев'ять анфраксів венедицької оправи, повислих ніби сльози з узької оксамитної стрічки на чолі, рожевою тінню ніжило чисті черти, — очі з бровами сильними як стріли, носик з купкою веснянок, вогкі уста з опущеними кінчиками, повні чуття...

Тепла ніч схилилася над світом. Обі жінки лягли в одрині спочити. Розмовляли про жахливі події в княжій сім'ї, про сподівані зміни та наслухували в собі самих, як холод пливе повз рамена від несподіванки.

Сон відлетів, тишина віддихала рутою та чорнобривцем. За темним вікном колихалася молода деревина. Скричав половко, застрекотів цвіркун.

Дівчина усіла на постелі й підняла з ослона край ліжка скриньку оббиту сафіяном. Відкрила верх і з побожністю, як скарб хати й роду, добула книгу в оправі зі слоневої кости, виложену на углах росохами коралю й сріблом.

Доброніга не була грамотна, однак купила її за велику ціну від болгарського мандрівного крамара та держала в пошані, як лік проти темних сил, що заселяють хати так само, ніби водяні духи всяку — течву, а полісуни — суходольний теребіж і урочища.

З утішною самопевністю Ясиня взяла книгу на коліна й відчитала уміло:

— И—З—Б—О—Р—Н—И—К.

Букви були великі, гострі, писані уставом, деякі виведені подвійними лініями. Тлом для них був прозорий, східній орнамент. „Зачала“ розділів творили овальні медальйони, у яких незвісний артист зобразив Моїсея з господніми скрижалями, Йосифа, як дає себе пізнати братам, Рут з обемком пшениці на багачевій стерні...

Ясиня любила хвилю рисунком поодиноких букв, опісля ж доволі гладко прочитала:

— О чте — ніи... книг.

Поволеньки, з працювитою надумою, як бжілка що збирає скарб меду з квіток, вона лучила знак зі знаком; на її щоки виступили теплі рум'янці, груди хвилювала.

А там, у нутрі першої великої букви, у надписі, свята Анна в двокольоровій грецькій шаті держала в обіймах молодесеньку богородицю й повагом водила пальцем по сувою письма, навчаючи її:

— Добро есть, братіе, почитаніе книжное, паче всякому християну...

Стрічки святих глаголів, нанизані густо біля себе, пахли далекими часами, ніби в'янь лісового зілля:

— Єгда чтеши книги, не тшти ся брьзо иштишти до другия главизни, поразоумій, што глаголють книги, трижди обраштая ся о единой главизні...

Кожніське слово, працювито підчеркуване пальцем, Ясиня здобувала з радісним трепетом серця, ніби герой, що бере копієм озброєне місто. Але після третьої стрічки письма всі сугави стали у неї ліниво боліти й вона обезсиліла, як нав'ючений тягарем мандрівник, що довго волік ноги крізь сухі піски.

— Красота воїну оружје і кораблю вітрила, тако і праведнику почитаніє книжное...

Ще хвилю киновар, сепія й золото мерехтіли перед Ясинею, мов усміх чиїхось повних побожних уст, мов мудре світло зіниць незнаного аскета, те саме, що хижо й солодко жевріє в шліфованому агаті. Відтак сторінки лопотливо впали на себе й кутом приспаних очей Ясиня доглянула ще фінал почитанія, витязьке алилуя мистця:

— „Радует ся кормчій в отишьє пристав, и странник в отечество свое пришед, такоже радует ся й книжный списатель, дошед конца книгам...

Полискливі оківки навколо скринь, божник в сухозлотиці й бервінкові, грубі різби полиць пропали у тьмі доразу. Тіні дерев застигли в місячній тишині, як казка. Ані листочок не шевельнув,— ані листочок...

Ясиня спала.

СОВИ, ЛИЛИКИ, КЕРТИЦІ

IV

„Допоможи, боже, куну вбити,
Аби свашенці шубку вшити,
Щоб була шубонька тепленька...“
(З нар. пісень).

Був це чуйний півсон, яким звичайно спитьсся в дуже ясні ночі. Молоде серце било рівно, волосся, звите в легкий узел, червонаво золотив блиск оливної лямпки і сховзувався на схилу лінію сплячого рамени. Кричали перші півні.

І тоді в пекарні, просто вікон одрини, блимнуло світло та роздався вередливий голос ключниці, що її на глум прозвали Шепіткою. Хтось поплівся крізь хороми, поволі, з роздзвоненим тяжким підносом.

Далеко за хатою, під виноградником залаяв пудний дворовий пес.

Ясиня слухала. За стіною переливалося від голосів, знайомих до одного. Поміж стукіт ніг і грубе бряжчання посуду, підлітали оклики, плигав іскрами сміх:

— Що це ви кукільвану понаїдалися, гей! І мені попри вас голова круговоротом пішла, далєбі! Мемо рішати, ще раз, і ще раз, як п'яні? По мойому над Ігоревича нема: довірчивий, непослідовний, поривчастий, не володіє собою, роздаровує направо й наліво, щоб тільки труди з пліч... Не так, як за покійника Романа, коли зі страхом ходиш, із трепетом лягаєш... Де вам другого такого підняйти, щоввесь вік лельомполельом ходить?

Ясиня уявила собі миттю саме підборіддя Путяті з Корелич, що славився далеко ловними котюгами. Одного з них, про якого оповідали дива, привіз йому купець Фрелав із землі фіордів—із Норвегії. Путятя витратив на невдачних купецьких виправах пів майна, та ганявся тепер за наживою.

— Правду каже, на скотього бога!—хвалив Самбір, розклекотаний вічним піяцтвом.—Медку нам вишневого! А я, проте, ставлю руку за Рюриком, за чорноризцем. Він стільки бід за Романом прийняв, що треба нашому брату бути пам'ятливим...

Хлипав п'яними слізми:

— Під Торческом від смерти я його зратував, побратами себе нарекли, зброю поміняли, еге ж... Твоездоров'я, старий лисе! (Пив мабуть до Словита).

— Ковтаєте, гей наковтачі об трухлий пен'!—приводив уми в порядок подратований господар.—Говоріть чергою! Тобі слово Влас!

В цей раз чийсь голос збоку згомонів напередки:

— Ольговичів сюди! Вони з половцями ходять, лад учинять проміж нас доразу!

Це галасував Славно Кормильчич, Словитів любимець, веселий силач із лицем варяга завойовника. Він зичив гроші не тільки боярам навколо, але й тевтонським князьям на їх зарви зі сусідами та нікого у світі не потребував.

— Жди! Моє право!—скричав як гусевка Влас Боговітин.—Ставлю князем Андрія! Мемо тоді правити самі, а якогось угорського палятина, що торчатиме тут намісником, обвиватимем, як бзиновий листок вкруг пальця!

— А Лестко ж як? Чим гірший від других?—як полум'я по чатині заскакував Васко Сиганич.—

Його мати з київського роду й він, коли не заплаче то бодай скривиться! Правда, Триюда, не додержує обітів, але нехай тільки боярство доручить йому Галич...

Трабант чорноризця Вукол Дарославич викотився озлоблено із-за стола, аж задзвеніла цина й скло, справляв уперізку, йшов. Хотів у ярім гніві сказати щось там Сиганичу, який вимантив у нього боброві озера за підтримку Рюрика, але махнув рукою й тільки з виразом сплюнув.

Хтось там злопотів ослоном, кимось підірвало із місця, мабуть Васком,—він зачепив у сутолоці об тяжкий пугар, цей покотився по долівці, а тоді глухо ліг у калюжу.

— Цікаво, скільки взяв оце Боговітин?—без стиду вже поспитав Коснячко, але ніхто йому не відповів. Кожний рахував судорожно свою калитку.

— Тільки побите коріння пахне!—закричав нараз Домамирич.—Не так навчав нас, караючи по темницях за конюхів, покійний Мстиславич? Моя думка—викоренити плем'я Романове, а там буде видно! Досить нам Мстихів, геть петлю з карків!

— А, щоб його Обида поняла! Цей цілить!—хвалили збоку.

Дедьків голос, гей зміїне жало, зашипів отдалеку:

— Я готов на все, тямуйте, я коріння поб'ю!

Добавив улесливо у палі наглих сподівань:

— Таняву й Чертеж закріпите за мною, а?

Роздумав, сягнув вище:

— Тисяцьким не жаль поставити!

Кроки Дарославича жв'якали тепер по скрипливих сходах, він правцював униз, цвенькнуло колісце у стовпа на обістю, стукнув коник у копиточка, вдарив у голий світ!

Аж тепер Гліб Словит дав себе обережно пізнати (по полетінку птицю слідно...):

— Правда ваша, други! Кожний з нас, як стоїмо, радий дати кров і майно за рідну землю. Ге... ге... Та чим вбивати князеньків, хто зна може нам самим на пагубу, чи не краще оставити їх живими? У кого будуть діти, у того буде власть... А власть... понад право! Тож ми, як волхвів у вертепі, будемо перекидати всякими Ольговичами, Ігоревичами, ляхами, уграми, висовуючи одних проти других, ге... ге...

Спотикнувся від поспіху й кінчив на radoшах:

— Лякати будемо всяких зайдеїв княжими недолітками, от що!

— Нехай у ката, щоб тільки плата! — кричали весело, раді медові як сонце й жареній дичині зі старомізунських борів. За ними гомоніла решта.

— Згода, згода! Слава Словиту, честь!

— Отврати лице твоє от гріх, господи! — прошепотіла Ясиня, поблідлими губами й розсіяно ламала руки, зривалася бігти й кам'яніла з тривоги.

А там говорили, наче греблю прорвало, всі враз, — обчисляли, кільки хто людей дасть для оружно́ї потреби, який пай грішми, харчами, спорили, роздавали уряди. Господар сміявся згуста, радехонький... Дітей збереже в добрім місці Богна, Навойчина боярина, — за це ж її Красний Двір, а йому нехай уже коломийська сіль...

Поки Ясиня отямилася з вражіння, бояри підняли спір за сите воевідство галицької тисячі. Шуміли й клекотіли тепер, от як гніздо лютих пардів над живою добиччю.

* * *

Самотою чвалував Дарославич, полохав тін з-під монастирських дзвіниць, обліплених соймищем

половків та лісом хрестів, простягнених у зоряне небо. Під тонким вусом їздця блимав і гас хитрий посміх, а радість бушувала серцем, як буря верховіттям.

Як близько всіх рук була корона спромог, а ніхто, ніхто не зачепав за неї липкою думкою!

Рука удової княгині це найкоротший шлях до влади, а він, Дарославич, таємний власник ідеї, скарбу на руїнах.

— Витривалому смертному станьте в допомогу, добрі й лихі сили! — з тріумфом окликав тьму перед собою.

Їхав, а голова кружляла від втіхи, як коли від сикеру з корінням.

СКИПЕТР І ЯБЛУКО

V

„Їстоньки не смачно,
На личеньку значно...“

(З нар. пісень).

Того ж дня передвечором дорадник і друг покійника, монах Варлаам, міряв у печальній застанові свою келію на вежі.

Він бачив невідрадне положення, у якому найшлася велика відумерщина,—предвиджував удари, придумував оборону, падав духом і двигався, призиваючи на поміч господа сил, що держить трьома персти твердь землі...

У якійсь хвилі духівник накинув на рамена гостроволосу мантию й вийшов на кручені сходи, а тоді в зелену темінь саду.

Прислухався: проміж корчі маслин гомоніла ласкава, стара мова, якій перечив тонкий голос пахояти, близький сліз.

Монах глянув проміж гілля,—це бабуса Мариця говорила щось там старшому княжичеві, а він не погоджувався.

Обіч них стояла колиска з меншеньким княжим немовлятком. Дитя спало, затуливши очі ручками, з м'якими впадинками над кожним пальчиком. Колиска була низька, яворова, крашена зелено, з білими вирізами. Якийсь хитрець з поміччю ножика зобразив у головах лося в утечі,—перед ним і поза ним буяла іля, проста як свіча, з симетрично простертими гілочками, ніби на веселій карпатській писанці.

Старуха, що з теплих мітків виплітала чижми княжому немовляті, держала в обіймах „господина отчича“. Поки він з цікавістю водив пальцем по борознах край її уст, із зелені виринула Ясиня.

Вона приглянулася дивовижному горбовинню, учиненому з піску, маленьким садкам із наламаного галуззя, дворам та церквам з череп'я та трісок, а тоді з дзвінким сміхом підняла високо на простертих руках княжого первенця, Данила:

— Ти будівничий міст, ктитор церков, трисвітле сонечко народу!

Дитя тріпоталося в її обіймах, як рибка у ясній воді, аж Борвій, смугастий гей гаддя вовчур зірвався зі свого лігва на сонці та став доскакувати до лиця своєї любимиці. Він задихався з поспіху і ходив танком, в'юнкий, янтарноокий...

Монах постояв хвилю непомітно, — обличчя в нього оболіклося теплою смагою, усміх майнув у синяві старих очей назустріч Ясині.

А вона — що зірветься бігти, то стане, що зупиниться, то підбіжить.

Заговорив, торкнений у серце:

— До мене, дитинко, діло?

То вона зібрала з силами і рваною мовою, обходом, жалібними тінями очей натякала на це, чим ніччю каралося серце та непокоїла совість.

Насилу розважив її, — оці новини нікому не нові!

Сам усетаки згорбився у нутрі від непомірного тягару...

Справив кроки на круглі сходи теремів, а там у княжі кліти.

— Благословення бога з вами, княгине! І з дітьми вашими, недорослими!

Засунена в сутінь високого крісла, — схрещені руки сперті на поруччя, а чоло в серпанку на руках, — сиділа Романова вдовиця. Вона повернула

ід' гостю потемніле з болю обличчя, брови смутливо двигнені вгору й сльозу-перлу з глибин.

Монах похилився на посох та згомонів із тиха, ніби джерело в спеку:

— Двигніться до життя, милостива княгине! — Прикличте на поміч спомини, повні краси і слави, якими доля обогатила ваше подружжя... Кріп'їть ними себе і других!

Стало так тихо, що чути було жужжання піску, який мірив час, витікаючи з любастрової посудини. У світлі лямпки, наливої маслом, грала вогнями велична зброя над ложем володаря в різях суворих, як сама сила.

Княгиня заговорила з гіркотою опівголоса:

— Споминами не будеш сит, проти грядучого ворога вони не оружжя.

— А ще і маєте віру, аки зерно горушно... — бадьоро уповів монах та брав знову посох за опору похилим раменам. — Я у вас з дорученням, княгине! Через годину відбудеться рада старшин і вас я зову туди.

Вдова глянула на гостя уважніше:

— Прийміть дяку за серце! Щонебудь станеться, джерело моєї сили у вас!

— У синах ваших... — поправив духовник.

Він схилився з трудом у поклоні перед іконою на покуті і проміж стукіт посоха повернув до дверей.

Княгиня вела з пошаною суворого гостя, струнка, на вид дівоча, в голубій завої, опущеній понад брови...

— Ясине?

Дівчина скочила з ослона, закрутилася на своїх гостроносих саф'янових ходачатках, боками й на підошвах зшитих бронзовим дротом, засунула звинене шитво за пазуху й побігла у гридню обіч.

— Піди, прошу — веліла вже спокійніше княгиня — доглянь Евпраксію з поминальним приносом для церков. На коливо пшениця білояра, а соти меду самі липові. Видай з клади десятеро кружляків воску та вели сукати свічі, великі й малі. Для комашні триста перевар меду. Завваж, коли міситимуть хліби для городян: пшеничного борошна нехай сиплють з житнім по половині.

Коли двері за Ясиною зачинилися, княгиня приклонила коліна перед кіотом. Приділ її сукні блідо золотив місяць. Закрила лице руками і стала молитися мовчки під шепіт догоряючого світильника.

Сумерк був тихий, теплом надиханий, і старий монах, поки вернув у свою келію, ходив хвилю вкруг княжої садиби та відмовляв вечірні молитви:

— Возведох очі мої вгору, отнюду же прийде допомога моя... Не дажд в смятеніє ноги твоєї, господи, — ниже воздремлет, ниже уснет, храняй Ізраїля...

Він переходив саме повз пекарню, залиту світлом і гамором многих голосів. Дзвонили ключі на ретязках за ситим станом Евпраксії, цоркотіла перемивана посуда, чийсь сильні руки, облиті лискавкою вогню, швирляли в палениско цілі бервена. З вікон пекарні світло било, як на пожежу, іскрилися сорокаті глеки на полицях, і жовтів, ніби шафран, поміст виложений цеглою.

В отвертих дверях, димних від пари, заворушився часом і пропадав серед глоти майже дитячий силует Ясині. Молоденькій боярівні ввижувався раз-у-раз покійник, як живий, — то вона, бува, з жахом склавши ручки на грудях, поглядала для оборони в піч, або в діжу.

Мимо сутолоки все йшло ладом: тут зачиняли муку теплою водою і квасом, там варили сочиво

й городовину в великих кітлах, пекли поросята й барани, патрали дріб, а ще далі виробляли на довгих досках хитрі якісь тіста, ще й безліч задушних коржів з медом і з маком.

Великі, купчисті, у коралях з пестрої глини служебки увихалися по щирості, але з нічиїх уст не злопотів сміх, докір, зачіпка. Лагодилася бо тризна на господареву могилу.

Далеко вниз, у темних садах якийсь музика пробував сопілку й вона плакала у нього в руках, як живе людське серце.

Т І Н І Н О Ч І

VI

„У мого коня золота грива,
Золота грива, листові вушка,
Листові вушка, склянії очка,
Склянії очка, шовковий
хвостик...“

(З нар. пісень).

Пів доби перед похоронами, в сумерках, з бічних воріт монастиря св. Різдва господнього у Галичі виїхало двоє мужчин на баских конях. Мятлі їздців були впоясі тугостягнені ременем, по-через плече кирея, на голові підстрижений високо, подорожній колпак з підвісами.

Промигнули край мниських стін, зарослих жаливою, повз тяжких від овочу цвинтарних черешень і стрілою минули селища рибалок на самім далекім підгородді, де у вуличнім поросі діти гралися у тин і кілки, та ладкали, як перепелиці.

Доперва перед митною лавкою їздці перекинулися зоркими поглядами. Старший здержав свого білокопитого, випорпав новеньку четвєртину ногати з опуким погруддям, кинув її митникові у приділ підставленої опанчі, тоді ж уважно глянув на митний майдан.

Під розлогим деревом, обвішаним китицями зелені, окружений простолюддям, торчав якийсь темнолиций, обгорілий незнаними жарами чоловік у бурих, зовсім обнищілих лудах паломника. Він маяв у повітрі пальчатою гілкою фінікової пальми, зірваної може з дерева далекої Сирії, Кипру, Пропонтиди, чи островів архіпелягу, доказом сво-

його паломництва на окраїни десь світа, і радісним голосом, що здавався літати ніби у пісеннім пориві, кричав:

— І ще видів я, миряни божі, моря повні китів і риб з крилами соколів, де сонце стократь ясніше, як це, що над нами, освічувало пучину наскрізь, а на її дні безконечні ліси із коралю. Разом з бедуїнами бродив я по жовтих пісках пустині і пропадав серед снігових скель незнаной півночі, вовкам брат, ведмедям товариш...

— Далеч же то, Велесе! — очаровано піднесла руки якась рум'яна бабуся і сплала від насолоди.

— Цей походив по білім світі! Цей з'увидів! — хиталася від дива юрба у простодушнім милосерді над днями і ночами паломника серед курних доріг, наглих дощів і всіх вітрів далини.

У цій хвилі екстатичні, ніби склицею затягнені очі промовця вп'ялилися в старшого їздця, — дуже ясно. Цей відчув їх в цю мить, став згадувати щось далеке, але його товариш рванув із місця, погнавши!

Тільки сивий туман знявся попід темінь вілх при битій дорозі...

Аж за дороговказом, біля кам'яної баби на першій роздоріжжі перекинулися скупими словами.

— Це Жмиволос, права рука у Словита, його око в голові, — подратовано сказав перший їздець. — Тямите вбивство Ісаї, що торгував медом?

Його товариш потакнув, але від збентеження не сказав ні слова.

Без путних бояр, без ніякого почоту воївода Добриня Андрійкович і його молодий друг Скобейко з Васютина вискочили потайки з Галича, як послі княгині до короля Андрія. Везли достовірну грамоту та просьбу вдови заопікуватися

князеньками після обітниць, закріплених хресним цілуванням.

З огляду на особисту безпеку послів і на зиск із часу, такий саме виїзд був необхідний.

А коні йшли як на крилах, листові вушка тримали рівно під ритм гордих серць і весело білили п'ятна рвучких кінських ніг. З-під повік обох бахматів, ніби з рісниць драконів сипалося срібло, імла.

Тимчасом темінь стала зіряна і з краю в край блакитна. Над дібровою, поперетиканою очеретом, над поточиною, що чурила бистро кудись з піль, горіли безконечні ботеї небесних світил. Галич, з його жалібним унесенням, з його співами чорноризців вкруг великої утрати відсунувся далеко в минуле...

Їхали так пару годин, небо темніло ніби шафір ід' півночі, — стихла скляна музика стрибунців і гомінкі вигуки жаб. З обох боків дороги двигався тепер чорний ліс, непрониклива стіна ялиць і дубів, розгойданих вітром. Далеко десь, на лисих зрубках, старих згарах і нетічі, на полискливих гниловодах і придорожних корчах запалювався іноді якийсь хитрий огник, ніби око зеленобородого полісуна, волокити... Огник моргав то тут, то там, ніби грався у жмурки з чарівною ніччю і соснами.

— Цей ліс — Лиходій? — хрипло скричав Добриня й майже рівночасно сягнув під мятлю, звідки задзвонила сорочка з мідяних спіраль та блимнув рожево короткий меч фряжської роботи.

— Він і є, куди б йому дітися? — якось не раз відповів Скобейко. — А он, Лиха річка чурить, чурила б вона горі руслом!

Тільки він ці слова з уст, як поміж папороти і п'ялун, між ліщину й тою з її витріщатими кві-

тами, побігли шепоти, лагідний, тихий плач, а тоді слабо і майже нематеріально, неначе згублений в дебрах і трясовинні, заграє мисливський ріг. Захвилювалися між галуззям чорніші від сосен тіні й кожна травка подала тепер голос, — свій власний, пахучий, як під косою... І сама дорога стала двигатися, ніби хвилями оплинена й через момент уже текла сивими пінами поміж копита коней Лиха річка, бистряночка...

Чари, чари!

Знявся на передні ноги молодий бахмат Добрині і в цю хвилю Скобейко ляг на свого цілим тягарем грудей, та зібрав узду в петлю навколо десниці. Але срібна біль місяця залила саме ліс і дорогу, стало тихесенько... Тільки з глибини гомонів ще глухо лоскіт невидимих топорів.

Полісуни виходили до місяця, рубати дрова, полохати людей...

Коли обидва подорожні виїхали нарешті по передовій блуканині на отвертий світ, коні застрекотіли з утіхи вухами й пішли складним бігом. Ніч стала знов світла наскрізь та з краю в край блакитна. І майже весело дивилася на їздців самотна коршомка, світлами розсипаними на болончатих вікнах, як зажжені голодом очі вовка.

— Костобобри, а? — кинув Добриня й отряс з себе нічний холод.

— Селища далі, це йно що Лиха коршма під Перуновим гаєм. Молода Гіда кип'ятить зілля до свіжих перевар меду. У синевідських медушах ліпшого не п'ють.

— Воно ніби не студень, а якось так... зябно — заговорив Добриня. — Випити б кубок з порога на ранній зорі?

Скобейко передав гнуздечку воєводі і вдарив просто на ті круглі світла, що торчали недвижно

з чорної зелені. Він хотів, було, увійти в сіни, але в цю мить зупинився. У нутрі кршешної кліти, край довгого стола, закиненого посудом з напівпитками, при посвіті липових скип забавлялося грою в астрагали кілька кремезних мужчин. На них була груба суконна одіж, яловична обува, при боці — меч, за чересом ножака як серп.

Вони сміялися і спорили з неспокійним запалом, у яким були сліди озлоблення й нетерплячка. Хтось засвистав із нудьги соловейком та зараз змовк. Мабуть нагадав, що нетрудно у таку пору насвистати на себе щось із темряви...

Ждали когось?

Нагло Скобейко дрогнув від несподіваного враження: відвернений досі чоловік з сивим волоссям, спущеним кичкою на ліве вухо, як той тур широкоплечий, метнув собою у хороми...

— О, Перуне, владико!

Слова замерли на вустах Скобейка. Це був Гліб Словит, Юда предатель, який тут, на тухольській дорозі, зачепив одно око сіти, на дуклянській, очевидно, друге... Його сповістили в пору й він ударив полями на скоси. Пильнував звідси місця, де в першу чергу міг сподіватися послів княгині, допасти їх з нічної засідки та сліди за ними зв'язати — на все.

— А що там, гей! — скричав з дороги воевода.

Скобейко не відповів: вихром скочив на коня, врвонув ремнями, похилився вперед і здавив благородне звіря залізцями.

Погнали по місячному шляхові, злиті зі своїми тінями в одно, як велити з пісень, що їх співають пряхи під танок веретена.

В ухах їздців завивав вітер і лопотливо шуміли на раменах крилаті киреї. Серця розколихалися й били в грудях як метал, як дзвін.

Саме в цю хвилю з обох боків шляху звалилася на них і заперла доразу брама, рясно насто-рошена мечами, — стежа.

Пішли ходором булатні, роздалося смертне хропіння і прокльони, як коли виття хижак.

Удар, — мов грім і нагла тишина. Ні звуку.

Це Добриня зі Скобейком просікли собі шка-лубину в смертельній запорі і випали з клетоту, — зарум'янені мечі стелили їм дорогу. Порівнялися миттю і як стріла випущена з лука під високий зойк тетиви, так вони грянули з вітром у синяву нічної години.

Тільки на далекім перехресті Скобейко огля-нувся понад рам'я, прихапцем. Костобобрівська коршма видна була на гострому сугорбі, опертому одним боком об Перуновий гай. У вікнах, затяг-нених міхуром, блимали світла рудим промінням. Якись розчапирені привиди злітали на дорогу. Праворуч, ліворуч таємно гойдалися сосни. Тінями тряс вітер і вони гнали на розтіч.

Аж тут Добриня не витерпів, розсміявся:

— Жмиволосові пальці, з митного майдану... А, пройдисвіти, на всі чотири ковані!

Тупіт погоні вмовкав, губився по рудавинах і очеретах, а далі стало тихо за їздцями та їх при-годою, тільки дерева оповідали щось визореній ночі, оповідали...

„АКИ ЦВІТ ОУВЯДАЕТ“

VII

„Закропляйте доріженьку,
Щоб ся не курила...
Розважайте родиноньку,
Щоб ся не журила...“

(З нар. пісень).

У величавій церкві св. богородиці клали на вічний сон тлінні князеві останки. Здвиг народу залив Галич. Як повінь, що зриває гірську гать, так людські хвилі. Від Блюдник, Вихторова, Перевозів, від Пітрича, Болшова, Чесибісів, від долини Бистриці, здовж обох берегів, Дністра скакали на баских конях бояри, осадчі дружинники, знатні вогнищани, текли кметі у сивих жупанах, повстаних клобуках і саф'янових чоботах, празничних. Поміж них попадалися густо ратаї у гребінних сорочках, білесеньких, у чересах, як панцирі, у шкіряних ходаках, застібнених зеленим плетивом...

Побіч чоловіків бігли жінки в домашніх димках, мальованках, у рантухах, перетягнених поверх голови й під бородою, туго по-старовіцьки.

Краєм доріг просили милостині охриплі від мольб сліпці, хромці, сироти бездольні...

Пилом несло понад шляхи.

Княжий замок видний був здалеку. Він стояв на високому узгір'ї, що немов урвище висувалося понад Галич. Засипаний прибудівлями, з церквою на чолі, він робив вражіння окремого міста.

Як далеко побігти звідтам поглядом, у поранному сьйві, ніби низка сонць, горіли півкулі копул усіх соборів, простягнених понад зелену лінію Лімниці.

З самого розсвіту гомоніли у протяж доохресні дзвони,—з Дуброви, з зеленої Карпиці, від манастиря в Гудковій Дебрі, з городища грецьких калагурів у Пітричу. Під ясну музику онтих, що плакали мов голосільниці оксамитними голосами, під срібний, хлоп'ячий дискант других, стелився хмарою могутній зов велита-вісника з вежі церкви св. Пантелеймона. Церков сіріла на відкритім просторі залукв'янських піль неправильним п'ятибоком кріпосних окопів і бойниць, навіваючи грозу своєю понурою силою.

Похорони зачалися ще вночі: в супроводі архієрея і глоти священства, у курнім фіолеті фиміяну, під текст святих роздумувань парастаса, плили в небо пристрасні жалі великої відумерщини.

Коли ж поблагословилося на день і озвався передзвін заутрені, один великий плач потряс груддю Галича. Особливо на окраїнах, де жила біднота, побивалися за покійником тяжкою скорб'ю, без їди, без напиту, без роботи... Жалібні плачі жінок живловою міццю роздмухували цю скорб і прохожому путникові могло здаватися, що в кожній убогій хаті покоїться господар.

— На кого ж ти нас, сіромах, покинув, милий кагане наш?

— На кого оставив жену, ластівку білогруду, маленьких діток у неї на колінах?

— Хто боронитиме нас перед боярами, вирниками, биричами перекупними?

— Хто велике недокончая твоє—доконча?

— Аль не жалко тобі одіял соболевих, паволочних узголовій, медвенних сотів на злотній посуді?

— Уви ни!..

— О, уви ни...—нудьгував вихор і відносив жіночі сльози у далеч... а там—поза межі доземного, в безсмертність.

Двигнений на міць, на славу, на боротьбу з стихією і часом, собор св. богородиці приймав у своє лоно княжу тлінь. Міддю ковані двері отверті були широко,—печальна товпа пливла й відпливала круглими сходами, попід порталъ, за-квітчаний акантом, де Христос у горорізьбі, з книгою життя на розсунених колінах благословив світ у своїх ніг. Древній мистець увіковічнив і князя, ктитора храма, як навколішках, після східного обичаю, ледве підводив ід' ньому чоло, отінене кам'яною шапкою Мономахів.

Від чорних тесових бальків монументальної будівлі гостро відбивала прозора як вода орнамента, що вкривала архитрави і заплітувала бестіярій. Нутро собора, отвертого широко, сяло гордою міццю хрестообразних склепінъ, пишнотою стінних малюнків, олександринами мозаїк, іконостасом сповитим у роззолочену тугу, мов оклик релігійного захвату.

Стрункі, на склі мальовані вікна чинили церков ще просторішою, чим була в дійсності, а головна нава давала через корисну поліхромію двічі скріплене вражіння висоти. На теплий блиск мармурового престолу простелявалася велична перспектива, ніби дорога в сонце.

(Одна тільки хиба виявлялася після викінчення собора: акустика не вдовoliла знатоків і треба було великим коштом попри череп'яні горніці-голосники перетягати в округ бані резонансові драти, романським обичаєм...)

У саме полудне, коли владика став із хрестом край ніг мерця під останнє цілування, над Галичем зчинився лютий вихор, хмари вдарили на себе чорними полками, об щити церков жв'якнув град.

Св. Пантелеймон, оперізаний в силу концентричних кріпосних валів, сповився омраком, як панцирем зі срібла. Успенська церков-твердиня з монастирем у густій зелені курила димом, мов жертвенний принос. Здалеку, мов маяки серед моря градової імли, мріли кріпости, повернені у всі боки світу: Пітрич, Вікторів, Сокіл. Садиби в тінистих садах і гаях на високих березі Лімниці пропали зовсім з очей,—ніби й не було блудницької дороги, спаського шляху.

Сухий тріскіт леду об гранітні блоки, мідь і скло, грохіт грому, шум ніби сповнених потоків, особливо підчеркували намогильні співи. До того пісенний роззвук впровадив нагло замішання на хорах і всі очі збентежено глянули уверх...

Але тони вирівнялися як стій і попливли стрілою, мов човен по стихлій воді.

Один тільки старший княжич не хвилювався. Він опер плече об коліна Ясині і зорів за жалібними світлами, золотим деїсусом в іконостасі та могутнім Архангелом-Вісником, розмальованим над його головою. Розглядав византійські стінні малюнки, голови херувимів у спіральних мотивах, з чашами квіток, як язики вогню. Мов ліс, ішли на нього з площин мурів постаті пустинників із Теваїди та Ливану, тих, що жили в розритих могилах, пили росу небесну та їли зілля, що вросло вкруг них, на висоті простягнутої руки. Суворість тіней лагодили пестрі блиски, які проміж пні свіч злітали з горішніх шиб на царські ворота і квітчасте застілля аналоя.

Врешті вся увага хлопчика обернулася на боярів, що окружили вінцем домовину й торкали себе серед німої, купної молитви.

— Отряси сон, ніси бо умерл, но спиши...—ридав архієрей Косьма над отвертою челюстю гробниці.

Малий Данило був сонний і оглядався за нянею, але її не було тут. Перед хлопчиком мелькали в півсонну поморщені руки і бренів спів старої колихалки:

„А ти кицю весела, йди борзенько до села,
По пелюшечки, по подушечки...“

Він упросився на руки до Ясині і став надобре дрімати. Колюмни святині, узірчата долівка, полив'яна,—лиснючий як дзеркало квадрат з міді, де стояли мари, пропали нараз у живичнім куриві.

Якусь хвилю ще тріпоталося полум'я свічі, встромленої в коливо, посеред погрібавної миси, що стояла на домовині...

Княжич снів дитячі раї під останок заупокійної літургії, і владика, який саме прийняв за богослуження дорогий рушник з голови княгині, з чуттям перехрестив дитя, приспане глибоко.

* * *

Після похоронів заставлено тризну для городян на розлогім замковім подвір'ї. Нищих зійшлася тьма-тьменна: вони сиділи на спохиллю гори й обіч, на „Бабинім торжку“.

В проруб, між темничників повезено боклаг квасу, хліби, вепра і жмут білих сорочок. У кожний знову монастир один чюм зелен-вина, дванадцять бурнастих лисичих шкірок і п'ять гривен за упокой.

Опісля двірський тивун з громадою прислуги метав поміж присутніх останні дарунки Романові: обрізки паволоки, шкірки білок та куниць, скляні коралі, кольорові кам'яні хрестики, срібло...

У супроводі богородичних дзвонів, що грали вечірню, йшов шум одноманітний і жалібний, як цього листя, що кане у смерть:

— Бог да простить!

— Бог да простить царю Роману!

— Бог да простить рідному!

Курні смолоскипи освічували широко всю охресність, заснуту синявою ночі, ніби безмежним шатром над розколиханими головами.

Поміж глітні острови людей, осторонь від даровальних скринь ходив похило, без слова, високий старуган у згрібній сорочці до кісток, як коли покаяник. Лице зі згаром, велике, сідина жмутами на підборідді.

— На скотього бога, Йона печерак!— обрадувався хтось стрічний, кого в товпі звали Байдучком.— Трафив поминки, їдж солодкий хліб!

Нищий тряс гостро білою куделею волосся, жагуче блискав очима без брів:

— Остав говорити пусте, Байдуче! Спомин цього солодкого хліба скоро в твоїм роті у полин обернеться... Поминки, говориш? Ці будуть довгі... Чев змінить ім'я, руїни цих церков проглотить земля, вони ж триватимуть!..

Підніс уверх владну голову, з хмарою над ясновидними очима, увесь, мов вихор, тримтючи у собі від жалібного пориву, з тою рукою піднятою ген понад курняву людських голов.

— Бог да простить!— загуло отдалеку і сповенена людська хвиля пірвала Йону, як тріску верх води, аж на протилежній, розгойданий тінями край узгір'я. Було глітно, ніби на великому храмі в день Паликопа.

Всі немов одна сім'я: купці, ремісники, крамарі, чорнороби й церковні люди, привиклі прогодовуватися чиром та лободою.

БАТРА ПРОТИ ВІКОН

VIII

„Калино моя, калино,
Тож ти біляво зацвіла,
Тож ти червоно зродила...“

(З нар. пісень).

Там, проти цього ось вікна, де на обістю горить скирта чатиння старим похоронним обичаєм, нещодавно до землі кланялася князеві покорена Литва у білих семрягах, лосячих сагайдаках, писаних кожушанках, простоволоса... А на порозі, де тепер приймає жалібних гостей сидий Захар Рогата (чуб поза вуха, сухі, боеві черти, тверда думка очей), рік тому товпилися візантійські послы в паволочних хризах, з жемчужними „базілеос“ на раменах—били чолом перед хвалою Мстишиного сина...

А ще он там, на полив'янім квадраті долівки перед престольним креслом стояв торік поблідлий від вражіння папський нунцій і слова, якими льстив князю, оспівуючи латинські розкоші, завмерли доразу на його губах від виду найлютішої з погорд: лискавки меча над головою.

О, як вражало це перше місце при поминальнім столі, місце покійного князя! Над високим мозайкованим опертям світив темно круг із золотої бляхи, протятий трираменним хрестом. Вид цього крісла, пустого, пронизував серця спомином утрати над усякий опис...

Продовж холодного льняного застілля з лісом пугарів, жбанів та курних мис, бігла синя стрічка заплетена барвінком, як знам'я жалоби.

Стіл, біля якого сиділо вісьмох високих духівників побіч знатніших огнищан, був осяяний повагою, належною галицькому архієрею Косьмі і його гостю, владиці Перемишля.

Тінь дерева над отвертим вікном давала духовним головам гідне тло—вечірню заграву, як старе золото. Вони виглядали у попалі заходу ніби низка медальйонів на дверях іконостаса.

Говорено про недавну пожежу багатого Воскресенського монастиря в Рогатині, про незвичайного співаку-соловія, якого викохав для господа споволюбивий перемишльський владики, згадали й бунтара—закупа, якогось то Дужа, що як шуляк скаче по всій волості, невловимий...

Сідоголовий Косьма заговорив, було, про неймовірно тяжку хвилю для держави, але перемишльський архієрей наче й не чув нічого. Він звернувся до сусіди ліворуч, Твердяти Остромирича, з лихо зарубленим шрамом від копія почерез вилиці: цей під Мозгавою обіч покійного князя боровся, польському Відновителю в допомогу—криваве пригісне привіз.

— Оці північні вітри й часті дощі—сказав проворно,—коли-муть держатися далі, зіб'ють зерно із збіжжя та оставлять хліборобові гнилу соломую.

Костко Бибельський, звісний дерун і хитрий, що тільки пазив, яким духом віє, похопився відповісти, хоч не до нього вели річ:

— У хлібороба тогіднього ще хліба напрутано вдовіль... Тільки тоді, як їдеш селами з путнім боярством, стрільцями, сокольниками, осочниками, то навіть такий, що має землі на двадцять косарів у днину, стулиться як мушка, будьто він з роду-віку на сирім корені сидить...

Штрикнув пальцями з хижого вдовілля:

— А я його на допити, різками, вогнем...

Присутні минули цю балачку згідним мовчанням. Один Абрузович, вельможа на Плісниську, не витерпів:

— Справу Войславового Торопа ви вже оборудували?

Той насторошився ображено:

— Велике діло,—пробурмотів у бороду.— Я його велів замучити, я його й заплачу!

— У Костки по селах бідність вельми велика...— півголосом передавав архієрею намісник Молибожич.— Десятьох його смердів спомагається ледве на дві сохи...

Тут замовк, бо отрок стояв уже над його раменем з димною мисою печені. За товстим куском поросятини зі сочивом боярин забув з місця про чоловіколюбні міркування, натомість пояс свій, закроплюваний сріблом, вчинив дещо свободнішим.

— Плещуть, що Словит вернув,—говорив ід' сусіду Абрузович, з кучерями до рамен, як Авесалом.— Цікаве, що він там за пазухою від Лестька привіз? Спокою б тепер побільше, а цей...

Славно Кормильчич слухав сторожко обіч, але від себе не добавляв ні слова. Його крилаті брови зійшлися в одну і кинули тінь на хижу лискавку очей, що освітила на мить зелені верхів'я і грозовиті провалля його душі. Від часу, як покійний князь прогнав одного з Кормильчичів, що на ловах у Плісниську зухвало славив Ігоревичів, чимало лихої крови попливло через Славнове серце...

Його увагу з черги зайняла княгиня: вона явилася саме дякувати гостям за пошану, обійти столи з привітом.

Напроти Твердяти сидів чужинець, останній із знатних греків, що пару літ тому попали в Галич з почотом царя-скитальця, Олексія Комнена. Він заступав на тризні свого владира. Знуджений

візантієць слухав піввухом свого сусіда, балакучого Саву Апостола:

— Кажуть, що наш старенький Косьма одарений духом презріння... Коли стоїть при дверях церкви, видить, з якою думкою хто входить туди. Бачить, як за розпутниками йде ангел, плачучий вельми...

Грек позіхав крадьки, пив мід і мріяв дремливо про легкокрилі хійські вина.

Тимчасом гомін розмов не уймався, як журчання потоку під листям підбілу, і час-до-часу вибухав з новою силою. Іноді у хвилях перелетної тишини, перед іконою спасителя на покуті тріскала золота іскра кандила,— тоді кожний хрестився живо й відмовляв молитву за душі, що сьогодні відлітають на лоно бога.

Всі ждали на першу похвалу покійному князеві з уст галицького владики.

У якійсь хвилі знявся шепіт, хтось плеснув у руки і довгі гридні з кругластими підвікониками облетіла тишина. У ній розсипалося срібним горохом ляцання соловейка.

Всі очі звернули туди, де архієрей Косьма випростувався над столом у своїй могутній висоті, сивий, з кучерями на схилих раменах книголюбця і під чорною хустою, киненою верх мниського клобука.

Голос владики пронісся вітром по обледенілих серцях, рванув усіми коріннями чуття, лискавкою грому освітив велику втрату, аж по її глибіню, остаточну.

— О, хто б дав у голову мою воду й очам моїм джерело сліз! Я б плакав день і ніч над моїм Народом—(почав словами Єремії)...

— Бо там, де било серце на міру велику, сьогодні смертна порожнеча. Не заповнить її уже тисячеголосий лемент Галицької землі. Не стало з смі-

ливих найсміливішого, захитника прадідних хитарів, витязя на займанщинах широких, пістуна золотOVERХОЇ Осмомислової слави. Складені навхрест руки переможця, що гуляв орлом по піднебессю, на стружинах спочала горда голова і вихровинні думки сплять повік.

— Яку ж вимовнішу хвалу пронести тобі, мирро милости, Мстиславичу? Яким жалібним голосінням оспівати тебе, носителю правди, весняний гrome, б'ючий у трухлі закони? Слухай, як безутішно ридають пристановища понижених і сиріт!

— О ти, преобильна сило, що у корсть свою забираєш нашу, віддих у грудях спираючу надію! Долітає ж тебе наш голос на зелених левадах вирію, де ходиш з Ольгою і Володимиром, світилами літописи? Де оглядаєш віч у віч божих юнаків, Бориса і Гліба?

— Хочемо аж там донести тобі обіт, що відумерщину твою збережемо з любов'ю, обіт, який печатаємо вірою і честю. Не буде того, щоби дозволили ми твому княжому колпаку покотитися з рук малих сиріт під ноги прохожих.

— Помагай же вам бог, достойна громадо, обстояти слушне, іменем великого батька повік закріплене право!

Трьома пальцями руки, з підемом у старечім усміху, владика благословив боярство.

Тільки що опустився на своє місце, роздрожаний ще пережитим моментом, забрав слово рябощокій Филип Шумавинський.

Йому вправді передавали нетерпеливі знаки, що черга на Молибожича, но він не захотів нічого того видіти, перечесав пальцями чуб чорний, з виблиском, і начав голосну річ.

Сипнув, правда, жмінку ладану до ніг покійника, але зараз перейшов на бояр, давлених ним

на кожнім кроці, на ролю їхню славу і почесну в подвигах цього зокрема князя удалця.

Підчеркнув з запишаним удовільлям, що боярство було й буде початком і кінцем княжої,— хто б це не був!—судьби, мірилом поваги й сили, само ж воно прятає у тінь свої заслуги в державнім строю, вдоволене, як це першим у народі пристало,— старими нерушими привілеями.

Він думає, що буде речником усіх, коли підчеркне щиру готовість боярської братії піти на руку—правлінню. Безсумнівно, бояри схочуть піддержати деякі чільні думки покійника...

— Але не династію!—пронеслося хриплим визовом наприкінці стола.

Знявся шум, сутолока окликів, хтось, дишучи важко, двигнув руку як молот і з дзвоном опустив її на трапезу. Когось насильно кинено на ослін і на руках винесено геть...

Стало прикро, обличчя палали з сорому, замовкло слово.

Княгиня схилила голову у синій, як виїмок неба, завої, зрішений в спосіб переміточний, і вийшла живо, за нею владики.

— Χαίρετε!

Цю мить підвівся й грек Іринарх. Споміж м'яких складок скарлатного сарікіона він стелив руки у прашальнім уклоні, та черкав повітря кінцями пальців, причім жмурих стрічкою очі, які натомив копоть свіч. Не переносив чвари на прилюдному місці.

— Зовсім як волхв, або жінка!—озлоблено сміявся Кмита, скуб вус, замітавкою.

Свічі димували, — їх забули вже й рівняти.

Поки стихло, пристрасті потахли, нахилилося ід' півночі. Аж тоді посипалися вокруг столів слова справжніх похвал з уст своїх та захожих. Усі вони

виславлювали велич Романову: „Он-же не в невідомій землі владичствовавше, но в роуській, я-же відома і слишима єсть всіми конци земля...“

Красилися споминами його геройства, як червоною калиною, а вітер зривав їх з уст і відносив між простолюддя, щоб цвіли віковичним переказом.

ЗАДУШНИК

IX

„В'язали руки та сирицею,
Залили очі та живицею,
Скували ніжки та скрипицею...“
(З нар. пісень)

„Що кинеш за себе, найдеш перед собою...“

Ці слова Йони печерака, що у скитанні без кінця й краю зачіпив об його дворище, спонукали до пригадування Самбора, боярина на Купновичах та Ломні. Він рішив дати одного з своїх непокірних рабів, як задушника до монастиря св. богородиці в Синевідську, до ніг чудотворної ікони.

За вбивства, підпали, сирітську кривду Самбор поставив оце не марну свічу, але людину, ціною трьох гривен. Із-за неї, мабуть, церков згадуватиме його, як ктитора і молитвами монахів загородить шлях діяволу, злосмердному Ефіопу...

Аж тоді задушник Дуж виявив свою вартість. Він був сіткар і ловець без суперників.

Ніхто так, як він, не умів дуги в тонкі гусі кісточки у приманку орябкам і ніхто не плів так тонко й рівно перевісів для цих птиць. Він розставляв сільця проміж гілля кедрини й ожинової корчі, та причіпав проти кожного очка по ягоді калини пірнатим смакунам на принаду. Вони злітали живою хмарою й повисали у петлях, сколихуючи лісову глушу смертним лопотом крил...

Дуж пізнав скоро всі оленячі пійла, проходи лосів, стежки диких вепрів, гнізда вірлів над урвищами. Ходив з дубовою рогатиною на ведмедя, не боявся у розпалі навіть звірового свята, „розігрів“, коли живина всевладно царить над чоловіком.

Бувало, — підходив ціле стадо оленів: одягнувши на голову оленячі роги та листя, він чіхався об луб'я ялиць у чорному десь урочищі, чимраз ближчий стада, що вийшло до вечірнього водопою... чимраз ближчий... а коли олені привикли до його виду, вбивав зубчатою стрілою щонайгладшу звірову.

Він пропадав, бувало, на цілі навіть тижні, особливо в порі осіннього риковища і сходив відтак з карпатських островерхів убраний у пера готура, хвості білок, крила джої, та зісував униз на великих зелених гіляках свою ласу добичу, обвішаний птаством, як бог добрих ловів.

Зате зимою, коли вихор гуляв по білих просторах і збивав хмари над монастирем, Самборів задушник стукав у двері келії отця Теогноста, де молодий, як бджола трудолюбивий монах переписував на бавовнянім папері євангеліє-апракос для мниської книгівні. Тут Дуж слухав іноді, вгребаний у кут храмини, як монахи рішають катехетичні питання, як воюють могутнім оружжям: словом.

У гірських глухих западнях, у пралісах, мигтючих сріблом прудких джереловищ, під стукіт наковтачів, дзеркіт плісок і величний шум зеленого собора, вбогий задушник пробував того самого: говорив з птаством і соснами. Він мріяв, що переконує та веде за собою людей.

І не було для нього втіхи понад цю, коли одним ударом палиці промощував дорогу стрічним озерцям, замкненим між камінь і дике коріння, як нарід рабів у жмені насильника.

* * *

Через рік-два, став він спадати на старі до-роги, між поселян та осадчих Самбора і все, пере-

думане в лісах, довірене ялицям і вірлам, повторював чорним від злиднів, закурілим від димів чадних хиж керовробникам до смерті.

І сталася річ нечувана: вони обжалували свого боярина перед покійним князем,—закинули своєму власникові грабіж, лихву, убивство під різками закупа і запроторення в раби за довг безлічи вільних оселян.

Виграли справу!

Нінащо не придалася спроба очищення себе з закиду сімома вижами й послухами своєї доброї слави: Самбор мусів повернути шкоду сім'ї убитого, заплатити „за голову“ й утратив право виконувати суд над своїми підданими.

Справа стала голосна з краю у край волости й потягнула за собою довгий ланцюг других жалоб до княжиг ніг.

Надер вітер дощу, а дощ — навальниця!

Хтось доніс невдачникові, Самбору, хто є винуватцем його сорому і втрати. Він скипів ярою люттю, а першим відрухом мести було—вислати довірених людей зі стальними оковами та дорученням ігумену Самону: видача ворохобника в замін за найвартнішого з Самборових рабів.

Ігумен відповів лисячим хвостом:

— Дуж вернеться, як скінчить лови. А треба вам скорше, то йдіть під угорські ворота й возьміть собі його!

І Дуж підглядавав далі оленячі пійла, тровив лисів та бив з маленької пращі лісові кури, що падали з висот на лісову в'янь, як живі пригорщі землі.

СИНЕВІДСЬКИЙ МАНАСТИР

Х

„Ой, пив би я та водицю.
Водиця не чиста —,
Нападало у кирничку
Яворово листя...“

(З нар. пісень).

— Заганяй, Кумчик! Лови, Бровку! За вухо її, волоцюгу!

Мала чередарка з веретенем у руках, у довгій, червоній плахотці, гей краснолюдок, здогоняла свою неслухняну овечку, а пси упоміч їй лаяли з усіх сил.

Ляск бив од горбовиння, як коли від пожежі.

Це було полудне, коли отара вишукує тінь, а пастухи кидають довбати всякі забавки з дерева, розкладають огні, їдять хліб, сир та п'ють джерельну воду.

З-поза верб вихилилися їздці Скобейко й Добриня та повагом, раді погоді, минали чисті сільські мазанки з квітниками проти вікон. На першій стрічній обістю якась старуха увихалася біля зернотерки, молола кукурудзу і золотий пил сідав на її пальцях. Дід, рум'яний, як яблуко на Спаса, ходив по садкові обіч, поміж улій, витягнені довгими шнурами, й вискубував щебрець, від якого бджоли сліпнуть та не потрапляють в улій.

Він рвав лихе зілля з корінням, кидав у гребінну тайстру, а за ним втішно підтанцьовувала мала, з жовтими кісками онука і співала, ніби комар увечорі тоненько:

— Днинка лісом іде,
Бджілок спати веде,
Бджілки мої —
Дрібні, маленькі,
Тут вам улій,
Тут вам одринка...

— Далеко до Синевідська? — загремів із коня Скобейко. — В лад-ли їдемо?

— У смерки поспієте! — згомоніли в один голос. — А може спочинете у нас, а досвіта далі?

Ні, у них не було ні часу, ні охоти після недавно пережитого гоститися дорогою. Розпитали, куди шлях гладший, напилися погожої водиці, напоїли коней і за хвилю втратили з виду кмітське дворище охайне та багате, як добре загосподарована держава.

У якійсь хвилі Скобейко прихилився над головою вороного і глядів: оружна ватага назустріч? Купці з возами на шляху, чи грабіжники в зброї?

Порох сріблив сосни, сонце розгорювало іскри в зеленій імлі, а проміж все те чорніла фантастичним звидом людська сутолока...

Аж коли напередєйми боярам майнув многолюдний хорівід, виявилось, що це гурт кмітських родин з хатнім знаряддям, з тяжко хворими мандрував до цілющих болот в оселях боярина Рогати. Йшли з гомоном розмов, дехто з побожною піснею на вустах: спереду кожного запрягу йшов один кінь, іззаду другий, а на дрюках у середині зачіплено ноші, де хворими кидало з краю в край... Так само на ношах торчала барвиста постіль, скрині й посуда.

Незагодя туман укрит гомінку ватагу в дорозі, а перед їздцями простерлися шафірові обриси далини. Ще трохи і скільські гори вгорнули їздців у сутінь і росу.

Тут вказав їм дорогу прохожий богомолець, там міняйло з гребенями із мамутової кости, або пастух, майже нагий, що заганяв ід' кошарі свою худібку, — раз перестрів їх навіть монах на маленькій латастій конині, що їхав до Галича з письмами ігумена галицькому митрополиту.

Той розповів, що в монастирі все гаразд, а Дуж, про якого питають, саме зійшов з гір з убитою добиччю. Кажуть, жубра поклав на диких помірках, на Кривім полі...

Рушили з місця, — весело, бо на вирубі край дороги заперлилися як бисер, хто знає з яких джерел, самі зелені проміж папороть гірські водотоки. Де вода, там життя, монастир мабуть близько!

І справді: у прозорім вечірнім повітрі рисувалася чітко силуета масивної будівлі, підперта широкими виступнями проти часу і стихії, огорожена глибокими ровами і валом, як ялося кріпости.

Сутеніло, коли підїхали під зводжені мниські ворота. На голос дзвона глянуло з бічного віконця гладке лице послушника з волоссям до ramen, у світлих дрібушках. Жв'якнули ключіза поясом у брата воротаря, що приніс зі собою пах шалвії та оделяну, — він присушував зілля для потреб монастира.

Вскорі явився ігумен, отець Самон, ще молодий монах з глибоко впалими очима аскета. Він знав Добриню з його ловецьких набігів на доохресні бори і на свій здержаний лад зрадив гостям із столиці. Новини мандрували в той час пиняво крізь дебри та гуляйполя...

Ігумен вів гостей мниською оселею, небагато ліпшою від селянських осель, критою соломою, з кошарами, гумном і житницею.

Одна церков вражала око, ніби заклята в камінь думка про речі вічні. Двері з міді горіли здалеку негасимим черленим посвітом, от як щит, справлений проти ворога.

Вічне світло сяло перед ликом святих, між якими царила вона в смугнастій завої та багряній хусті на білім рубаттю, з дитинкою, легко притуленою до обличчя, синевідська богородиця.

Ігумен повів гостей у мниське житло, з соняшним годинником зовні, проміж пнучі рожі, а там у розлогі кліти, повні білини й зілля, де стояв стіл продовж низьких стін і висіли грубо різані полиці на посуду.

Брат трапезник подав незагода вечерю: рибу, вино з яблук, коржі з кменом, ліскові горіхи. Сіра братія, наполовину гаптярі церковних риз та інтарсіатори, разом дванадцятро людей, засіло край столів і вдовольнялася молочною кашею, — по чотирьох на одну мису.

Тільки один з монахів, рвучкий як огонь, Агатагел сидів оподалик і мрачно їв свій утлий вечірній пай; це був іконописець під епітимією. Він забаг красити одноманітний лик святих грою душевних зворушень, терпіння й усміхами, як хоче сикієненська школа. Йому хотілося вийти геть, на простір, поза догму довгих, прижмурених очей і вузьких рук у вічній мертвоті, послужитися перспективою, пейзажем, чуттям, а може навіть піти на таку грішну сміливість, щоб цей пейзаж брати просто з природи?

Місяць минав саме, як за цю єресь сидів ось тут на покайні.

Став накрапати дробен дощ і гості відчули з вдоволенням дах над головою і свіжу страву у простодушному гуртові. Чтець Арсеній, кучерявий як вихор, з очима отіненими чорною,

не діленою на перенісся бровою, глянув ізвисока на мниську братію (стояв на ступенях проміж вікна), переждав хвилю, аж стихло, а тоді постелив голосом, сповитим у світло, як мова гарфи:

— Юноша нікий... живий блудно, імі великое оусердіє ко пречистій діві богородиці. Тому нікогда путешествуующу і гладну сушу, явился пресвятая богородиця, сладку йому пищу приносяща, одначе на блюді нечистом: и рече йому, яждь. Он же отвіща: пища всячески приятна єсть, но блюдо скверно, и того ради не могу ясти. Рече же дїва: сице і молитви твоя, имиже оублажаєши мя, прїятні суть, но серце нечисто, того ради не благоволю в них. І от сего видіння юноша начат каятися і прїятна бисть молитва його...

Чтець зупинився, вкруг стала мовчанка. Кожний мимохїть глянув вглиб своєї істоти, — монахи сягали мовчки до мис і ламали хлїб.

Хоч сумерк йнощо нахилився, спалахнули ніби анфракс липові скипи на світичі. Приглухий брат келейник, згорблений дремливо як Семен Стилїт, жбурляв прикороткі угарки в посуд з водою, поки в один раз ігумен не двигнувся понад усіх та не оповістив грімким зовом:

— Любов божія і боязнь суда його будет со всіми нами!

Знялася мовчалива суятня, тихий ляск ходаків і братія виходила у хороми, вузькі ніби переддвер'я раю, сама як сонмище святих зі старо-грецької ікони.

А Добриня від утоми, чи під вражінням прочитаного вставав без поспіху, — туга людини, перед якою розгортається звид далеких доріг, наводила йому на ум обиди давно розсипані в порох, манила оплакувати якісь калинові мости життя, банувати за годинами, у яких серце би-

лося найвище, за місцями, де ярився лицарський гнів і шуміла над шеломами в сонці золотопера слава.

Йому хотілося кликнути великим зовом, дарма, що посеред святих стін монастиря:

— Гусли, а живо!

У той раз зринув з-поза пліч хороводу могутній обрис ще одного мниського гостя, що куняв досі осібняком: Добриня захопив оком пругастий арабський виссон, який закутував когось то так цупко, що цей здавався бути від чуба до п'ят у повійках, як маґ. Тінь дивогляда облетіла в ламаних лініях стелину і вкрила собою мовчазний хоровід, що ступав одинцем повз ковані двері.

Добриня поспішив ласим зором за оцим раменем, простертим верх голов, пробоем, і вітер споминів розгойдав думки воеводи. Він з'ясував неймовірну річ, що великан, приліплений у сутолоці до кедрової доски одвірка, йому не чужий, а рух, яким він стрибнув із світла у тьму, — „той сам“.

І Добриня подався вперед від наглої постанови, — ще мить і він викине з себе оце важке слово, нарешті! Але вже ігумен брав його під руку, вів на привітне, плетивом дрібних рож заснуте підсіння, звідки видно було сад із завішаним у блакиті народженьком, говорив:

— Хочете? Поведу вас до келії захожих, де зупинився один знатний світовий проходимець... Може придасться вам знати, що він усі недуги магічною формулою в трикутнику лікує, алькімію в мене розводить...

— Чи не цей з головою в полосатих веретах, як коптійський жрець над курильницею, або зебра, що її я бачив у молодості моїй над Салефом?

— Він лікар, філософ і астролог — строго проніс ігумен. — З воздушних явищ судьбу про-

рочить, з відносин чисел до себе долю віщує, демонів на поводах держить. З сімома найвищими духами у царині світла раз у рік пробуває...

— Звідки ж виводиться рід його? — увічливо поцікавився Добриня й позіхнув у наставлену долоню.

— Він натякає, що з Італії перед костром утік, довгі роки проміж всякі, де не є, монастирі, високого ума ради, кочує. Вивчив мову Методія і Кирила, та все таки помітно, що чужинець.

— А може він просто мантий? — розсіяно зворкотів витязь, рад витягнути кості на запашний мниській соломі.

З вагою, думками далеко, ігумен відповів:

— Він хтось безконечно більше, воєводо.

— Значить, горлоріз?

Манах замахав обома руками як в обличчі богохульства і став ще блідіший від чару власних слів, від шепоту просто в ухо Добрині:

— Він — вічний скиталець, от що!

— Чудасія! У Синевідсько забрів?

І тут Добриня вп'ялив в ігумена свої полинялі очі з іскрою в глибині, хитав чубатою головою, як з доброго жарту.

— Я й сам спершу одержимим цього захожого рахував, з його фудульним говором, ворожбами з піску та когутячих пер він здавався не при своєму умі. Та згодом один, другий вислів спонукав мене до уваги. Це було так, воєводо, наче я напився вина з амфори, що збереглася ще з часу скифів. Завважте, що скажу: цей чоловік не знати, скільки літ прожив, земель проміряв, горя й радости виніс. Все розсипом у нього, коли йде про час і події, — і це є так, ніби з гірського шпилю в снігах він глядить на марний світ унизу, байдуже йому речі і люди з їх малими нудьгами...

І мова у нього з висот, ніяково від неї... Проте в науці він олицетворений лад і простота.

Помовчав і глядів, як після тихого дощу краєвид пояснив ще раз перед ніччю під блідорожевий посвіт перших зір.

— У пустині, — продовжав з насолодою, — збирав мед до улія душі і самоту лісів пив з молоком серни... Задля цієї мудрости, якому нашому брату за протяг одного життя не доводиться бути ситим, ми його в пошані й держимо...

Добриня простодушно кивав головою, хоч утомився був міркуванням більше крилатим, чим у тяжкості своїй був рад переносити. Оглядався за поміччю собі, за Скобейком, та цей стояв ще у вікні трапезної кліти на спочутливій розмові з виклятим іконописцем. Час-до-часу долітали Добриню слова лютих, як їдь, скарг Агатангелових:

— У Візантії навіть кисть художника куди свободніша! На власні очі бачив я там Менологійон, мальований для кесаря Василія II., чотириста тридцять мініатюр, самі кипучі живою кров'ю студії з природи, — подумайте! Я б махнув з розпуки на небо і святців з їхніми канонами краси, малював би залюбки от хочби дику свиню з золотою щеттю, як на ній жене Фреїр, вічне сонце, назустріч Фреї...

Розваг Скобейка не було чути і годі було второпати, що він там думав про Агатангелове горе, чи може й не думав нічого. Впрочім ігумен, мов нарошно, повищив голос і так палкий:

— І смак же в нього, в чужинця, особливий. Велить собі у свята варити страву з самих ніжних городовин усуміш з раками, сморжами й яешним тістом на масляній підливі. А в будень просить щораз брескву в пластинках до меду, закроплювану вином...

Аскет зідхнув непомітно для себе самого й дивувався без краю:

— Над світом як бусьол перелітав, це видно... Заговорить про стару Родну, де полочуть золото темпларійці, і бачиш, як він там на вечірніх ча-тах у степовій тирсі половчина, жовтопику під-глядає... Дарма, що східній виссон на ньому, його лице кричить, що воно—північ, що він із ві-кінгів, і мабуть не розкрашує нічого, коли каже, що з Акселем, єпископом Люнду приятелював, під престольне місто основний камінь клав... Тільки тоді як міг він рівночасно в монастирі святого Галя бути цим, якого звали там колись Еккегардт IV? Одно слово: маґ...

Ігумен потер чоло у хвилястих борознах від вражіння і шепотів, спровола, ніби це він сам став у думках бузьком, що знявся понад мари:

— Гельфт... Сіена... Кордова... золоті льви Фрибурга...

В цій хвилі пронизав сумерк зов із висока, ніби свист коса, заскоченого бурею, яка рве птиче пір'я з вітром і б'є наляканим співаком об гущу листя, в круговороті лискавок і тьми. Свист тримтів, рвався і падав додолу, дарма, якщо су-тінки розсріблив погідний місяць і гілл стели-лося без руху, як у казці... Це було так, ніби чужинцева душа не находила собі місця від ди-кого непокою.

— Ібн-Гор кінчить день, по-своєму... Див-ний він, справді, а найдивніший, коли наслідуює спів птиць.

Ігумен вів тепер гостя на збічні, високі сходи, проміж поруччя теж оплетене п'ялуном у квіт-ках, рясних, як наглий дощ. Плеснув двічі доло-нею в двері: вони ніби нерадо подалися всп'ять і ось заясніло димне нутро кліти, розсвіченої

широким угарком зі скапами воскових сліз. Рівночасно з якогось місця на стіні, проміж порозвішувані химерно фетиші чи трофеї, запалало назустріч обом око в чорних і білих красках, з зіницею як меч.

Впрочім кімната закинена була всяким несамовитим приладдям, яке годилося хіба на те, щоби його жбурнути між побите череп'я, в обрив. Та обрізки пергаменту з незбагненими математичними формулами, різновиде каміння й течі з металічним виблиском у струнких склах, засвідчували тільки що покинені, незрозумілі чиїсь зусилля...

Чужинець стояв без руху край стола, на якому валялися карти до тарока, з обличчями святих у круглих саявах,—зі знаменами їх побід для бога.

На вид гостей, Ібн-Гор похилив голову і склав руки на грудях, без слова. Його лице з насунею на брови плахтою кутали грубі тіні.

А Добриня косо розглядав хлам мага і була хвилина, коли рубін, шліфований ромбоїдом, з теплою як мід іскрою на верхів'ю фігури чимось зацікавив його. Хотів звернути до чужинця свій запит просторіки, коли зайвим рухом звернув з-під рук скринчину, писану в кола і зорі, під хитрим засовом... Вона вдарила з силою об долівку і розскочилася настяж— зміст її; кілька десятків пергаминових листів майнув півколом у повітрі, як кабалістичне віяло.

Ібн-Гор звився ласицею понад долівку, та Добриня випередив його на пів скоку і захопив обіруч жмут писаного листа. Проміж рамена мага він закинув туди зором як удкою, а тоді скричав що сил:

— Шпиг! Це ж пляни мниських твердинь, це ж ваша!

Утиск рамен Ібн-Гора ослаб, непорівняним способом він зверг від одного маху смугнастий одяг кочівника, аж простелився між ним а Добринею як нагла перепона, і в чорних лудах, чернечих, скочив як вихор у двері.

Свіча від продуву загасла та ігумен бачив ще блиск добутого меча і воеводу, як випав за втікачем з лютим неподібним до себе окликом:

— Мозгава!

Так, це був той сам гульвіса, що у переддень мозгавського бою являвся всюди при боці короля-сусіда, а після цього, як спрятали з побоєвища мерців, потягнув з п'яними побідниками на другу, веселішу виправу...

Ніби у світлі грому, що освічує в лісі життя кожний листочок, кожне лице, Добриня побачив білий хутір на окраїнах піль і струнку жінку в саєтах, з якої шиї котилися зірвані грабіжником перли... Луна жіночого ридання... Твердята з Добринею в саму пору... Ломіт мечів, Остромирич залитий кров'ю...

— А це що, ти діяволове кодрло?!

Втікач настромився на Скобейка, стусаном збив його з ніг і рванув у сад, як стріла.

З усіх сторін засуялися миттю церковні люди, і в один раз, як від пильно дожджаного слова, знялася гонитьба, ніби за давно наміченою диччю.

Зашуміли потолочені скоками мага корчі винничок та малин, захрустіла стежка під дрібною рінню, то тут, то там вистрілив з проміж тіней чорний силует, — ще трохи, вирине з-під дерев, на чисте поле...

Та замість цього на очах усіх, як у землю впав, доразу.

Сумерк закутав сад і людей в глибоку синяву. На розв'язку загадки не було вже спомог.

Першою думкою злочинця після цього, як зачипив ногою об цямрину висохлої кирниці на опустілім кінці саду, було ще бігти, ще ключити, поки не вдарить ніч. Та зараз же роздумав і опустився обережно з бервена на бервено, униз.

Кирниця була обросла грибом і мохом, а шкалубини настільки обчимхані з землі, що досягнути дна, з вибоїнами, як коли виораними сохою, не було тяжко. Проте, втікач був блідий, його віддих рвався, з чола стікав піт. З почуттям хвиливої безпеки він опер плече об угол бервен і наслухував.

Глуша, — над нею зорі.

Схилився, щоб усісти, руками доторкнув землі і в цій хвилині веселий, живий легіт облизав його пальці. Простягнув руку і стрінув порожнечу. Перед ним роззявилася яма, видерта водою, чи вибита топором. З неї оце прилітав легіт, як вістун чарівної новини...

Невже ж вихід? Куди?

Спробував посуватися вперед, — руки натрапляли опукі стіни, а ноги рівний терен, злегка пологий. Збічних ходів не було ніяких і це ободрювало втікача, дарма, що плечі у нього горіли ярим огнем від довгого нахилу вперед, а серце лопотіло до болю:

— Програна ставка! Хитрощі на марне! Димом і труд, і нагорода!

Гішов так доволі довго, легіт, став вітром, тишина затяглася стужею. Від гомону ходи обсипувалося іноді дрібне, звітріле каміння. Окликнув тьму: не було відгомону, помітного для замкненої пустки. Іноді нічний птах ударив широко крилами, з криком поплив верх стін і щез. Тут ухо втікача вловило шум десь з глибин, ніби ліса в негоду.

Спотикнувся від вражіння і в цю мить перед ним тисяччю іскор запалали зорі.

Вийшов на гірське узбіччя, засіяне квітками і протер очі обіруч, як цей, що встав із домовини:

— Опір!

Перед ним колихалася проміж береги зрум'янена ніччю ріка.

Тільки досвіт кинув першу золоту стрілу на розп'яття з чорного дерева, Добриня побачив ігумена в саду, на ранніх молитвах. Він не спав видно з розчарування й образи...

Аж тепер, хвиля перед виїздом, воєвода передав ігумену зловіщу новину про поворот княжої дружини — без князя, натякнув про ціль своєї поїздки і просив провідника до угорських воріт.

Загуло в монастирі, як в улію...

Ніч захопила їх на Плісці, недалеко угорських хитарів. Унизу остали лісові проходи, відомі задушникові, як п'ять пальців його десниці, зелена темінь проглотила давно старовіцькі лісові руїни, святі дуби, почеркані таємними різами, оброслі п'ялуном жертвенники з каменю, подібні до висохлих кирниць, ставники Світоvida в тисячних подобах моху і кладовища обіч...

Стало зябно. Затопили ватру, лягли, Дуж на сторожі.

Від несамовитого шуму листя й тріскоту сухого ломаччя сон дивно не брався повік воєводи. Він устав, верг свій зрукавник на стихлого Скобейка, вдарив об рамена заков'язлими руками, поклав око на Дужа.

— Господине? — заговорив задушник і зам'явся.

— А? — скрикнув Добриня і відслонив з-під навислих пальців нерозгадані зіниці.

— Господине... — повторив Дуж не скоро, — чоловік я препростий, невігласок, лісовий сирійд... Ви, діло друге, знаєте багато такого, до чого мені не сила підійти...

Зупинився, проковтнув скупу слину, і зразу ж, із зухвалим визовом кинув у тьму слово наболіле й нецікаве:

— Бо то тепер: волость—без князя, хата—без даху... Досі свобідного поселянина, безземельного чи з землею за довг закріпляли в неволю, закупа, як ось я, продавали за втікачку у треті руки, довічним слугою. Про рабів і казати нічого! А тепер княгиня—ме правити... Йдуть вісті, що вона схильна до нас, простолюддя... Кажіть, правда це, що писці нові закони пишуть, полекші много?

В погляді задушника була спрага, чоло вкрив цїт.

— Теж вигадав?—гучно прокричав вельможа. — Про державу річ, щоб її гайвороння не порозтягало по незахідних місцях, а той... закони!

— Ось воно як... — уповів Дуж про себе. — Волі не буде, полекші не потрібні? А для чого ж оця воля світить мені ніби сонце, грає в усі як сопілка, цвіте в оці гей барвінок?

Сміявся відхнено, опертий об рогатину обіруч, і воеводу вкусив у серце страх. Він ущух від нез'ясованого ще звиду горя... Тоді ж будто знемігся, задрімав і вснув твердосоном, — та це тільки тому, щоб промовчати визов.

ЗАВ'ЯЗИНИ

XI

..Ой заплачеш, моя мати,
В неділю раненько,

.....
Як не буде кому встати
Хатоньку замести..“

(З нар. пісень).

Гліб Словит ставляв нову хату на спохиллях виноградника, лицем до полудня. Трапився Йона печерак: зайшов колись там случайно на обістя, мабуть у негасимій жаді картати промахи, злобу і гріх. Він прожогом доглянув боярина, як розділював ласки проміж тічною кровожадних собак. Поли опанчі і сипкий чупер Словита лопотіли червоно з пораним вітром...

Вельможа повернув на Йону студене око і вчинив рух, від якого пси підняли сторожко гостровухі голови, — ждали ще, — а тоді рванули вперед.

Йона замахав руками від грози і кричав щосил: — Нехай буде твій двір пустий, а в хаті твоїй нікого живого!

Тут допав він воріт і з дзвоном заліззя вдарив засовами позад себе.

З цеї пори думки Словита не мали спокою: вони повторювали оклик скитальця, як пустка повторює ехо. Прокльонів Словит люто боявся, — рішив перехитрити Йону. Стару хату слід було обернути на стебник, медушу, а самому ставити осторонь і в другому напрямі нову хату, до якої зловіще побажання не мало б приступу.

Стукнув оце й день зав'язин: юрба людей з усяким робітницьким знаряддям трудилася з самого ранку вокруг підвалин з гірського вапняка, глибоко впертого у землю.

Онде газда-боярин у сірім таламані, в кісках на розшиттю, простоволосий, ремінь на три спряжки, звенигородський...

Вечоріло,—він стояв саме проти угла підвалин, духові землі вклонявся, а тесля, грубов'язий велетень у згрібних лудах з домашнього прядива подав господарю когута з золотим перстеном на шиї.

Понад виноградник привіялася хмарка, когут запіяв з усіх радісних сил і в цю мить ніж теслі прорізавав йому горло доразу. Під ошалілий трепет крил стала чуріти кров на кожний гран каменю, наріжний, — струя темно багрила камінь під принос землі, споконвічній дарувальниці.

Тепер боярин поклав на кожний угол розрізаний начетверо срібний гріш, чорне овече руно й барвінок, а далі підняв бурдюк, що стояв обіч хворосту під ватру і лив вино на камінь, на кров. А там ватра спалахкотіла високо й жертвенна птиця, обдерта з пір'я та чиста у нутрі, перкотіла вбита на залізний дрючок у власному товщі, у курній смазі.

Попливла пісня під саме небо, — люди рубали протеси, затесували кілля, лупали камінь, як сир.

Саме Кормильчич минав новосілля на коні, як змії, — хотів цільнути попри хату полегки, та Словит плескав у руки звисока назустріч своєму любимцю, та божився хрипливими окликами, що ніякого проїзного не пустить у таку хвилю... Він підходив усплять до їздця, — беріг свою тінь, щоб хтонебудь із робітників у розгарі праці не замурував її на підвалинах, як нову, зловіщу приміту...

Поки розмовляли про втрати у вівцях від ведмедя, про ловецькі трофеї за протяг останнього року, ведмежі шкіри, вінець лося, вовчі лоби і дичі, та віяла тетеревів, якими окрасили свої хати,—когут пішов по руках, димний, кривавий ще в нутрі... Хвиля, і з пірнатою красуня остала купка кісток, які покладено на угол, на збічний камінь. І золотий перстень попав туди на пам'ятку події.

Тесля залив усе те мішаниною вапка й піску, в якій був розпущений пшеничний клий, і замурував принос навіки.

А в світлицях гуділо від сміху й широких розмов,—служба доносила раз-у-раз жбани з питвом, миси з їдою,—хтось кричав:

— Скоморохів нам, гудаків!

Інший вередував на весь світ:

— Вино без гуслей не солодке!

Путята з Корелич гомонів про свої ходи з покійним князем на канівське пограниччя, на половецькі степи рябі від стад, від покриків сопілки. Шумавинський знова ж розповідав у сотний раз про всю свою нестерпну журу—сини в нього мруть, задавка піде, стисне, нема! Такі діти, такі грубі! Найстарший овечку вовкові з пащеки вихопив, дрюком убив злодія доразу... Відай кум невідповідний, треба других, здаліших підшукувати! Вже й через вікно „продавали“ дитину, не помогло...

Він просив із п'яна когось там стрічного повернути в його хату на рік, виручувати кума недотепу, самотнє дитя при постригах пошанувати...

Кормильчич перетиснувся зараз же на поріг сумежної світлиці, звідки долітав дзеркіт молодих голосів,—він схрестив руки на грудях і пас нерухливими очима.

Збічна гридня ходила ходором: боярська молодь на свій одушевлений спосіб віддавала шану

старим обичаям прадідів. Сміх кружляв довкола храмини, всячні ігри з їх жартливою маскою, з веселістю, іноді дошкульною, як жалива, розбурхували серця.

Усміх побіг по губах Славна: найшов.

Край отвертого вікна, у білій сукні з лиснючою перізкою сиділа Ясиня. Русе її волосся звабливо одягло дівоцьке чільце, обшите маргерітом. Вона відкинула голову взад, червоні вуста пашили солодко, темна синява очей світила, мов емаль.

Якраз по гладкім масиві тисового стола побігла золотими стрілами курнява малих сонць, що зачеркали змінчиві перехрестя, ніби дороги людських судьб. Се покотили „перстенець“, десяток їх з різних рук навгад.

Метнулися юнаки здоганяти кружальця посеред лету, роздумувати, чиї?

Осторонь Ясині стояв Юра Коливанович, дуже блідий. Криваве „вчера“ заслонило від нього чудовий дурман хвилі. Жива пантоміна гри, золоті вогні, що жевріли з рук до рук у підскоках та перевертах, здавалися йому казкою, в якій співає вічна радість.

То Юра, що прийшов недавно з-під самих брам смерти, хотів нераз питати в Ясині, стихлої нагло, як небо під прихід Ярила:

— Ти ж це, на правду, словечко моє вірнее?

Жалібно-темна блакить дівочих очей зверталася ід' ньому з тіни вій:

— Хто ж би, Юро, хрещатий барвінку?

Тут зажузжав, прикотився здалеку до Юри перстенець з ізмарагдом, ходив хвилю райдугою, скочив стрімголов. Юнак накрив його жменею а тоді підняв проти свічі на висоту полуміни.

Блискальце палало тихим світлом, ніби теплом руки, що його носила. То Юра всміхнувся про

себе й обережно поніс його Ясині, ніби витязь у дожданні вінка. Кому ж іншому могла належати ця відхнена чічка, кому?

А її уста співали вже хвалу його догадливості, і простягнулася настрічу персневі матово-біла рука, з м'яко відхиленим сердечним пальцем.

У цій хвилі хтось оперся вкрадливо об плече Юри, — він бистро оглянувся і колечко сплило, як промінь, поміж його пальці. Немов давно ждала на це, накрила чічку в сутінках важко обута стопа.

Схрестивши руки на грудях, приглядався тепер Юрі поблідлий трохи, їдко всміхнений, крізь вузькі щілки очей торговець циною і рабом, — Славно Кормильчич.

МІСТ НА КОТАНІ

XII

„Перепеличко, не літай так поночі,
Повиколюєш на стерниночку очі“.
„Ой, рада ж би я поночі не літати, —
Маленькі діти, треба їх годувати...“
(З нар. пісень).

У перше осіннє свято, на Іллі, Добриня із Скобейком вернули домів. Послів прийняли на чужині з великою повагою, а король Андрій, рад їх по-лицарськи почитувати, закликав у пристольне місто Буду турній, у якому взяв участь цвіт боярського юнацтва Угорщини.

Король дав послам у пригiстне коні чарівної краси з повним нарядом, а зброя з дамаскинської сталі й дорогоцінні амулети давали міру сердечности короля для гостей з того боку Карпат.

У відручній грамоті княгині Андрій передавав запевнення свого повік прихилля, чого доказом тисяча, покищо, угрів, яких висилає незагода у Галич для безпеки княгині, хоч осені та весні не воювати, одно літо варке, та й те гине... Крім цього просив король, щоби княжна вдова зустрілася з ним у Сяноці, в день св. Пантелеймона для особистого вирішення деяких важних питань моменту.

Княгиня лагодилася бистро в дорогу, щоб зустрічі не опізнити. Призначила для супроводу собі невеликий почот, у ньому Глібка Бізну, Васка Жмура та Іллю зі Соболти — забрала й жменю прислуги, а з жінок — удову звенигородського посадника, Шварну, яка гостювала у неї з весни,

Дорога була прямоїзна, дбайливо удержанā, погода тиха. Княгиня береглася постоїв у тих боярів, де не чула за собою безпеки, зате ставала іноді у кмїтських дворах, у вільних оселян, де жила у всій величі пам'ять князя „грізної мови“,—та нерадо тільки на вперті представлення декого з боярів, подратуваних нехтуванням старих привілеїв, погоджувалася на дорожню данину сіл птицею, медом, хлібами. Дарма пригадували їй що з десяти волок треба брати ялівку й барана, а від кожної волоки дріб, набіл і віз сіна...

Спішили.

Обіч колесниці, з якої, ради доброї погоди, піднесено згрібну укриву, йшов кінь княгині під верх щонайвороніший. Покрай дороги басував на лиснючих бахматах райдужний княгинин почот.

Над жнивом у повнім розгарі повисло чудове небо. По скибах, бокатих, розсілися копиці і здавалося, торкали чубами спохилля краєвиду. Далина розгорталася ніби писана верета, що її незрима рука котила з сувоїв опередь коней. Іноді ж на пологих обкрутах дороги, сотня скиб, простягнених у небо, прилітала зібгана рубцями до рвучких коліс воза, звідки у сірім дорожнім лудинні й жалібній завої під шапочкою з беберяном цікаво вихилювалася княгиня, а з-поза її плеча—Шварна, вдова.

Ставали іноді на майданах край сіл, самим покріпитися і коням дати перепочивок. У цю мить, мов із-під землі, являлася відкись тічба дітей, з меншими в обіймах та біля колін, хліб намазаний олією в забрудненій ручці.

З усіх сільських переходів гомоніло задихано:
— Гай, біжим!

А тоді шепотом, великими очима:

— Бояри...

І жінки, що над річкою білили вузьке біленце, підносили долоні до очей, гляділи на веселчану курняву, причаровані смутливо...

Все, що годне, розглядало невидальщину.

Тимчасом подорожні минули на оспіхах дзвінкий Звенигород. Об'їхали згодом і Городок зелений від лісів та непорушних озер, перевитих очеретом. Шлях наближався ід' Перемишлю. Вже у половині дороги туди працювали скрізь на полях і сіножатях церковні люди, слуги перемишльського владики,—увихалися косарі, гребці, розкидальники. В'їдно дзвонили коси об клевець, об бабку, а пахощі стелилися як мирра у світлім повітрі.

Десь там орав уже стерню старий кметь; суворий гей сама сила: його соха відкидала пиняво розплуги, тягнена велетнями-волами, один віл чорний, а другий багрун.

Що обходили орача майбутні бурі, свист стріл, грохот мечів і крик у піднебесся, що ось надлетить?

Він ішов крок за кроком, старий жрець Яра і, надавлюючи скиби яловичними ходаками, повагом готовив землю під нове зерно.

В один раз із далечі, що золотилася вже п'ятьма копулами святого Івана в Перемишлі, винирнув особливий чоловік: лице зі згаром, велике, беззубі вуста, очі ж подовка, в глибоких світляних кругах. Дранкаве рубаття зісувалося з його рамени, повикривлювані, як кігті, пальці босих ніг говорили про вогкість і стужу нічлігів, про поневірку денних мандрівок...

— Заспіваю тобі, господи, нову пісню на псалтирі дев'ятиструнній...— лепетав волоцюга, із трудом підтягаючи старечий голос, і ніякої пісні не було чути, тільки одно скигління.

Княгиня добула чим скорше срібний гріш із зачіпленої за уперіжку калитки, та з внутрішнім

трепетом подала його нищому на рубцеві голу-
бої завої...

— Нехай буде наперед моєї душі!— сказала д'ньо-
му о пів голоса, з глибини милосердя.

Однак мандрівник не захотів милостині,— він
закрив відхнене лице долонями, та немов оголом-
шений непосильним горем, колихав проти сонця
несамовитою головою:

— О глупі, стократь глупі ви, що правите,
і ви, що радите! Куди ж то женете купою, зби-
ваючи пил по дорогах? За поміччю до чужих, за
любов'ю хижак? Отож стане вовк милувати овечку,
дорогорунну красуню! Отож рись ніжитиме білку,
коли приблизиться на віддаль скоку!

Він кричав ніби з амвонного каменю,— очі, як
зорі, голос, як грім.

— З дороги його, та батогом!— отямився скорше
всіх простодушний Костко з Чертежа.

— Що ви!! — заглушили його доразу, — це ж
Йона печерак!

— Божий відун!..— злякано уповіла Шварна
і вчинила на грудях тричі знак хреста.

Васко Жмур не витерпів, упік:

— Ми чули лихий слух про тебе, діду, гово-
рять-бо, що лицемірствуєш і ненавислив, до того ж
і блудник єси?

Йона відповів тихо, мов не той сам:

— Справді, такий я, і немає в світі гір-
шого...

Засоромилися, погнали, тільки кур знявся за
ними і вкрив придорожні верби по саме верхо-
віття. Але княгиня стала зовсім неговірка, і бояри
озлоблено мовчали.

У Перемишлі доскочив до гурту намісник, ло-
потливий пан „Перемисльний“— зі своїми чурами,—
стало глітно й шумно, як у храмове свято.

Заночували в той день у старенького Клима Молибожича, батька галицького намісника, та новим ранком, на розсвіті загуркотіли колеса по битому шляхові і далеко край левад розстелився копіт коней... Дзвони монастирських церков продовж лінії Сяну накрили собою все.

Тимчасом хмари розсипали сиві пера по блакиті, тишину скаламутила негода, завивниця. Дош держався покищо отдалеку й подорожні квапилися допасти даху над головою.

На добавок на дикій розтоці, на Котані, не було перекладиння, насилу двигнули із вирви колесницю на той бік дороги, на прикрий горб...

Йно вони звідтам, як не вдарить град!

Увезлися наскорі у якесь там стрічне обістя. Житло як храм, верх терненького плоту калина понадвисала.

Стара тивуниха (хмура, у ряденці) випряла ось куделину, навила повісмо, аж тут — гостей повен двір. Текуть вони, мигтить ніби стадо іволги понад гай, краю нема.

Увійшла княгиня у хату, за нею Шварна вдова.

В хаті покутано, чисто. Стіни не білені, миті, щоб дереву не трухліти від червотоки, піч накрита череп'ям, вимашчена глиною, як коли жертівник. Писана скатертина верх стола й скрині в узорі, — грабельками.

— Чую, рикає коровка, — з осміхом сказала княгиня. — Дайте нам молока, а хліб є з нами.

Усіла на ослоні, стріпувала дош із шитих рукавів.

Тивуниха засуятилася, запораїла що треба, дала похарчувати. Не шкодувала ліжничка жінкам постелити, вергла й верету, біло випрану.

Княгиня була трудна, задрімала, коли із сумежної хижі залунав гамір: дід-тивун заскочений

нежданими гістями та їх гірким переходом почерез розтоку закликав газдів, отвирав раду:

— Радте но, газдове, цибисме якоси того моста на Котані не поставили. Бо ся трафіт хоч коли, што і з другого села дахто приде, а то не барз гарді. Но-ле радте, може бися дешто зробиво.

— Га, моста треба!—гукнув хтось із лави.

— Ба, й як треба!—прокричало кілька твердих голосів, і тиша. Чути тільки, як тивун у призадумі цикає крізь зуби.

— А знаєте?—перебив хтось тишину через ніс,—нона баба в Святковій, што біля церкви хижа, тамтої ночі гмерла.

— Гмерла? Іще не барз стара бива.

— Почкайте-ле, як-ємся женив, то буде вісем і тридцять років, а вонася віддавала гтот самий рік.

— Тивуне! ного бука, што за Решівков при беріжку стояв, котрої-си ночі вітер звалив.

— Звалив? Видите? Мусів слабій бити.

— Копча на Лазах штоси три вепри гчера забив.

— Ге-ге! сприсьний, добре си карбує!

— Взаправду, може-бисме з тим мостом даяк врадили,—плів своє старуган.

— Та ж ялиц є дост г лісі!—гримнув злісно хтось із громади.

— О-го-го-го!—протягнувся з насолодою ще один із порадників, та позіхнув широко.—Піти б до хиж... Вжеся випогоджат!

Ринули з ослонів, гей один: через декілька хвиль стало пусто й тихо, ніби маком сіяв.

Аж добре згодом хтось рипнув дверми з прибоку і зачувся приязний голос Жмура з Добротова:

— Давно ви оттак ставите цей міст на Котані?

Тивун пригадував хвилю, тоді й відповів безпечно:

— Та з того часу, господине наш, коли Сяні горів.

Жмур стояв знать, як укопаний у землю, бо уповів не зараз:

— Набилюєте будь що. Це ж десять років, як один день! Про покійного князя й чутки ще тоді в Галичі не було!

— Та як раз... як раз... Десять років, господиночку, й будуємо.

У прибоці згомонів тепер сутий Жмурів регіт і можна було знати навгад, як він аж покладається, вперши жмені у боки.

Тут же розлягся лопіт ходаків і обиджене тивунове слово:

— Кому весело, господине, а кому то й ні!

І потрясся на двір, бо стеля задрижала.

Тоді пан Перемиський почав у півголоса, повагом:

— Царю небесний, оутішителю, Душе істини... везді сий і вся исполняй...

З дзеленкотом спряжок він скидав опанчу і меч свій на жовтій ременині.

Аж тепер ніч сипнула сном на всі голови. Древа шумлять, дощик рясно крапле... Вснули безпечно, від Сянока ділив їх день дороги.

ХИЖАКИ ЗДАЛЕКУ

XIII

„Не раз не два я віконцем тікала,
Попід стріху горобчики лякала,—
Попід стріху горобчики сверготять,
З чорних очей дрібні сльози капотять...“
(З нар. пісень).

На сянницькім майдані, залитім поранковим, сонцем, правив службу богу архієпископ Венедикт, основник монастиря Премонстрантів у Лелесові. Він видний був понад всіх у тих червоних ризах ради крови, пролитої великим мучеником, якому належав цей день.

Майдан, як довгий і широкий, рябів від ратнього угорського народу, що стояв навколішках проміж шнури наметів, проміж вози й усяке тягло. Кругом майдану розсипалися полотнянки, сіменасти хусти, плахти торокані... Курнява народу шелевіла, як лан у наглім вітрі, у сонці...

Архієпископ, високий, хилий у раменах, мужчина літ п'ятдесяти, з важкими, ніби камінь, чорними очима чужинця, вже хвилю перегортав пергаминові карти святої книги й підносив руки над головами війська, короля, що стояв обіч, палятина Гейзи, бана Уроша і других угорських достойників, коли над'їхала княгиня з своїм почотом—сідельце наряджене коверцями, стремена закосичені, биндами зубела вбрані...

Стягнула коника, зсіла.

Коли відправа добігла кінця, з останнім словом Венедикта, зверненим до народу, король Андрій, а з ним і вся його рада спрямувалися ід' княгині.

— Ми відстояли примірно службу божу за успіх наших приятних міркувань... — сказав Андрій і засміявся, як тиха вода, полегки.

Він був чоловік навалистий, очі липкі, кругласті, вус аж по груди. Королівська загорнина висіла на нім от як на дереві, що хімерно настобурчило гілля.

Він повів княгиню за руку у передове шатро, двічі розлоге, з чолкою на крівлі та з коврами й ведмежими шкірами, розкиненими по траві й ослонах за столом...

Заграли літаври привіт і ехо понесло його далеко по білих, поранкових імлах долини.

— Хочемо найти пільгу великому горю, яке навістило вашу державу, мила серцю ятрівко... — уповів Андрій по хвилі, коли ввесь гурт припочив, а служка, боснійське хлопча, Андріїв любимець, став наливати із шкіряного бурдюка вино як топаз, як сонце.

Слова короля перевів квапно з угорської мови молодий, з заломленим носом і бородою, як галка, духівник Арпад із Хуст.

— З вдоволенням бачу, — правив Андрій далі, — що ні журба, ні утяжлива дорога не зв'ялили вас люба княгине. Процвітаєте однаково.

Помовчав хвилю, вказав рукою наповнені пугари. Але ніхто не сягав. Попідпирали бороди на руках у строгій застанові, ніби різьби святців край високих престолів.

— Не можна вам було, княгине, вчинити нічого кращого, як звернутися за поміччю до мене, чоловічого побрата. В нас одно горе.

Він помовчав знову, поки переводили його слова, а тоді глотнув сикеру й верг легкопливно:

— З поміччю в оружних людях, яких я ось привів для вашої безпеки, в'яжуться, ясна річ,

деякі необхідності: жменя клиру для духовних потреб війська й пару десятків урядників, свідомих угорських законів, для кермування різноманітними справами, що виринуть на чужині. Всі вони, оці ж мої люди, довір'я стоять готові, ждуть на ваш знак до дороги.

М'якості погляду й усміху Андрія противорічили рухи наглі, як у шуляка. Видно було, що хитрив, то Ілля з Соболти не втерпів королівським вихилясам:

— Хочете, ваша милосте, призвичаїти населення до чужоземної управи?

— Що це він?— поривчасто допитувався порфиносець і аж припіднявся з ослона.

— Про буцім-то чужоземну управу, величносте...— м'явся з кислим видом архієпископ.

— Нічого подібного! — відмахувався король обома руками.— Вигадуєте.

— Куди піп — куди дяк!— і собі глагоїв варке місце бан Урош, гладкий як склиця, червонощокий смолюх.

— Ави просто, не обходом, господине королю,— підчеркнув тяжкий настрій з-поза плечу Іллі гостроязикий Жмур із Добротова, та закліпав підсмішкуватими очима з-під ліса брів.

Загомонило, як в улію в час рою:

— Ну, і сироїдець же!

— От, чоловік неукий!

— Який вид, такий стид!

Палятин Гейза аж порскав слиною з негодовання, вогняноокий, гей рись на дереві. А єпископи обурено двигали посвячені чола в приплеснутих островерхих з парчі, та керегоріли один ід' одному з висот своєї поваги:

— І треба ж такої осуди на нас, велике небо!

Над загальну сутолоку вибився до краю нетерпеливий оклик короля:

— Що він говорить? Чого цей хоче?

То княгиня поспішила на рятунок: вона здвинула з нехиттю горді брови, понад усіх:

— Це оборонець кожної доброї справи! Заспокойтеся, знатна радо!

І Андрій став плести знову невід, у який упала Жмурова камінюка. Заскакував по добру, по миру:

— Ріці, перше чим заграє водами, виливом, будують гать у всю шир русла. На ворогів добра річ забороло, наїжене лісом копій, зубами шереширів. Я радо стану вашою гаттю, вашим забором, як приятний свояк і добрий сусід. Але для того треба мені допомогти.

Тут Гейза глипнув на короля з-під ока: таким краснорічивим він не бував у буддень, і пустий сміх пронісся у нутрі палятина.

— Цебто чим, як допомогти? — кинула княгиня й розвела в нерозумінні малі руки у нараквицях із мережива.

Король привстав, перехилився над столом з неторканими пугарами і сказав саяливо:

— Дуже небагато, княгине! Треба тільки признати за мною право виступати перед всіми державами як пістун Романової спадщини, як король Галича й Володимира.

Стало тихо. Ні звуку, мов серед ночі й сну.

Перша очуняла княгиня, — вона встала на весь свій ріст, малу голову відкинула всп'ять, будто під вагою упліток витих утрое, і поспитала тими тяжкими з дива віями, жолобиною між очима:

— Це ціна вашої допомоги, Андрію?

Ніколи вона не звала його, свояка, по імені, то він почув втішно її упадок з висоти духа і зрозумів у цю мить, що діло завершене.

Тому й відповів з приязним осміхом, без місця на пересправки:

— Так, моя ціна, а ваша плата!

Пан Перемишльський вдягав незручно свою кирею й не потрапляв у прорізи, пас очима королівське завальне обличчя, аж не втерпів:

— А як ця ціна—непригожа?

— Або... як вона... лихва?— чітко поправив Жмур.

— То полчний ряд вертає зі мною до останнього смерда, водоноші—так само чітко відповів король. Він звернувся вже до своїх, до бана Уроша і правив:

— Над вашим вином, бане, гуляє ласа чмелина... Чого доброго, проглотите її враз із трійлом, як ось я перед хвилиєю?

Бан Урош замів зеленим рукавом повітря поверх пугара, аж із бренькотом шугнула у простір смугнаста цятка, світлокрила, а тоді вихилив питво в один глоток і встав високо, готов до дороги.

Венедикт та Гейза також припіднялися з ословів. Вони, ждали поки княгиня скінчить неголосний спір з Бізною та паном Перемишльським і залюбки гляділи, як вона зразу метка, як полум'я, клонить згашене обличчя над стуленими пальцями...

— Що ж? Оборудували, княгине?—пронісся верх прикрої нудьги голос Андрія. — Забираєте мою тисячу в Галич? Чи порішили без мене обійтися?

Теплий вітер заколихав лопотливо укливою шатра, немов помагав королю фудулитися у всю ширину грудей, роззолочених грубим енколпіоном та купою амулетів.

То княгиня підвела на нього скорбні, суворі очі та відповіла не зараз (слова, мов слотиця збила...):

— Де вже... без вас?

До бояр:

— Мемо їхати, пора!

До себе:

— Отож рись ніжитиме білку, коли приблизиться на віддаль скоку!

— Добра дорога!—скричали в один голос приплеснуті гостроверхи та вибивані таламани збайорами в золоті.

— Перун на ваші голови!—хрипло зворкотів Жмур і перший штрикнув із шатра.

СЕРЕД СВОЇХ

XIV

„Шура-бура гуде,
Там розбійник іде,
Там розбійник іде,
Дев'ять коней веде...“

(З нар. пісень).

Вечір жеврів безліччю зір,—йшло під Паликопа. Золотий кур мерехтів опів неба над чорнявою садів, над стропами збіжжя по полях. Чиїсь гусевки зронули останній акорд, гей сміх з червоних губ, стихло.

Держко стояв на порозі своєї домівки покрай кованої замкової брами. Він обійшов саме щоденну свою дорогу, клав око на кожне вікно теремів, допевнювався, чи у пекарні виметені челюсті, чи почорніли світичі, простелили місяцеві дорогу.

Тепер він ладився пустити в рух систему спіралів, які двигали безшумно дубовий, зводжений міст, та як усе в таку пору вийшов на пологий шлях глянути. Що, як треба кому ще в замок перед ніччю?

Стояв так добру хвилю похилий у раменах, як деревина над глибиною, сива борода з перечосом, таламан стиснений ремнем, у руках костур з карбами. Він згадував сина і з пільгою думав, що небо те ж саме над ним, що над могилою Олюші,—батьківським плачем без сліз молив орачів, щоб не заорювали. Вичаровував із світа старечих мрій чиїсь побожні руки, які напевно закосичать барвінком незнану могилку покрай ратного шляху. Просив ті руки, найближчі на

світі, щоб обвели її живоплотом, сторожею вірною. Вона ж здержить бурю проміж гіллячко, просіє пометиння...

Наслухував: хтось спішив верхи, ляск копит котився круглим ритмом у низ узгір'я, у тьму.

Іздець із чорнолюддя, у полотнянці підбитій кожухом, кінь селюх, проте ніжки гей у серни,— крилаті. Впер коня Держкові у груди, штрикнув долі, аж міст загудів.

— Ви — Держко?

І не дожидаючи, заговорив хриплою скороговіркою, знать виснажений з дороги до тла:

— Олюша, син ваш, шле мене з поклоном!

Тивун розправив руки від вражіння і спохитнувся, мов поцілений у серце.

— Великий боже!— хотів закликати, та голос застряг радісним стогоном у горлі.

А гість обмотував уже повіддя довкруги залізного кільця, вбитого в стовп побіля брами, а тоді йшов за розтрясеним тивуном у його кліти. На порозі озирнувся: брама остала цяточку відхилена, а міст не піднятий.

Ось і тивунова кліть, біла як сніг, завітчана сухим зіллям. На ослоні кіт білох з чорним мазком на бороді,— привстав, поводить ушками. І ще цвіркун стрекоче на всю глотку із вдовілля.

Гість повернув до тивуна своє люто стомлене, аж дремливе обличчя і згомонів почерез широку осмішку:

— Ваш син живий, зализує рани... Ще дві неділі тому сокотив одрини, тепер уже на призьбі під хатою кожну любу днинку у сонцеві сидить...

— Друже! Де він? Життя старому даровуєте! Я ж його оплакав як мерця, я ж його...

За рядом бесіда йому не йшла, то змовк і тільки пив слова з уст гостя, як росу, руки не

пóтрапляли налити меду в череп'яний кубок, не давали ради ножеві, коли краяли хліб. Всі зорі неба гойдалися у тивуновому серці.

— Де він, питаєте? Днину дорогу відсіля, в добрій кмітській хаті, в яблуневім садку, в талані всілякім сидить...

Гість сміявся, пив мід, рубав очима одвірки.

— Плужило йому, що й казати! Пригорнули чужі углого, піклуються, варянку всяку доносяють, ба це б, ба те б... Проте збанував за вами люто, чолобиття посилає, а через неділю й сам доскочить!

— Мід вашими вустами пити!— лебедів тивун і живо розгортав постіль на своїм лігві, ділив між себе й гостя пір'я з гуски в тонкій наволоці, хоч знав, що цю ніч не зажмурить ока з утіхи.

Але... що це? Після одного кубка меду ноги вростають у землю? Голова клониться на сон? Тіло паде, як скошене? А в сні отвором — безодня?

Гість у полотнянці придивлявся сплячому гостро насупленим зором, тоді ж якусь хвилю слухав... Ніде нічого, цвіркун стрикоче на всю глотку та кіт-білох ушками поводить.

То гість засунув тивуна вглиб лігва, укрит, запер двері, а сам будто ненаглою ходою близився ід' теремам, переводив віддих у грудях, мов після бігу в негоду.

В тій хвилі двоє білих рук, як два світла, доторкнули його рамен і жіночий шепіт, здержаний щасливим сміхом, злебедів біля вуха недавнього благовісника:

— Як рибка в воді, так я, мій Дедьку... Нарешті Візантією запахло, подихом дійсної краси! Обняло мене рідним вітром у твоїм дикім краю! О, як сміливо, як прегарно, коли на вустах мід, у рукаві ж — кинджал! Коли у кораблі подвійне дно, а в пугарі їдь — грім... Кожна хвилина стрім-

голов: сьогодні я служебка, а ти... ти боярин у семрязі з овечої шерсти, завтра ж ми обоє царі в горностаях, а перед нами фазани на золотих тарелях!

— Цить, Зое, цить!

Вона задихалася своїм чужинецьким виговором, не находила слів:

— Держи слово, Дедьку! Князя Марені, а престол нам,—як у Візантії, як у давнині...

— Цить, Зое, цить, не повержу тебе!

Щебетала, пошпотуючися на виголосах, з втіхою небезпеки, така струнка гладуля, от як фігура з хризоелефантини...

— Торкнеш вікно, отвориться вглиб, без скрипу, тихцем! Мариця й князьки приспані твердо-соном, як кукли із череп'я. Тям, Дедьку, сьогодні, або — ніколи!

Довге біле личко грецької служки засяло серед руху гострою різбою профілю і зникло, як звид. Тільки жовтий гіматіон мелькав ще хвилину проміж дерева...

Дедько засміявся згіржливо: все було як слід.

Там, де темнолиста шовківниця торкала рясним віттям горішне вікно одрини, як бжільний пласт заіплене склом в оківках із олива, надплив із нечев'я місяць, вибілив посвітом пів деревини, стежку з молочієм покрай вікна і дунув сріблом у кожний ромб шибки.

Із нутра одрини глянули тепер на Дедька дивні істоти,—вони будто ждали його появи й уперли в світло свої витріщаті очі краснолюдків. Це забавки князеньків із череп'я: дрібоцькі хлопчуки з лиснючими щоками, з високо піднятими брівми над перконосим обличчям, чередарі, що пасуть овечки до місяця, тоді, як один у зрукавнику та капчурах на сопілці пальцями дрібоचे, хозари,

горбоносі, з закруцьками біля вух, і лучники, і дракони, червоні як кати, з широко роззявленими челюстями пащек...

Он скляний пугач підняв ладінку пір'я верх очей у білих кільцях, настобурчив її навиворіт, мов у ярій люті, красивий ямелюх стріпнув киноваром ціпких крил, а сокіл-винозор у бериті з кичкою пас пильно Дедькове обличчя, ніби дожидав, коли стрілець з цини за його плечима прицілиться нарешті до зайдея, вишвирне стрілу з туга лученька...

Дедько й справді зупинився: він будто й сам став іще раз хлопчиком з гущею волосся над очима і в світлій сукні ради постригів,—перед ним вергли насипом усяку дарованину, а мати, тиха погода, кутає хату, ясниться коло неї...

Як варом його облетіло,—пригадав ціну: Тяняву і Чертеж. Зачулася йому весільна пісня тетер, ломіт праліса під ударом росохів у перлистих перстнях, звидівся олень-червонюх у білій імлі, як уп'ялив очі в бір, трава повисла з непорушних губ... Як огнем його обігнало: бачив себе у повороті з ловів, з лісових доріг... Не там він клав веснєю молодих готурів серед хижої насолоди? Не там чурила кров диких вепрів від обуха його сокири? Не там він випускав перед себе ловні котюги, як вірли без крил?

Стару коломийську солотину навернув ще на ум, мрію серця, величну шану родові, клейнот життю, довічну втіху...

Понаглив себе як стій: підняв вікно, пробував його. Обі половини, розкрашені низом у мрачні везерунки, пішли пливко на боки, як крила іконостаса. Тоді він глянув куною уверх, став навколішках на підвіконнику і пружив сугасти на легкий скок унутр, коли майнуло мах-

натим, їдким теплом бестії, щось дивовижне, ростом в людину, навалилося вперед,—і в щок Дедька вціпилися з тріскотом жажливі ікли пса.

Нелюдський біль залунав у всіх костях злочинця, зорі стали сонцями,—він здер голову взад і випав на той бік, а котюга грянув за ним з кривавим м'ясом у зубах.

Ще раз піднявся Дедько на ноги і ще раз звірюка впилася з хрипотом у його розпанахані груди та тут же й прокричав рятунок, розгублений голос Зої:

— До ноги, Борвій, до ноги!

Пес пустив жертву, присів, як пард, перед вікном з гостроверхою аркою, а тоді наїжений несамоовито став глушити наввесь світ, у всю ширину грудей.

— Що сталося, пробіг!— лебеділа Ясиня з просоння і вихилилася з горішньої одрини, біла як біль від несподіванки.— Ти не лягала, Зое? Гориш у своїм гіматіоні проміж дерева, як салямандра. Хто там чеше на вулицю, тікає кривавий?

Зое не відповіла,— вона допала хоромів, уперлася в глухий кут і ломлячи пальці, мнялася там із нудьги, перегинала в'їдно, як натопане гаддя, а плач без сліз, невгамовний мов буря, потрясав її марною істотою:

— О, горе... горе мені! Доки світу й сонця, не їстиму... фазанів із золотих тарілок!

СРІБНА ШАПОЧКА

XV

„Сокіл, ненько, сокіл, ненько
По саду літає —

.....
Насип пшонця по оклінця,
Нехай привикає...“

(З нар. пісень).

Малий Чешко, дяків син, підтягнув свого брата близнюка на пліт княжого саду, заохочував не боятися. Поздирали голови за „отчичем“, бо хотіли дати йому дивно писаного мотиля й пращу, що ціляла дуже далеко.

— Он-он, срібна шапочка! — зрадів Чешко й замахав рукавом до когось там, що біг у підскоках верх обмиканої гілки, що й підбиркував кінцем озуття червоне яблуко перед собою.

То Сила стягнув тверді щічки осміхом щонайяркішим, аж засвітили два рум'яні мазки під зірками очима, і в розпалі сподівань скрикнув отдалеки:

— Срібна шапочко, зверж нам яблучко!

Княжа глянуло бистро за голосом, прихилилося й метнуло яблуком зі щирих сил верх тину, оповитого винною лозою. Одначе дарунок не долетів, та о пів дороги застряг проміж хабуз.

Тільки й усього, бо зараз же згомонів строгий голос, ніби від престола за торжественним молебним канонем:

— Аз-чяда — реку вама...

Монах Варлаам, темний та чахлий, як кенобіт, загорнений у шерстяну рясу, аж зимний від різного паху, від раннього миття, починав щоденну науку грамоти з дітьми княжої прислуги.

Він стояв у крузі розлогих груш серед площі круглої, ніби соняшне око, і писав ціпком на піскові гладкі, як живі, кривульки: палички, змієвики, круцьки, закруцьки...

Бува, монах зачеркав те саме ще й ціпком у повітрі, на вгад, і діти, щосил у грудях, викрикували у блакить кожний вивчений звук, ніби оповіщували пестрим деревам свою побіду.

Коли ж у якийсь там мент ішло пиняво, старець твердив те саме ще раз і ще раз, доброохотно та многотерпеливо:

— Аз, буки, віди, глаголь, добро, єсть...

То Сила й Чешко з утіхою доскочили туди, (не до яблука їм вже було!), і з пустоти кричали, як синиці до сходу сонця, аж другі школярі яли їх корити, хто стусаном, хто словом.

Дріботіли так довкруги сідоголового вчителя: Олелько, бирючів син, на сопілці гудець знаменитий, Цвітана, сирота по співці святоонufrіївського собора, в'юнкий як білка Прокша Гурич, стрільчук із праці над усякий опис, Сава Вовкодав, одинець двірського пасічника, Святогор, — ізгой, попенко, вдумливий та тихий, гей ніч, осяяна місяцем, і ще смішний Коза Токсобич, полонений „господичич“ із половців, якого наймення веселило до упаду дітвору цілого Галича...

Такі безжурні заклики фуркотіли у леготі дерев, що незагодя на стежці явилася княгиня з церковним шитянком, з епітрахилем.

Вона усіла під деревиною, мальованою осіннім небом, і тільки потягнула за темну нитку срібла, коли якісь там скрипливі ворітечки пішли на боки й упишнений лицар з чубом на праве ухо, в колпаці з білою кичкою та з твердим лопотом киреї виріс проміж гущу саду.

Дарославич.

Він повернувся у піврухові й загукав у сутінь обістя:

— Нурла, сюди!

Від колодязя, де рукою пив воду, відскочив дивоглядний, як іскра вороський, хлопчук. На ньому була зшита удвоє плахта чорного сукна, з прорізами, з тороками, як гаддя, і рум'яним, мов жар, басаманом.

Штрикнув на зазив із гомінким ляском босих п'ят, а разом з ним то відводив крила то опускав їх могутній, пругастий птах, що сидів насуплено на його рамені, з очима прислоненими твердим шеломком-баритою і час-до-часу клював ізлегка руку свого носія, одіту в грубу шкіряну рукавицю.

Чорна, коротка голова птаха, з піднесеним чолом, була закутана в кругласте пір'я, під яким ховалася нерухливо звернена навпрямець світло-брунатна дуга очей. Голубий налет мроїв на темних опругах летівок, що їх полегки щибав вітер.

Птах повсидив іноді допитливо головою, а тоді стрижка пер довкола вух біліла чітко, як коли вуси, — луками.

Може мріяв про рідні скелі в димах диких потоків, рожевих від вересу? Згадував необняті шуми ялиць, мову вічності?

Це був скельний сокіл із-за три дев'яти земель, із даху світа, з країни Обезів. Боярин купив його в Суздалі, де сидів гостем рудого князя Ростка, коли на хрестини його першої доньки Евфросинії Ізмарагд з'їхалися чужесторонні купці з усяким добром своїх країв. Й обезьке пахоля привіз, птиці пістуна відповідного...

Княгиня підводила саме нитку й очі верх шитва: чудувалася без міри пестрому явищу, казочному хороноводі. Коли ж боярин підійшов ід' ній чолом

і рукою, вона поспитала проміж два стібки голкою:

— Що вас приводить, Дарославичу?

Він осміхнувся в пошані, але ще мовчав змістовно, а далі рознімилося бояринове серце й уста:

— Сокола в дарі у ніг ваших складаю, княгине...
Пес, кінь і сокіл — трійця, без якої ловцеві не бути, а ви ж радо герцювали колись за звіровою. А ще не зараз такий сокіл народиться, як оцей! Собаки йому не треба, сам добичу відносить, Не на фазанів, на рися його пускати не сором! А лис йому гра щонайвеселіша! І людей тровить у одно, як дич!

Помовчав, не певний у собі:

— Оборона вам буде в невеселу пору, коли друзів, як я, в поблизу не видно...

Тут Дарославич облетів обличчя княгині мрійно-палким зором, осяяним із глибини сподівання, сам низько поклонився удруге, ще й загукав на службу, птичого пістуна:

— Гей чолом, Нурла, проси милости!

Обезьке пахоля стукнуло кучерями об стежку, аж тороки забігали дрібно по землі, ніби золоті ящірки, і глухо задзвонило стальне повіддя, яким заковано пірнаті ноги сокола, колюмни сили.

Але княгиня гляділа вже подальше обох за отчицем, срібною шапочкою: він застібав якраз розсновані ходачатка, прихилений посеред стежки. Доки не покінчить як слід, не кине нізащо... І допомгти не вільно, сам, сам!

Про що думали строгі, промінні очі під чільцем удовиці? Гнів, образа, чи почуття небезпеки двигнули сторожко молоді брови?

А Дарославич, сам не свій, говорив із веселим видом та свідомістю помилки, одної за другою:

— Двадцять чотири соколи у мене, ватага лягавих котюг, коні щонайвороніші, та ніхто не

давав стільки радості моїм ловним дням, як оцей красунь дербентських борів... Я зрубав собі хатку серед піль і ліса та жив у ній всю торічну осінь: сокіл, пєс і я.

(Від крилатих згадок обличчя Дарославича теж будто дістало крила):

— Буває, держу на руці розбишаку, то серце у висках із втіхи лопоче, зірву шапку з кичкою з-перед очей сокола, кину його на солукву чи перепела, і он... хижак кружляє в піднебессю, а й він зв'язані невидними нитками одного на світі хотіння... Понад усі слова чар такого зв'язку з душевним життям ловця! Я стаю тоді гордий, що заволодів чудовою істотою. Розкажу, лиса спійме живим, захочу, вовкові виклює очі в борні, пустить у світ сліпця... Цей сокіл, це друге я, це неспокійне серце моє... вам...

В той раз княгиня встала з шумом рясненьких шат: перед нею майнув оце ще раз настирливий блиск в оці боярина, то упокорення залило її душу від прочутої вже гри, від рахунку, в який входила її особа.

— Не може цього бути, Дарославичу (черти стали, як криця), щоб я прийняла від вас дар, такий не буденний. Шукаю думками рівновартного для вдячної відплати вам і не нахожжу. Задержіть цього пірнатога красуня і далі для себе, з черги я прошу вас о ласку!

З лиця Дарославича втекла миттю вся кров. І всупереч правилам ясного ума, приворожений величною ціллю, що відсувалася в недосяжне, він глупо наставляв:

— Квітко Троянної землі! Хіба погорджуєте моїми вірними службами, виявом моєї відданості по-вік? На бога й Перуна, не відійду, аж ублагаю вас схилити до моєї просьби сонце вашого обличчя!

Він погинався у вертких рухах світової людини: вродливий скоморох у парчі, вуличний крикливець, що захвалює чужинецьку невидальщину й себе.

То сяйво жіночих очей стало вже грозовите:
— З хижакom ви набулися, Дарославичу, й переняли обичаї. Залишіть оці лови, мене!

Голова княгині в пливких тінях серпанка подалася з гнівом усп'ять, руки дбайливо згорнули вишивку й оставили боярина пестрим стовбуром посеред саду.

ВЕСІЛЬНІ ПРИМАРИ

XVI

„Ще сонічко не сходило, як до мене щось приходило.

Приходила моя матінка, приходила моя рідная —

Не снідала й не обідала, тільки мене та й відвідала...”

(З нар. пісень)

Того року осінь квапилася як ніколи, судьба щадила княжого житла, зачіпленого над Галичем ніби вірлине гніздо,— в такій порі ворогові набігати годі! Проте завзяті Ольговичі двинулися навмання, підійшли з доброю силою чималий пай дороги, та під Микулином зачули щось недобре: бояри не пустили краски, ніхто назустріч їм не зронив слова, надії на поміч із нутра галицької землі завели. А коли стали доскакувати всякі видці та послухи з новою, що угрів у Галичі що хвої, що листу,— вернулися похило... Йно загуло за ляском, за гамором, іржанням коней, поблиском шеломів, ще й димом верх піль...

А дощі стали вже переганятися, бува, всеньку днину по толоках, зарінках, коли ж трапилося сонце над головою й розвеселило душу рік, борів, звірови, людини, то нарівні з мандрівною пташнею стали текти у свої далекі прихилища коробкарі з пестрими лишками непроданої марфи, міняйли з голками, спряжками, бовтиками, басаманом, куклами, гребінцями й другим веселим крамом,— припочивали мало! Ой, скоро пряла стужа сиву склицю верх ставів, ще скоріше затягла сріблом темнений лужок, чорний гай,—

витріщувала нерухливі очі проміж гілля, про смерть нашіптувала, про смерть...

Глуха ніч була, коли під Ломнею крізь каміння й куші пробирався якийсь їздець на сільським конику,—шукав стежини, а там погнав навправець, долі потоком. Незагодя наблизилося село, і вінок рум'яних огників замаяв проміж черемху. У хаті дуки Самбора горіли посвіти, гостей бог післав.

їздець узяв ліворуч, зісунувся по хилій закутині дороги, а там вуличкою вниз. Під'їхав і задержався,—обличчям майнула неохота, двигнені брови зраджували наругу над самим собою. Озирнувся понад рам'я і роздумував глухо. Хвиля,—і ніч проглотила їздця: аж коло кладовища став знову видний від чуба до п'ят.

Перед ним стояла хата з чорних бервен, укрита корою і будьто рада від бідности провалитися в землю.

Місяць вплив на часинку, задрижав на обістю, освітив кліть доокола.

Ворітця з хворосту були широко відчинені, так само й двері в хороми. Хтось умер тут? Виступив із хижі на все? Ні! На стежці перед хижею, де пирій та романець, видно було свіжу смугу попелу, а на ній легкі як дим сліди двох босих п'ят, невеличких...

їздець похилився над ухами коника і нараз у хижині отвертій на простір, ніби хатка на курячій лапці, доглянув чоловіка з довгим волоссям і молодого, жовтою бородою. Він стояв у сорочці до кісток, оперізаний ременем, а перед ним на столі писаний глек, горі дном. З-під посуду бив лопіт крил, жалібне птиче пискотіння...

У той раз на обістю скричав півень свою першу пісню і в цю мить чоловік ударив жменею

у дно горшка, що розсипався в куски. З-під черепків кинулася до втіки жменя курят, вони покотилися по столі грудками, а чоловік ловив одно за одним та клав за пазуху, аж захвилювала від ударів маленьких крил.

— Мій побрат удовий... — здивувався мандрівник.— Покійна гостює ніччю, кормить немовля, от що! Варко йому, сіромасі, доскулило визирати перелету з того світу, слухати, як вона над колискою землею дише... Тепер уже не-ме ходити, небезпечно!

Місяць стояв рівно над хатою, визорював її з нутра аж по той кут, де у сволока висіла колиска, розгойдана легко, немов хтось, що наляг на неї груद्धю, встав саме, та пішов геть.

Незнайомий вернув ід' фіртці — вона була тепер заперта з силою і втиснена глибоко. Нічна гостя вибігла в ярім гніві та заперла її наглухо, без надії повороту.

Гість подумав ще, чи не зайти б йому до вдового побрата, але якраз вдарив у ніч дикий сміх гусевок, а за ними несамовита музична ворошня сколотила ніччю до дна. Це покрикували з глибини своїх простеньких інструментів весільні гудакі, різакі, забували цілий світ. Їх здоганяла іноді дівоча пісня і вкривала габою з проміння.

Серце його вдарив із-нагла грім насолоди: він пригадав, як десь там за ворітьми, високими гей у кріпості, з віконницями у вирізах, ніби в бойниці, з підмурованням у камені, висотою в чоловіка, зникає зоря-дівчина. Осміхнувся: такий красонці й справді ялося царити у кріпостях, високо...

— Тоя! — скричав їздець та поскакав горі селом, за вітром, за романцевим, сягав клобушком ясен місяця пліч-о-пліч з облаками.

А там хата пішла ходором від брязкоту струн, від фуркоту упліток, дзвінких слів і ще дзвінкіших згард... Співали бервінкової.

— Благослови, батеньку, з барвінку вінок звити, —
Ой, а батенько мовить, най господь благословить...

— Дуж!—зраділа нараз весільна юрба.—На скотього бога, Дуж! Чи кочерга, чи весла, яка сила принесла?

Кинулися саджати його під покутним віконцем, здули місце на лаві по сам край, щоби якої гості з того світа не придавити, а тоді честували. Ставили дзбан з медом, калиною вбраний, червоною стрічкою оперізаний,—сир, коржі та сало. Проти оцього почесного місця світив як сонце красен коровай з зелененьким вильцем, а на ньому калина з хмелем, житній колос з цмином, барвінок з рутою, васильок з ласкавцем...

По старій поведінці явилися зараз ід гостю печоглади і Дуж перепив до них повною, повненькою, доброю доленькою... Нехай буде тривка і приязна ця хатня піч, у якій молода пектиме свій хліб!

Вилили решту з кубків у челюсті,—запахло липою і стиглим квітом гречки. Сваха поправила дбайливо дрова покладені там на ніч, аби душам роду було чим мостити мости у переході на другий бік річки. Гамір кріпшав із хвилі на хвилю.

— Мудро у вас тутечки...—уповів Дуж та глянув кругом з-під ока.—На чоловіках пояси з калитками, на жінках уставки в качельцях, гусевки бренять до упаду... А завтра? Завтра б'єте ціпами на чужім тоці, годуєте своїм зерном боярський дріб, трудитесь кривавими ногами по чужім лісі, прядете не свої мітки...

Хтось там розсміявся, на болончанім вікні що сил зузжала муха. Гість упер руки за черес, грімко окликав юрбу:

— Слухайте! Йдуть вісті, що княгиня ме правити замісто сиріт, а вона схильна до нас, чорнолюддя... Печатника шле свогого мужицькі кривди списувати, прийде він, не скривайте нічого! За це ж постояти б нам, як стукне час, за нею, вдовою! Тоді вільні не стануть зазичуватися з нужди у володільця, вимруть раби, будуть щасливі люди...

Надпив глоток із глиняного кубка і змовк: веснянкуватий Судол, газдівський пасинок обняв за шию свогого побрата і реготався, аж ним підривало:

— Ге-ге-ге! ге-ге-ге! Світ би йому короткий! Глядіть, який благий! Хлопський талан журить його велико! Ге-ге-ге! ге-ге-ге! За селом збанував, бідненький...

Хтось з юрби воркнув:

— Правда від неправди лиш за долоню недалеко.

А другий:

— Де ми, там панів не треба, а де вони, там нас не конче!

Дуж глянув на нього як отруений і двигнувся з ослона під тягарем мерзкого почуття, коли чорнюха, сивоока, ніби нічне небо, доторкнула його рукава проміж людей, манила у танок високими бровами.

— Тоя!— пробормотів... і змовк до разу.

Що вона йому? Радість очей, окраса життя? А що ж буде з тими з хиж, тровленими до смерти? Оставить їх ради скринь та мисок і прикований до смердючого ланцюга, задавлений даремщиною до одуру, затулить вуха на вічний стогін села?

Ні,— він не мав їй нічого сказати. У нього діло тільки до тих, що попідпирали голови в кучмах порепаними руками, край нужденної їжі, та прядуть

безпросвітну свою тугу. Йому діло до цих утлих дітей, що повисли на вікнах, як гайвороння, до цієї там розхристаної жінки, що силкується увійти в хату, а її стримують і підіймають на сміх, коли вона горлає до свого красуня-чоловіка:

— Так? Я заскакую, а ти... гульками? Я при колисці, а ти от як павич, що си паву вибірає? Княгиню буцім засватав? Нехай же біда тровить тебе гульками, а я не буду, не буду!

Що йому та їй, Тої? Тепер коли на рідну землю суне хижа навала і в його, Дужа, глядять в упір очі причаеного села? Коли під пучками пальців чує він розсипані різки народньої сили, з яких учинить залізну замітавку на зайдеїв?

Нехай Судол обкручує цю квітку села нахабним своїм раменем, нехай товпа прилипає до стін, як мухи у стужу, з очаровання і втіхи над танком старовіцьким, прекрасним, нехай гусевки брязчать з новою силою і все в хаті крутиться пестрою крутіжжю шитих рукавів, чорних вій, мургавистих, черчатих плахоток, лискавок на шиях, згард,— він остане сам, як сокіл на гостроверсі.

— Кучері мої, киньтеся д'горі.

А я за вами — догори ногами!

Де вже було молодому карбувати, як там музика пальцями дрібоче!

Він підлітав ніби на крилах у парі з оголошеною молодого, намаєною дрібонько, а кучері штрикали за ним гей гаддя, і розстібнулися, розпанахалися з вітром червоні політички, аж на світичі гасли ялові скипи.

То огудливі свашки, Хивра і Духна, шепотіли обзираючися, для безпеки:

— Дука кудрій... все, що має, то сховає в рукавицю на полицю.

— Її ж талан: два рубочки, один головку завити, другий на рік дитинку вповити.

— Пішла за бідненького, гі-гі...

— Багатий був спороватий, мала слухати, звідки кашляє?

— А де ж дівся наш ратайний, а де ж Вовчий хвіст?

.....
Чийсь чорний звид скакав саме між придорожні верби у житло Самбора, освічене гей вінок на Купайла. На обістю димували смолоскипи, боярська челядь суятилася там з законечними рукавами згрібних сорочок, люди горіли від оспіхів, як у пеклі.

Трапився оноді гідний купець із далекої Праги, купив рибу за цину й скло, то Самбор велів спустити один із ставів, де риба велася дрібніша. Купець хотів захопити погоду для повороту з товаром і квапив. То слуги, кілько їх там було, одні патрали шуку тонким залізом, аж мигтіло в повітря от як розлите молоко, другі общибували сиві головатні соли, що розсипалися із вохкості по розстелених веретах, треті клали посолену рибу верстами в десяток дубових бочок, заввишки чоловіка. Два хатні коти, п'яні від насолоди, пильно стерегли корит.

Хилий чоловік упав у хороми, а там у челядну кліть, глянув у боярську одрину з розкиненим і зім'ятим ложем, а тоді відхилив двері в широку гостинну гридню з ослонами в коврах край стін, з довгими скринями під замком і полицями з посудом в іскрах та квітах...

Над тисовим столом біля питва та їжі хилялися дивоглядні гості. Вони гаразд підмогоричилися, з чубів ішов кур. Один із них з світлою гривовою над опуками очима, червоний був від меду, як мак, а

рука з пугарем тремтіла, аж мід слезив на криву скатертину, що одним краєм сягала його чобота.

На цьому гостеві була брунатна, рішена опанча, а з-під неї блимав срібний ланцюг з відзнакою інфлянтських Мечових Братів: мечем, якого рукоять уявляла похиле знам'я хреста.

Він пив тепер на здоров'я борів, що закосичують цей чудовий край, як радість закосичує людське серце, оспівував простими словами величну силу конарів, якими пливе сонце. Славив зелену темінь тисів, оперту об туркусову чашу неба. Вона, ця зелена шумлива краса, звиджується у сні мешканцям півночі, де скелі нагі по вік, бо вітер не вдержить на них нічого,—вона, неодолима примана, жене їх кочувати по галицькій землі в розшуці за всім тим, що перерахуване на гроші, дає міць чужинцеві. Тисове дерево на луки, соснові плахи на смолу й поташ найвищої проби, дуб невмирака на кораблі, ось радість чужинного купця-волокити, ось його тричі веселе живло!

Тоді єврейський араб, що сидів поруч його в білій хусті, настромленій на голову от як вежа, згомонів різко, що пора спати,—тиждень саме, як товчеться він з Човногори, паде з ніг від поневірки й нудьги. Поки вибрав усе пригоже для кораблів, ладжених у Візантію, жив у горах одним овечим будзом та жентицею. Треба ж було власними очима глянути, як гуцули рубають і сплавають корабельний ліс та як гладкі, гей свічі, дерева женуть ризами аж на води Прута, де їх спійме в рамена Чорне море! У нього самого мало що не сплила разом з оцим деревом остання сила... Ще й досі дзвонять йому в ухах колокільці полонинських стад, попри танок усяких чисел з недавної токми і передзвін гривен, солідів, драхм, византинів...

На це торговець рибою і невільниками, довгобразий чех Братислав, приціпився озлоблено до Самбора, що куняв у насолоді над власною тінню, край десятого з черги пугара:

— А мої ж невільники де? Третій день сиджу сидьком у тебе, старий крутію! Зачим, кажи, товктися мені колинебудь удруге в такий світ-далину по чужих лігвах, незнаних дорогах? За рибкою-миршавкою, як я сам? Ти невільників давай, не обманюй, держи слово!

— Відстань, чого в'язнеш? — лепетав сердито Самбір, струшуючи щось там із колін.

— Це я, отчику мій, Вовчийхвіст... Пістун твій, слуга найвірніший... Щось скажу... не сердься... сонечко!

Чорний звид аж задихався від приливу безмежної утіхи.

— А, пропав би ти пропадом! — зворкотів охлялий дука.— Реп'ях та й годі!

Тоді цей кинув, як з пращі:

— Дуж у селі, от що!

— Де? Як? Ловіть!..—схопився Самбір, але зараз поквапився сісти, настобурчений, гей околот соломи.

— Шнурів, людей, він ваш! Тільки тоді я вже не холоп, не раб! Добре так, отчику, а?

Холітався з вражіння, як лист на трепеті:

— Нагородіть старанника вірного...

В цій хвилі високий крик роздер тишину до самого дна, а тоді на нього звалилася миттю мовчанка. Це грянув вітер із півночі, пірвав голоси на клоччя і кидав ними де попало — людські й собачі.

— Бий утікача! Колом по ногах, щоби не бігав! У став його, блаженького, коміть головою! А... це тобі за боярські розшуки, це... за кари, за страх!

Не вспіли поблідлі купці посхоплюватися з місць, коли на обістя налетіла диковинна юрба: чоловіки в одному шкаматтю, хто кіл у руках, хто кований ціпок, жінки простоволосі з кочергами, як опириці, а серед них Дуж, обштовхуваний з боку на бік і мало не нагий серед борні... З розбитих уст текла кров,—весільні гості, не хто другий, перемогли Дужа й поволокли, а неряха, та сама, погостила стрічним каменем.

— У-га! Красен коровай!—реготався Судол, червоний як сукно.

Дудка, калікий, що бив кривими ногами позаду всіх, почухав потилицю і приостав:

— Чоловік кривавий, а він сміється!

Юрба вила.

Ті, що чистили рибу, закликали: хто підніс ніж угору, хто над ночвами схилився, так і остали.

Як у казці.

А Судол, витязь, перся опередь усіх:

— Я веду, я... пустить братці!

Надавили ще раз із усіх боків, ударили Дужом у груди, Самборові в лице. Всі очі, кільки їх було, забігали тепер по внутрах мис, дзбанах з переливом, по воскові-янтарі, що димував на продуві в срібних ставниках.

Дарма один з розкушеною щокою перся розхристаний дико, і блимаючи ошалілими очима, лепетав ув одно:

— На суд! До владики його! Зубояжа!

А Самбір витягав себе з сідалища, як із безодні: його поїдав особливий внутрішній жах, віддих рвався, то він рухом п'яного озлоблення шарпнув застіжкою вишневого таламана, аж від горла до колін посипалися з одежі мосяжні бобрики...

Він хитався тяжко й летів на стіл проти Братислава з тихим лепетом:

— Ось тобі... невільник... Держи... злодія!

І впав горілиць.

Мечовий Брат повагом підійшов до дверей, простер рамена перед товпою й обезпечив ковані двері засувом. Тоді глянув із цікавістю на Дужа, що облитий кров'ю й одичілий з люти пробував зубами сили вузлів, намотаних на ньому в оспіху боротьби. Не давалися, і Дуж осунувся на долівку стишити розгульний ломіт у висках і серцю.

З черги зір Мечового Брата упав на дуку, що розтягся лежма, з очима вбитими в глиб черепа, жовтий гей шафран і прихилений дивно...

— Мрець! — блиснуло в його думках і ввесь хміль вилетів миттю із голови.

— Пропав з перепою! — судорожно засвідчив Братислав і тут-же загортався в свій плащ без рукавів, — готов відректися купна й лігва.

Його товариш кричав тимчасом у сутолоку подвір'я понад бані й медуші, понад гумна і хліви, обору і житниці, битком повні хлібів:

— Гей, бороди! Боярин умер! Йдіть, умивайте!

Єврей араб вийшов хильцем в одрину господаря, позіхнув з усіх щирих сил та чкурнув в одінню у пухи і шкіри...

...Як олень, що зачув у спеці зимний шум потоку, так Дуж... Він грянув із світлиці у якусь вузьку кліть, мабуть прибік для хатнього знаряддя, через часок заблудив знову в хороми, а там настромився на якісь двері і ними скочив у сад. У живоплоті світили облатані ворітця, торкнув, пішли на боки.

У непевнім блиску місяця видно було у полі озерце, переткане очеретом. Мачкував туди скоками, як бусьол, і серед того шарпнув вервою що сил, — одно зловіще око розплелось, зубами довершив решти,

Був вільний.

Ще розбирав, в який бік ударити собою, томлений спогадом свого бистрого коня, аж у цей раз вітер надніс до його уха веселе іржання, довірливе, як задихана з утіхи мова людини... Не стямився ще від вражіння, коли, зачеркуючи жартливі півкруги, надлетів ід' ньому чорних стрибунець...

О милий, ти належиш мені, а я тобі,— ми ж оба рідній землі!

Чийсь плач там на розпутьті, зойк із грудей Тої?

Гей, як пахли перелоги, як співала воля!

НЕОДНАКОВІ МРІЇ

XVII

„У Волиночки коса з золотого волоса
Щирий бір освітила—

Зелену діброву і биту дорогу“...

(З нар. пісень)

Поникли у зябних росах, в імлі, живо зафарблені рожі. небесна краса васильків. Свербивус нарядився кораллями, як сиива зазуля, промайнуло садом сухозолото, осінні чари впали на смутливий деньок, на стихлий світ...

Ясиня сиділа на вирві старинного замкового муру як у сідлі кам'яного коня, з висока бачила ніби саме верхів'я річей, нове обличчя краєвиду, і серце її палало втіхою від їзди у мрію на рівні з хмарами. Як несамовито кругом! Поля в червоних тінях, наче боевище, де тільки що погасли шеломи, стих бій, а вона не Ясиня, ні, а нагорода героїв, нетлінна молодість і краса, слава в серпанках примари... Вона схиляється над усіми, що лягли за свій край, а тоді підносить на руках найсміливішу з голов, архиголову героя, піснею квітчає вибраного над усіх...

Кроки Юри збудили її з задуми, засміялася, скочила вниз.

Вона була одита в просту сіру сукню з рясним придолом, молоду шию околював білий, пологий ковнір, прошитий гладдю. Одиною прикрасою одязі були срібні гудзики в лісковий горіх завбільшки,—ажурна, ювелірська робота філіграном.

Ноги Ясині були озуті в білі капчурі, плетені з лиснючої нитки,—поверх капчурів зеленіли шнуровані чижми зі сафіяну. Носики обуви, тісно кожний, як клюв веселої птахи, були задерті уверх.

Юра правив:

— Мій батько, як там він із твоїм не в злагоді,—Польша між них як провал виросла,—ради того, щоби нас видіти в купці, через людей постарав із ним на купецьку спілку стати, захопити ще верем'я, та вислати в Ярослав, на ляцькі хитарі декілька возів із таланом... Чимало всячини напрутали оба бояри!

Осміхнувся, про себе:

— Мати ж моя, сердечне прихилля, харчику гідного на вчешашну зустріч їм зготовила, доносює, а я слухаю отдалеки: глагоїть стару зарву по жіноцьки, де вже може, твоїй ненці й тобі похвалу відмітить, що її на умі, як із прозорої води видно... А батько твій,—ні слова зайвого,—про віск та про дорогу, кого ставити ватажком, хто годен з крамарами під лад бесідувати, хто найкраще оборудує заміну...

Тут Юра журливо прочісав рукою чуба з виблиском, важив:

— Видно, що в обох боярів свої рахунки, хоч вони тепер і спільники...

Помовчав, а тоді став слідкувати за стрикуном верх нагороїженої билинки:

— Не довподоби моїм батькам, що знову про війну забалакали скрізь. Досить, говорять, що з над Висли з цілою головою їх одинець прийшов. Тільки весна стукне, виправлять мене з торговим ділом у світ. До ткалень у Тессальоніці за парчею поїду.

Усміхнувся до звиду мандрівки:

— Батько ходить по житницях та пасіках сам не свій... — „Кому“, — каже — „оставимо двори, ниви та стада?“ Хочуть, поки перелетить громовиця з огнем і кров'ю, сокотити мене оподалик...

Глянув на Ясиню, але вона дивилася пильно на п'ять копул святого Спаса, звідки плила луна бог знає де, в дійсності чи мрії розколиканих дзвонів.

То Юра правив іще:

— Ось вернув із Ітилю, від хозарів, навдивовижу меткий Коснячко: перські й арабські коври з світових торгових попритягав, як на прощу люди на розглядини ходять! Діргем у нього, сам я видів, міх срібла. Оповідає, не наслухатися... Він тобі слово, — а перед тобою каравани, як змії степом повзуть, ярами кругло погинаються, а там на бурунах Каспійського моря мають карабельні вітрила із райдугою усяких, де не є, мандрівних знамен: сонць, черепах, драконів... Як шиті рукави проколисують їх голубий вітер над глибинами.

Мріяв уголос:

— Ось Коснячка шлях літком, ось де мій у весні!

Він виждав, рад почути дівоче слово, але не було ніякого. За те юнак відчув гостру студінь у серці, ніби там ударив град.

Це певно тому, що саме тепер Ясинині очі повернули до нього дуже здалека.

То Юра в нерозумінню нахилився, хотів розсібно зняти в'янь з рамені дівчини, та в сій хвилі Борвій злетів на нього своїми камінними лапами, а з очей пса бризнули світла, як трава.

І Юра ще глибше, тепер уже зовсім очевидно, відчув прірву в тому місці, де ніжки з задерними носиками поринали проміж плетиво винограду й

цим сонячним острівцем стежини, де стояв сам, мов згашений доразу.

Дочка Словита опустила тепер м'які кінчики уст і заговорила в простір до себе:

— Значить, добро глядіти з безпеки, як другим серед огню і крові тебе потрібно? Значить, весело верстати ліси, степи і моря, як стогне о поміч земля твого роду? Ми не для себе, Юро... Мені іноді здається, що мене жде окреме призначення, важніше за твоє й моє щастя. Як думаєш? Може принесу за когось каяття? Жертву за мій рід, за край? Я так хотіла б вчинити щось сміле, високе, не для того, щоби гомінко пройти, а просто тому, щоби не жити даром...

Слова її плили, розгойдані власною силою, як джерело на поворотах:

— Відтепер, коли спохмарніло над головами, жах перед завтрашнім облетів серця, не має мені спокою від душевної спраги: хочеться до болю оцими руками видерти жало чийсь грубій перемозі, якийсь роззолочений стяг піддержати, хоча б хвилину у стиску випрямлених рук, світлонощицею білою походити проміж бовдури будня...

— А от, мачаєш губи в соняшнім повітрі, як у меді, й веселить твоє мале серце те, що я біля тебе. Велике сирітство народу, громи, що причаїлися в далині, хвилюють тебе понад дійсну потребу. Остань моїм світельцем тільки, старанницею для мене й себе, я заздрий про решту!

Не було відповіді: Ясиня гляділа в застанові на стіни міста, сповитого у хвалу. Звідтам йшли до неї слова тихше шепоту, запевнення твердіше криці.

НА КРИЛАХ СЛОВА

XVIII

„Заграй же нам музиченьку
Білими пальцями“...

(З нар. пісень)

Тереми, звернені п'ятьма засніженими вікнами проти карпатських борів, обрубаних Чечвою та Днстром, осотували вечірні тіні. Мариця колихал менше княжа,— на ослонах край високих свіч тулився зі шиткою гурток жінок, у колін Ясині п'ятиліток Данило.

Мариця розказувала:

— Ще зачім князь-отець поклав літком ногу в стрімена у бій з Лестьком, на смерть, зустрів мене з зільнику, як брала я ласкавець на купіль князьям. Каже мені з сміхом, світле сонечко наше: „Марице, говорять, ти будьто гадуха на ввесь дворецький бабинець! Вгадай мій сон!“ І правий: „Мені звиділося на зорі, що я двигнув раь на Польщу, став проти Висли. Гляджу, на заріюк упали птиці, сірі та багруни, щигли й горобі. Стілько, що бров'ю звести: сірих ні сліду, псли їх червоні! Що за приміта, Марице?“ Мені стуїнь пішла по плечу. „Господине, кажу, сон цей задливу засідку сповіщує, сокотіться!“ Він схопився іти, зі шкиблею бабою які там розговори! Потріс чубом, як вітер бором, рукою по мечеві,— заміявся: „Поки в мене оцей друзяка щирий, не боюся я, старухо, нікого на світі!“

Поколихала хлопчика, банувала опів голоса:

— Пішов від мене геть у шкарлатах тих, як дуб у лісові, що на нього сонце попалом паде...

— О-ох!—зідхнули жінки і з гореччю захитали головами в прозорих завоях та гостроверхих чільцях, старовіцьких, аж забреніли змиєвики й жемчужні низки, жовті, рожеві й білі.—Відлетів ти на віки, покинув нас, господареньку, господионьку!

Вдова сяніцького посадника Шварна перестала на хвилю прясти кужіль, тягнути нитку, як прамінь, і круглими словами немов у золотий кубок подзвонила:

— Не охайте, подруги, проти ночі... прощу я вас! Це домовикам не доподобі! А віщування смерти у княж-дворі ще від тогідної куті поямалися... Маркітний був Корочюн! Пригадайте, не випала ж ложка князю з рук, як зачернув на коляду з першої страви? Тямиш, Ясине, як торк на Русалчиному тижні під вікном князевої одини виросла щириця? Не говорила я тобі, що вона когось-то на могилки закликає?

— Ми вирвали щирицю з корінням, та через неділю друга зазеленіла, — вповіла Ясиня і здумчиво підвела очі з над силянки, що її виливала в квітки та пави.

В цю мить Шварна підвела очі та злопсіла рукавами з чорною заполоччю, ластівчаними фільми:

— Боян! Боян правцює в тереми! Пан Пеємисльний з ним, глядять!

Облягли грудьми підвіконники в мрчних нишах і виїмок шиби, крізь який в ошадеині біліла модрина, чорнохрещата.

Темінь згасила крайнє вікно...

Це мандрівник у борсучій киреї перемигнув світлом і біллю, — у впадинах сукна севріли тіні, ніби руда на вогні, червоно.

За ним ішов черевань у беберянах, брови, як повсть, очі іскрами, ніс гей вежа, з чолом в одно. На грудях бовтався золотий посадницький ланцюг Перемишля: рись серед скоку.

Низькі хороми відбили луну голосів, один хриплий, надточений хмельом, другий перевитий стужею сумерків, закурений снігами лютневих доріг. Він пригадував прибій великих хвиль, або музику дзвонів у скловім повітрі.

Гості увійшли в широку вітальню зі скринями, ослонами, кіотом, — проти них, у світельці сиченім маслом, змерехтіла ікона, надихана таємним теплом річей, передуховлених мольбами...

Боян похилився у поклоні чорному обличчю, а тоді занявся своєю гуслею, закутаною в лудиння, як жива істота. З пошаною помогли знатному скитальцеві роздягнутися й відібрали від нього інструмент, що сіяв зимном і склицею дорогого дерева.

Ясия присунула ід столові одно й друге високе кресло під медвежою шкірою, клала хліб і сіль на точеному тарелеві з білого явора. Вмивальну чашу поставила осторонь на ослоні, із веренькою шитою в дубові листки праворуч.

— — — Не орлині крила під небом лопочуть: це пісня гойдається верх струн, як білі овечки липнуть до себе круглі жіночі рамена і грядка голов в уплітках, покрасах хиляється від насолоди в такт акордів, у продзвін пісні.

Струнко у креслі усіла княгиня, як горорізьба на сріблі, пальці цупко стулені на колінах, лице чисте, далеке.

Пан Перемисьльний придержав старшого княжича поміжколін, але він і там тупцює мов у танку, мов серед ігри.

А пісня гремить із повноти Боянових грудей: рванули у бій велитні, дзвонять списи об кольчуги,

лящують мечі об щити зі знаменами пардів та змий. Боги й герої сціпилися в дужаннях за безсмертну славу.

О, як жв'якають мечі об щити виіскрені сонцем, як високо кричить перемога! А там під хмарами ширяє суп, зорить причаровано за дорогим лахміттям, що лягло розхрістане проміж смереки... Улав герой, та ждїть! Ось месник жене назирцем,— зібрався в собі як стріла під вказуючим пальцем, дрижить земля, кучеряво димують шпиці... Горе богам, коли людська месть приходить до слова!

У всю висоту встає оце Гаральд Гарфагар і ніби янтарне питво з рога, кованого сріблом, кане пісня про вісім його перемог над восьми королями дронтгаймського краю. Широко стеляться чорносірі пустарі у крові, у свисті завірюхи... Але ось між каміння прозябають квітки, тони вирівнюються, грають росами й сонцем, це розцвітає відпочинок серцю: зелена долина над озером Тінгваля.

Слухайте, крізь віддаль століть норвежський принц, Гаральд Гарфагар жалується на байдужність доньки Ярослава.

— „Я родився там, де у пляндці напинають луки, тепер я правлю вояцькі кораблі серед скал, ненависні гречкосіям, від коли пустилися ми в світ, у різних місцях розбивали ми човном хвилі, але руська дівчина в золотій гривні мною помітує...“

Страхнув Боян кучерями з виблиском, милує гусли, як живу, вищий патос пливе з-під пальців, медові води з-проміж скель. Хана Обезів згадав, Залізних Воріт досяг, Євшан-зілля пахне, зове рід...

Ходять струни як з барвінку, одна другу кличе! Двобій Мстислава з Редедєю оспівує тепер старий соловейко. Повзуть попід небом касожські полки, а Мстислав, брови кам'яним градом, з булатним

на Редедю упав... О, яка сила в зойку борні, свисті ударів на життя і смерть!

Що є в героях віковичного, виросло оце в пісні понад їхні могили.

Але де ж то маленький Данило? Майнув проміж жіночий квітник, пропав леготом, як дим.

У владицій одрині герцює: топче застелений шкірами одр батька і рум'яний від під'ему, добро, що з очей блакить бризками не трисне, стягає долів фряжський меч, зачіплений на лосячому ремні, високо...

Меч, про який співає пісня, носителька безсмертних вінків.

То Ясиня виручила княжича, сміючися хистко, ніби жайворонок під перший пах весни.

— Не пора вам ще до батьківського заліза, господине отчичу! Ждіть часок, поки здіймете вістря поверх юнацького чуба!

— Остав мене, Ясине, остав! Не бути ж князеві без меча й лука на стінах?

Взяла його під руки, вела.

Боян кінчив широким славословієм красі Бористена, коли явилася Ясиня з чорночубим княжим пахолятком, перед себе. Вона вклонилася співакові білим удумчивим чолом, рум'яними як суниці устами і просила скласти яку там колядку господину-отчичу,—таку, щоби була йому до притоки і пішла з роду в рід, доки світа й сонця.

Усміхнувся величний скиталець, торкнув струни переливом:

— Ей в полі, в полі, в чистенькім полі,
Гей воли, гей сивенькі, гей воли!
Там же ми стоїть загородойка,
В тій загородойці новая світлонька.
При ним ми сидить пан Перемиський,
Перед ним пляше молоде паня —
На тім паняти рудая сукня,

На ножейках мат шнуровані бітки,
На бочейках мат кований пояс.
На тім поясі жовті ретязки,
На тих ретязках золоті ключі —
На голові мат пав'яний вінок,
На ручейці мат золотий перстень!
А наш панонько з війни приїхав,
З війни, війноньки, з Вгорської сторононьки.
Поз'їзджалися к'нему панове,
К'нему панове, його братове —
Сталися його відвідувати,
Що там доброго в Уграх слихати?
Добрі слишано, бо поорано,
Бо поорано, злотом сіяно.
Пав'яним перцем заволочено,
Золотим мечом загороджено!

— І справді, колядка не проста й подобає на те, що триватиме доки світа й сонця! — кріпко засвідчила княгиня. — Наш малий отчич розписаний, гей веселка над потоком. Співає і світить Боянів колядковий малюнок. І про пана Перемиського саме відповідне слово! А тепер прошу гостей богоданних повечеряти!

І перша увійшла у збічну світлоньку щонай-світлішу, де якраз зажегли тоті вечірні посвіти й клали на ільчастій скатерті писану мису з обжареним сернюком та рубаним тістом у гідній підливі покрай сочива й городовини.

Ще й дзбан-крашеняк зі старим яблочним питвом ставили обіч, аж запахло спілим садом, як коли під Спаса...

Заговорили тепер чергою, важно й учтиво, як ялося в день свята.

ПІСНЯ ГІРСЬКОГО ГНІЗДА

XIX

„Доки ж тебе, молодця, ждати?
Росла коса до пояса,
Ні розплести, ні розчесати“.

(З нар. пісень)

Був перший день нову після Русалчиного тижня. Це свято молодої втіхи, музики й співанок. Дівчата розбігаються тоді по горах, долинах з шумом стяжок, лопотом шитих рукавів і благають Ладу, пістунку родинного щастя, щоби судьбу милих звела з їхньою. А ті, що поклали вже на волосся подружій серпанок, споминають.

Жінка Словита наділа ранком сукню з парчевої ширинки й накрила вчасно посивілу голову найтоншим своїм рантухом. Стан обвила золотою стрічкою і так загорнена сіла в світлиці проти вікна над отвертою на колінах книгою з Хіляндару.

Ясиня глянула з зачудованням на святочний одяг матері,— вона ж у відповідь підняла в пальцях рубець дорогої тканини.

— Речі мають свою укриту силу, моє дитя! Чи думаєш, що я могла б піднести зір понад „сьогодня“, коли б мої плечі замість паволоки вкривала нитяна кисія наймички? Чи думаєш, що жрець, закутаний у кольчугу войовника, зумів би віщувати з внутренностей ягнят, димуючих на святому камені, а без вінка омели розмовляти з висотами?

Помовчала, а тоді правила м'яко:

— Сьогодні уперше за весь вік сон явив переді мною одно дороге обличчя, яке давно вже розсипалося в порох. Це велике свято моєї душі й тому я в паволоці.

Перегортала в задумі сторінки, клала очі на стрічках, нанизаних на промінь вічнотривкої думки. Вони були для неї, неграмотної за гнетом подружого життя, за муравлиним трудом днів, одними ідеограмами, що духовою своєю мовою, безкраїм змістом простеляли понад верхів'ям доземного світ, якому не було рівні.

І тепер вона нахилилася побожно над пергамином,—чорні стяжки брів теплилися, як шовк.

— Скажіть, матінко, що прочитуєте там так пильно, коли ви не книжні?—поспитало дівча крихітку лукаво.

— Три краски бачу тут, дитино, чорну, червону й золоту. Або ж цього не досить? Я читаю в них так само, як ти у буквах, з яких кожна називається окремо... Червоні знаки пригадують мені рожі мого веснування, музику гірських джереловищ, твій перший сміх... Чорні знаки, це шнури сліз, спомини образ, сумнівів і темної шарпанини, якою томиться душа зведена й обманута. Золоті ж букви, ніби день на відлеті, кидають у далекі шляхи чудові світла свої. Це корона побідників, тріумф пригніченого, визволений співраба.

Усміхалася, тінню сніжного рантуха прислонюючи стрічки щонайгустіші: шнури теплих сліз.

— А чому онті сторінки намічені у вас заставкою? Я її не клала там і виджу уперше.

— Це стара історія про доньку дружинника Ігельда, мое дитя.

Ясиня приглянулася сторінці і стала читати не скоро:

— Князь... нікий... пелепонісійський... купи...
отрока... скифя, нина родом...

— Нічого тут про Ігельда нема,—сказала здивувано.

Аж тепер веселий блиск зрозуміння заграє у її очах, сплеснула в малі руки:

— Краще ви вже читайте, а я слухати-му.

Небо нахилилося за вікнами так низько, що здавалося, досить витягнути руку, щоби черкнула блакиті.

— Ігельд був дружинником Осмомисла,—розпочала свою повість бояриня.—У нього була донька, дитя пещене, не грожене, зіниця ока. Коли з пустищів завела танок замість ранньої молитви, розсипавши по плечу волосся ніби плащ княгинь, сіроока, з порфірними устами й купкою веснянок верх стрункого носа, здавалася веселою істотою, яка заселює молоді жита.

Ігельд погіб у далеких землях серед походу. З цієї пори все, промовчане й неподілене, дівчинка висловлювала піснею, хоча є чуття, яких не годні зобразити ні тон, ні слово.

Трапилося, що незнаний боярин з каплями роси й чатинням у довгому волоссю гуляв на ловах у борах Бескиду. На якомусь збіччу, прихилене кришою до квітяної косовиці, стояло людське житло.

Був підвечір,—перед хатою кружляла серед танку Ігельдова сирота. Рамена в уставках простелила високо, як двоє крил джої... А пісня? Вони були напевно підслухані птахам, ці стрімкі, ніби урвища, оклики і сміх піднебний!

Через декілька днів щасливий ловець гнав з дівчиною білими плямами в сонці, туди, де шлях на Галич. Оклики переможця лунали стома голосами по росистих ярах, тоді коли його добич,

відгортаючи в перелеті гілля смерек, думала з неспокійною жагою:

— Як то там за соняшними обочаами Лімниці і ще далі, де кличе туга? Якими весільними казками звітають її зелені, гей рута, потоки долин? Які, ніде не чувані, пісні почує в садах нової оселі, куди увійде з цим на краю завої срібним грошем, ладкальницям у дарунку?

О, мріє дівчака, о стиде! Як липке бодяччя за придолом сукні, довелося волікти життя, у якому було все, крім щастя і крім пісні.

...У теплий підвечір один, жінка ловця вийшла у гай назбирати зілля для ліків. Далина розгорталася золотом, на обрію мріло, як сон, смугасте горбовиння, і в три стрічки збігалосся роздоріжжя, де на шпилью ставника чорнів глек із попелами давно усопших.

Рвала зіркатий оделян, пільну гвоздику, маруну, та обмірковувала, кілька гребців, ще й розкидальників, вислати завтра на грудок, коли це чийсь голос обіч:

— Мацути, бортника, хутір де?

О, як святочно зжахнулася цього голосу, проймаючого немов музика сопілки! Зілля сховзнулося з її рук, незв'язаний серпанок сплив продовж молодих пліч.

— Мацути хутір? А онде в яру, в орішині, як кубельце! — Додавила не до речі: — Кметі там вільні споконвіку...

З високих трав виринув їздець, кінь як галка, юнак у зелених лудах ніби в молодий ліс вгорнувся, між згортки риз сизий сутінок. Колпак з егретою топазів косився над чолом без порока.

Подумала полохливо:

— Поява старих часів, паж з почоту Гаральда Сміливого.

А юнак, стихлий миттю, ні то заслуханий у настирливий дзеркіт плісок, ні то здивований моментом, вихилився з коня:

— Я Ольстин з Нараєва, а ви? Хто зове вас своєю донькою, дружиною?

Відповіла не зараз:

— Чоловік мій княжий восьмник, хіба його знаєте? А сама я здалелу, витязю...

Вказала рукою фіялкові профілі гір на овиді, очермлені світлом заходу, як одна грань.

Незнайомий заслонив рукою очі, помовчав хвилю, а тоді повернув бахмата й глибоко склонився дружині восьмника. На устах у нього дрожав усміх насолоди й жалю, як сльоза, що у сонці повисла верх вій. Заколихав гордовито чудовою головою, свиснув у простір та пропав, як сон.

Прийшла осінь, розсипалися ловці лісами, хижий гомін сколихнув задумою гір. Княжий достойник з соколом винозором, випханим пугачем і чередою собак сам один верстав ліси на бойкій гульбі.

Ніччю раз зчинилася пекольна хуртовина,— туга опиром звалилася на груди й серце мнялося з нудьги, ніби трепета біллю листя проти неба. Під стелею пішла гонитьба й голосіння, шум дощу—тисяч чорних крил.

— О, горе!—завивно гуділа стеля, скавуліли челюсти, скрипіли засуви дубових дверей. О, горе!

— Досить, Стрибоже, досить!—шепотіла поблідла донька Ігельда.

В цю мить причувся їй тупіт кінських копит не від шляху, тільки від піль. Минула хвиля і проти її ліжка стояв княжий восьмник увесь у дощі й болоті.

— Зодягайся, ходи!—цвяхнув словом, як ремінним бичем.

— Що з тобою, пробіг, окаяний! Куди ж піду у таку ніч завивницю?

Він хвилювався дико:

— Ходи ж, кажу, не гайся! Гість з дороги, під кленом край поточини жде.

Вдивилася в нього ошалілими очима, та у тьмі не було видно нічого, крім білого п'ятна бояриного черепа.

Ніби приослаб, усів із хриплим стогоном утоми:

— Це я... в блудницькій лісі оленя собі сполював... Допав його у хащах, стріла у шиї не моя. А з-поза дерев скаче Бізна, руку підняв:

— Мій!

Згадав я стару зарву з перед літ, гей зуб від вітру, защеміло під серцем... І не счувся я, як грянула моя стріла проміж смереки.

Звалився, ніби вбитий небесним громом.

Погнав я туди, хиляюся срібло відняти, з колпака егрету дорогу, а він дише кривавою піною, очі в одну міру...

Це не був Бізна!

Аж тепер збився я з тямки до тла: ні оставити живим, щоби свідчив, ні штовхнути в груди, щоби сконав. А роги грали щораз...

Доволік я його на обіч, де ждав мій кінь, перекинув перед себе, погнав!

Провів рукою по очах під навислою хмарою брів:

— Омрачило мене, привіз собі мерця під поріг. Жупанець на ньому як день, парча в золоте волокно...

Похопився, чисто вогонь:

— Садівникове заліззя де? Виберем яму в ярі, поки ще досвіт і час.. Діли ж зі мною радощі й смутки, дружинонько, розрадо! Не ховай своєї величності за квітки й занавіси... Виходь, виходь на герць з життям, укуси того, що я!

Волік її у виноградник, у пів розвалену повітку між травами, де садівник клав на ніч своє знаряддя, а ненависні слова пашіли на її плечах, як подих пекла:

— Жупанець на ньому, гей день... парча в золоте волокно... Випрати б із крови, а?

— Остав!—боронилася дико у сміхові наруги.— Ось боярин... Княжий восьмник, га-га!

Оподалік поточини, під кленом, обитим з листя, горілиць простягнувся юнак. Дощ стукотів об чоло без порока, сльозив повз брів здвигнених гострим здивуванням, мив криваву піну з уст, на яких застигло слово, промовчане на віки: сльоза, що вже ніколи не збіжить із вій.

Спохитнулася об стрижку своєї хусти:

— Ольстин!

— Еге ж!—засвідчив нерадо,— він...

Дими досвітку займалися над полем, як руки обоїх, гнані жахом, неоднаковим, обривнали вирву проміж горбовиння, і боярин заговорив о пів голоса:

— Ходи...

Йому відповіло мовчання.

Ждав ще майже весело, коли вона у жалібному пориві заплакала на взрид, б'ючи простоволосою головою об клен, осипаний з листя:

— А будь же ти проклят від бога й від перуна! І нехай ні мої сльози живі, ні тамті умерлі не падуть на оцю хусту, або на землю, тільки на тебе, на тебе, на тебе!

Рожевий кабатик двигався на грудях Ясині стомленим віддихом.

— Несамовита картина,— сказала з дрібною дрожжю пліч.— Я воліла б почути пісню гірського гнізда.

Жінка Словита глянула вдумчиво в молоде обличчя, осміхнулася до своїх таємних думок і несподівано постелила голосом, ніби сонцем по верхах гір.

Ще змовкла на хвилю, проникаючи Давнину сірими очима, а тоді... солодка й неждана пісня пронеслася, ніби полонинський вихор над гребенем Чорногори, розсипала сліпучі квітки незнаного вирію, заграла ледом-стужею шафірових висот...

Це була пісня підслухана напевно птахам Бескиду, та сама, якої ритм відмічували стрімкі, мов урвища, оклики й сміх під саме небо...

Давно тому, в заранні літ, вона ж, не хто, співала її в гірському гнізді Ігельда.

НАВОЙКОВА СІМ'Я

XX

„У нову світлоньку заховалася,
Та в нове платечко убиралася,
В золоте дзеркальце удивлялася,
Сама своїй красонці дивувалася.“

(З нар. пісень)

Богна, Навойкова бояриня чужениця, стояла перед овальним мідяним дзеркалом і поправляла прим'яті згортки завої. Тут висуне повісмо жовтого, мов шафран, волосся, там опустить на плече рубець з лиснючим забором, розглядає себе... Сіро-голуба сукня з передом розшитим пацьорками аж по самий рясний приділ, що ляг віялом на землі, підчеркала її хитру вроду, гнучкий стан, білину зрум'янених щок...

Два недолітки з високо підголеним довкола голови волоссям дерли саме один одному чуба, гралися в морських розбишак. Попружки поскочувалися з розхристаного одіння, з ходачат порозснувалися по долівці рябі плетінки. У глибині вікна видно було швачку, як куняє, шелестить тугим шитвом, в'яне.

— Цить-те! — скрикнула нагло бояриня, прижмурила й так вузькі очі й наслухувала.

— Живе Господь у слугах своїх... — роздався з порога чийсь украдчивий привіт.

— У добрий час, патре Рафаїле!

Сплеснувши радісно в долоні як дівчинка, бояриня вела свого хилого гостя у світлу світлоньку, пусту.

Стояли там здовж стін ослони, вкриті налавниками, дві-три скрині із смугнастого бересту, під коверцями, а в куті кіот з оливним світильном.

— Миром коло вас, боярине?

Богна залилася рум'янцем захоплення:

— Живемо, як в обітованім краю, любий патре! Ви з Кракова?

— Передучора. Втомився я дорогою серед рідних злиднів, убожества й тьми. На замку — грубо, просто.. Наша вітчина задихається пісками, чахлою сосною, багном... А, забув: від єпископа Фулькона благословення.

— Спасибіг! Сідоглавий брат моєї матері не забуває мене в чужині. Чи все няньчить він собак та годинники мудрує? Ви були там? Бачили його збірку старинних теодолітів та гномонів? Вавилонські хронометри з трикутними вказівками, як носи? Цифровані по арабському пугарі, жіночі уперізки зі складаних у слоневій кості пластинок з рисунком зодіяка в емалії?

— Оглядав. Вигрібущий ум громадив ті дива. Але важніше всього: Лестько, князь наш, надіється, що коли на це прийде пора, пособите одній важній справі.

— Я готова тілом і душею! — згомоніла Богна і поблідла від побожного схвилювання. — Кажіть, про що йде річ?

— Треба вговорити на днях княгиню, щоб прийняла мене на довірочній розмові.

— Вас? Це неймовірне!

— Просьба Лестькова до вас, повторюю.

— Спробую, патре, очевидно. Всіх хитрощів ужию, будьте певні.

Засміялася бадьоро й говорила далі:

— А тепер питайте з черги про успіхи нашої місії за час вашої відсутності у Галичі! Наша „ко-

линка“ перенеслася оноді до власної хати, схованої у глибоку зелень перед непотрібними очима. Від самого досвітку матері з дітьми текуть. У за-попадливої Агнії, ви ж знаєте? пекара Кукши пасербиця... сходяться на забаву діти цілого під-городдя, кожне одіте нами, пригріте, хлібець д' хаті несе... Оттак ми схиляємо до себе непомітно цих найчисленніших, що колись приготувлять тут на-шим нащадкам розкішне кресло...

— Труду не жалієте, боярине. Ляховка з вас без догани.

Богна заколихала головою:

— Труду, патре, не має ніякого! Вони прості, добрі. Приносить мати дитя: возміть, каже, задавка пішла, в хаті не збережу! Четверко було, якби хто руками зарізав і пішов. Ось вам посліднє.

Засміялася тихо:

— Очевидно взяли ми, наші молитви твердить уже як сорока.

Повернулася в'юнким нахилом д' зеркала, звідки просіяв ядро блиск її упліток під завоею, і пра-вила солодко:

— А ще одною добиччю хочу похвалитися, мій же це подвиг, не чий! Живе ось недалеко золотар, Байдук...

— Знаю, знаю! Напрестольний хрест його ро-боти хочу завести княгині до Кракова.

— Цей Байдук, — продовжала Богна, — подру-жився торік весною, молодесеньке дівча взяв, Чайку... Ні гривни за нею, ні звертка полотна... Тільки всього, що очі й коси понад усі. Сам він дука, тому імення... А тут вдова одна, Оршуля, теж зі Сандомира, в клопотах опинилася: трьох синів недолітків годує, нікому майном правити, воно ж у неї кораблями по морях плаває! Давай я його гостити, уговорювати, на вдовине подві-

р'ячко хилити... Роздумав, та в один день кинув дружину, всім навдивовижу.

Засміялася зтиха:

— Ця до матері, та мати лютіша вогню! Аж коли вона з хати, тільки тоді візьме дитя та погодує. За це нашій купчисі,—як із роси! Відколи Байдук біля неї, набуток сторицею береться; зарадний золотар! До якогось часу вдовині діти помовчують, а там, підростуть та ногою покажуть непотрібу дорогу.

— Наш гріш, наша сила! — твердо уповів Рафаїл і будьто виріс від власних слів: — А там жменя круп вдовиці, сорочка на хребет в'язня, одно, друге подружжя. Знатне діло наладжується!

— Проповіді ваші вище всього! — з палом засвідчила Богна.

— Вони тільки загіті витревалою думкою, нічого більше. Коли ж, як не у святий день неділі можна підійти близько соток мя'ких, як віск у саяві і благоуханню, людей? Слово, це меч, це пастка, що хочете!

— Правду кажете, патре! Воно також сила слабих. Але хтось до нас. Увійдіть.

Се був Гліб Словит, тровлений вічним неспокоєм, руда борода клином мигтіла як білчин хвіст, очі бігали на скоси, криваві, ніби й не хотіли світу бачити інакше як проміж кров.

— Від Лестька, з Кракова! — обрадувався невгамовно і тер із хитра веснянкуваті, велитенські ручища. — Добре, що в пору! Доручення до мене, мабуть?

Манах з ореолом глянув на нього в повазі й мовчанню попри ледве помітний рух погорди:

— Роз'єднуйте! — сказав тільки.

— Ай, чоловік мій на перехід не добрий! — схопилася нараз бояриня. — Прощайте, он він іде.

Вийшли але другими дверми, на сад, а звідтам фірткою над пільний струмок, увесь у весняних квітках, у лотачах. Тоді звіялися, мов дим, кожний про себе.

Навойко, високий, широкоплечий, з м'якими, карими очима, скинув із себе лицарський пояс і притяжку опанчу зі зеленим підбоем. Він сів подратовано біля дітей, що причикнули над мискою зі свіжим сиром.

— Днина як мід, а служебки довкола колодязя обхлюпуються водою, як коли у празник на Розлавах... І так з усім, так усюди! Лоском йде старе, а нового не видно!

— Щось ти, Васку, сьогодні, ні сіло, ні пало, вередуєш... Це мені ні трохи не до вподоби! — зачулося від сіней.

— А чого ж це на нашім обістю повно лінтяїв, а при жорнівці ні душі? — корив Навойко наряджену жінку.

— Ще мало надриваюся з досвіту до ночі? Ще тобі недогода? — наїжилася Богна і стала до разу багрова.

— Ой, ти в мене господиня, свині у вікна скачуть! — махнув рукою Навойко й узяв на коліна свогого любимця саме по постригах, що і звався: Любко.

А старший пристав до матері, от як будяк:

— Коли ви озмете нас, мамко, поглядіти на Вислу? Обіцяєте, а не чинете!

Богна кинула їдкий погляд на свогого Навойку і мило відповіла:

— Жди, вскорі я возьму тебе туди, до вуйка єпископа. Гарно так у Сандомірі, господи! А по хатах, яка обстановка, одяги, їдіння, до чого вже тонкі обичаї! Бува, вийду у Кракові ранком у княжі тереми, одіта в гатлас, як небо, і намісто

з маргеритів, то князь, Лестько ніби, у проході зупиниться, квітку у мене просить... Любується один раз квіткою, а другий раз мною.

— Зовсім, як у дожі Дандольо... — рік Навойко і глумливо закашляв у долоню.

— А потому йде вуйко єпископ і подає мені...

— Вавилонський хронометер! — втішно скричав догадливий старшенький, аж мати справила його сердито:

— Руку до поцілування, моя дитино.

— А коли це, мамо, краківський князь сяде вже у Галичі?

— Не знаю, ластів'ята, не знаю... Йому покищо гарно дома, то й сидить.

— Перекажіть, мамко, нехай приїжджає. Я йому тоді коника вороного подержу... — простодушно готовився Любко.

— А я йому мечик вигострю, як шибку... — нахвалявся щодуху другий, Доброгост, і очі, блідо-зелені очі матері засвітили очаруванням.

— Геть мені відси, геть, до одного! — несамовито скричав Навойко і схопився з ослона, готов сам бігти у голий світ. Ослін загойдався та звалив із грюкотом на долівку, і в бояринові немов теж щось провалилося в досмертну темінь.

Він розгубив себе так, що на відході вдарив головою у сволоки одрини та ляг як камінь зі своїм нестерпним соромом на тверде лігво, — був сам.

— Спасибіг боярині, казкою погодувала! — зворкотіла голодна швачка і стала за шитвом ще менша, як була.

А Богна, з принадною посмішкою, стояла знову перед дзеркалом, чубатила жовті кучері над висками і раділа собою, ніби павочка на сіножатці, на росі.

ЛИС У ТЕРЕМАХ

XXI

„Нехай загородять, де вороги ходять,
Нехай стежка буде, куди ходять люди“.

(З нар. пісень)

Сутеніло.

Якийсь хилий, чужинецький чернець прив'язував нав'юченого ослика до модрини край замкового рундука, а тоді склав сухі руки на грудях, як до отчешашу, і закричав проймаюче, аж у всіх вікнах, отвертих ради вечірнього вітру, появилися жіночі голови під чільцями з райдуги:

— Жертвуйте одіж неvkритим сиротам Галича! Жертвуйте одіж!

В однім із вікон майнула голова білявої служебки Звіздиці, молочної Богниної сестри. Кивком руки вона звала манаха спішитися, сама ж зараз спряталася в тінь.

— Ідіть в он-ті двері... перші ліворуч! Княгиня сама!.. — зашепотіла назустріч йому у мрачних хоромах, дрібна й гладка гей равлик, пахуча розмайраном, що ним саме змила волосся. — Тільки не знаю, чи що вдієте з вашою ходою туди? Як на те, княгиня сьогодні нікому не рада, господин отчич недужий...

— Тим ліпше, ластівко, тим ліпше! — тихо засміявся манах. — Кращого моменту зі свічею піднайти годі.

Обтягнув волосінницю під білим, чернечим шнуром, — направився іти. Низькі двері вилискувалися здалеку п'ятнами мідних оківок, — закоцкотів, увійшов.

Лікар Негемія сидів уже довгу хвилину край постелі старшого князенка й мовчав. Він був і так малоговоркий.

Сновигав вечірній сутінок, та обіч на кріслі стояла вже свіча в глиняній обгортці, полум'я торкав нечутний продув, світла й тіні різбили, мов у каменю, сухий профіль хозара. Вони підчеркали працю чола у зморшках, як стріли, у блиску опукої лисини, підсичували міць ока, покладеного на простерте горілиць дитя.

А жара брала своє: ярко горіли малі вилиці й крізь щілку відхилених, з темним налетом повік, синявіли звернені кудись углиб, сторожко приспані очі.

Лікар Негемія приходив двічі на днину, сідав проти ліжка у чорнім, шовковім уборі з прошвами по боках, зісував узад лисини свій теж шовковий наголовник і скупими словами, що їх перепускав через цідило перелетної величі, давав хатнім доручення. Іноді добував із-за пазухи вузьку стежку пергаменту та зачіпав очі, як кігті, об кострубаті хальдейські фігури, що вияснявали взаємини небесних констеляцій та рисунком, заслоненим от як тайна, мітили крилаті дороги зір.

Що міг він знайти спільного між тими знаками й долею дитяти? Ніхто не розумів, хоч знали глухо, що в нього доступ до якихось дивоглядних, герметичних книг, і що він будьто ланцюгом мудрости скований з ученими греками та хозарами свого часу... Пошіптували, що з чарівних дзеркал берилію читає будуче, віщує судьбу...

Коли бита непокоєм княгиня вперла очі в Негемію, він устав, допевнено підпер бедра єврейським обичаєм і заговорив про погідну весну, пригожу, про те, що скрізь оранка, аж мило, — а тоді верг на себе обшиту куною довгополу хозарську м'ятлю й побажав княгині доброї ночі.

— Що ви? — окликнула його вражено. — Відходите?

За всю відповідь Негемія поклав руку княгині на чолі дитини: було вохке, на висках перлився цілющий піт.

— Спить, як по купелі! — засміявся.

Через хвилю його кроки залунали по кам'яних сходах і всякли в радісний шум дощу.

Аж тепер княгиня будьто знемоглася від чергового вражіння, — зона заплакала, цим разом над собою. Упала в низьке крісло, вкрите коверцем, і роздумувала над завтра.

Міркувала у сотий хіба раз, що жити у Галичі стало не під силу. В якій дикій крутіжі тривог поверталися її дні й ночі? Яким джерелом мук ставала кожна, перша з краю подія! От захворіло дитя — і її серце розгойдалося, як гілька на глибині! Візвала лікаря й не вірила йому ні хвилини. Хіба ж це не була нагода до розбагатіння? До токми зі скритовбийниками, які перекуплюють покоївок?

Ось на днях Марицю, яка вертала з вечірні у місті, задержав гойний якийсь боярин, питав її, чи не хотіла б мати такий хутір, як ось цей Шумавинського, на власність?

А от нещодавно в хилій вулиці старого міста перестріла вона, княгиня, попенка Кормильчича... Він учинився оперед неї без усякої шани, виминув княжу колесницю своїм бойким запрягом у мідяних оківках та ременях, строчених година-

блем і всю довгу дорогу аж до Воскресенського монастира збивав її нарешті в очі тумани вуличної куряви.

А Дарославич, — або ж не важив на решту її спокою, коли обриджував її життя сплетнями, будьто вона легка на вагу людина? Його очайдушна правдомовність тоді, коли чув себе поза справедливістю, запевнювала віру клеветам, які протікали аж до неї й давали відчутти уперше в життю злобу знехтованого поклонника.

Схилила на руки тепле, з впадинками лице, голову в дрібно зрішеній намітці, корила думками Мстиславичів, які недолюблювали Володимира, та доборолися до того, що дівчина з пісні:

„Уповала та на камку, на кирею,
Думала бути попадею, —
Вона тої киреї не зносила,
Ще й батьківську свиту загубила...“

Роздумувала:

— Рафаїл, хоч який здержливий на слово, проговорився в присутності Навойки, що Лісконогий скочить на Володимир, — „доки літко стукне“, — казав, — „зрине на Волині“. То вона не барилася, вислала знову бувалого Скобейка у Буду, з великим зовом, нехай Андрій верне Мстишине гніздо Данилу...

Місяць, як посол дома, голіруч, з чемними висловами тільки... А події розвиваються з днини на днину!

І до старого князя Юрія слала на Литву, в Турово...

Тепер йдуть чутки, Лісконогий топче вже кіньми вітчину героїв, списками оре чернозем, мечами скородить займанщину... Паломники й міняйли, що з весною повіринали проміж села, спо-

віщують гибіль Володимиру, останній суд світові...

Зіщибнула залізцем нагорілу плетінку свічі й слухала весняного шуму за бервенами теремів. Уха її були повні жалів із далека: зачувала у них голосіння матерей за синами, що гинуть ось на стійках від стріл свого таки насильника, старого, як гріх, Чорноризця... Чи здержуть його грудьми галичани? Загородять списами дорогу, відштовхнуть злодіїв суздальців за Серет?

У той раз хтось із силою підніс дерев'яний засув у дверях, але нерішуче зупинився...

Відколи зрадницю Зое заперли у монастирі грецьких калагурок у Карпиці на покаянні, не було кому з шумом риз і дзвоном слів справляти гостей у світлиці.

— Увійдіть!

На порозі явився Рафаїл. Він хвилю при звичавав око до нахлинувших красок. Перед ним, на тлі гарячежовтих шиб, з правою рукою, покладеною на грудях, ніби ікона на позолоченій блясі, стояла Романова княгиня.

Манах схилився у глибокім чолобиттві, а тоді якусь хвилю глядів з вагою на молоде обличчя.

— Милостива княгине, — злебедів, — приходжу в тайні. Моя ряса, хоча вона й латинянського крою, повинна бути за порукою правди моїх слів. Коли вам миле життя ваших дітей, слухайте.

Патер Рафаїл переймив у погляді княгині лискавку негодовання, тож сказав різко, як той, що важить усе:

— Над головами ваших дітей — меч скрито-вбивця! На галицький і володимирський стіл сунуть Ігоровичі. Коли ніхто вам на грозу моменту не отвирає очей, то це найліпший доказ, що в крузі ваших друзів... чаїться зрада! Утікайте!

Темний рум'янець укрит шок княгині й зараз

же нагла блідість облила їх біллю. Гордий сміх сховзнув по бойких устах, згас.

— Або ж пристойть втікати... княгині?

— Матері пристойть.

— Куди ж то, патре?

— До Лестька! — викинув із силою. — Руським княгиням над Вислою раді. Оце ж і доказ вам...

З поспіхом вимотав із рукава волосяниці старинний псалтир і рік з шаною:

— Лестькова мати, київська княгиня Олена, шле вам цю книгу, річ божу, з тим, щоби вона вела вас миром туди, де серця отворені й немає зради. За цим прощайте хіба, милостива княгине.

Хвилю наслухував, насторошений, хилий, з пальцем на вузьких губах і додавив шепотом:

— Цю ніч... на північнім шляху стоятиме кований віз, критий, двоє сільських коней. Везти ме людина певна: я сам.

Він переломився у низькому поклоні, мов ви-струганий з дерева невмілою рукою, і тоді на його голові майнув великий, бритий ореол з вінком чахлого волосся.

— Сараценів я воював, у хрестоноснім поході за Христа кров лив, — додав іще з осміхом — будьте безпечні.

Двері закрилися за гостем, як вода, і зараз залунало ще раз у сутінки обістя:

— Жертвуйте одіж некритим сиротам Галича! І через хвилину:

— Простибіг, дорогі, простибіг!

У богоугодній покорі манах постояв ще трохи під модриною, непомітний, убогий, а тоді відв'язав ослика з обильним набором і щез.

ЛІСОВА КАЗКА

XXII

„Нехай мої чорні коси буйний вітер має,
Нехай мене молоді ніхто не займає!“

(З нар. пісень)

Старий Скиба зняв хутко водоноса свого з пліч, витягнув журавлем повний і воркнув ід сторонському хлопчукові, що пас зором панські двері:

— Боярська дочка, де?

— Ось вона на конику герцює, переймай!

— Чого це він?—Ясиня підїхала рисцем, весна життя сяла з кожного її руху, зелена ляма різьбила її як куклу. Завоєю шелестів поранний вітер. Повернула лице просто,—його оваль брав за серце м'якими обрисами черт,—відхилила чоло в бік, профіль рішучий і строгий здержував осторонь. Дві душі цього обличчя сяли окремим і наявним чаром несподіванки.

— З Глухого Кута біжу!—заговорив підросток.—Посилає мене до вас Зезиля, занемогла! Хоче вам щось потрібне розповісти. Відай на вмиранні старуха!

Пастушок у конопляній дранці до кісток пролепетав усе це одним віддихом, багровий від вражіння, від казочного виду...

Зезиля вмирає!

Ясиня була поражена несподіваним ударом.

Словит поселив Ясинину няньку разом з її чоловіком, пасічником Дорошем, у Глухів Куті, недалеко Галича. Боярин мав там рибне озеро та добру пасіку. Старі жили без вибаг у хижі вкритій корою, з ними коза—годовальниця...

У довгих сорочках, гребінних, ходили обое кожного ранку над озеро кормити довговічних коропів, оброслих водяною слиззю й своїм мохом. Вечором, знову у двоє, йшли у щоденний обхід по пасіці. У баби в руках сорокатиї дзбан з вечірньою водицею, окропити кожний вулик на сон, у діда під пахою грабельки, перегорнути сіно між уліями, аби рівно сохло.

Всю просту красу цієї картини повторила пам'ять Ясині в цю хвилю, коли слухала босоногого вістуна. Дівчина захопила на оспіхах жмут дивоглядного коріння, що росте повикручуване дико в провалах Чорногори. Воно нагадувало клубок гаддя, яке вціпилося в себе серед борні, і дивно, що не чути зловіщого шипоту десятка пащек...

Загорнула свій лік у хустину, скочила на коника і справила його на Чешибіси.

За нею поплентався незвісний чередар, просто-волосий.

День був червоний від пільної гвоздики, вогників під росою і голубий від розтулених дзвінків. Повз дороги струмок узький, як стрічка, біг і співав.

Над головою Ясині колихався яструб. Його хижі обриси золотив пливкий луч сонця. Воно лежало насипом по дорогах, світило верх дремливої води, що жевріла поміж незабудьки й рожевий гризівник.

Житло дорожника з сонячниковим полем обіч зажовтіло, зникло й Ясиня побачила, як схилений над вирвою, роздертою коліссям, дорожник нап-

равляв пильно небезпечне місце. Сам восьмник мав провірювати путь із Галича й мости на Лукві та притоках, багато ж треба до зарви з бідаком!

Велика дорога розділювалася у якимось місці на дві,—бічна, вузьенька, бігла в ліс. Ясиня справила кося туди й зелень з шумом ударила об ляму сукні, теж зелену.

Було вохко, глухо. Тільки каня, що зазріла, видно, дощевий облак у даліні, покрикувала на дереві наче крізь сон,—високо й упротяж.

Глушею бродять темні сили, то Ясинине серце томилося злегка. Ще тільки цей ліс, а там ужитне поле й у вінку старих лип безпечний Глухий Кут.

Ставало тепло, дурман лісових пахоців снувся тяжко проміж дерева. Кінь дівчини настолочував круглими копитами цілі острови суниць і вже мала зісконити назбирати жменю, коли навперейми їй виринув із темряви їздець, кирея з полетом застібнена на лівім рамені, колпак косом, чуб аж на брови.

— Доброго вам дня, боярівно!—окликнув свою втіху.

Злякалася і подала у бік від вражіння.

— Це тільки ви, Славно!—сказала подратовано і придержала рукою роздзвонене серце.

— Тільки я, Ясине...—розсміявся криво, миттю закинув шадку поведінку, будьто одяг не на нього шитий, скочив із коня, ухопив руку дівчини, обмотану червоним повіддям, а тоді шугнув, як вихор, на ї карого бахмата. З силою притиснув дівчину до себе й з п'яним свистом тріумфу—пігнав.

Глухий Кут торчав ще хвилю на блакиті темним обрисом садів, як вінком з розмайрану, а там пропав з оєї.

— А, злодію!—дико пручалася Ясиня, але дужі руки хижака держали її на місці.

— Цить, боярівно, цить! Могорич давним-давно з вашим батеньком запитий! Не вірите? А що в мене перстенець ваш, що на зав'язинах уронили...

Блиснув сердечним пальцем, де сяло кільце з дорогим каменем, залюбки глядів у темні очі, що сипали іскри погорди. Сміявся як із доброго жарту, і регіт відбивався глухо у глибині дебри з голосистим потоком на дні.

— Ви затіяли торг мною, ви посміли?

Ясиня перестала нараз розшукувати слово болюче, мов удар у лице, і з відвагою розпуки зібралася в собі вся, до скоку...

А там, у кучерявих водоворотах гнав наглий бистрець через тісняву зубчастих берегів. Сіра вода, у сірій кам'яній колисці, кидалася несамо-вито. Світлий кур горів купками над кожним лютишим бризком. Розчапірена, в'юнка плиска то поринала у ньому очаровано, то крухляла, мов опалена вогнем, довкола жовтого вару..

З усіх сил своїх молодих м'язів Ясиня перегнулася взад і, пружна як сталь, відбилася з рук насильника,—тоді ж сталося щось несподіване.

Хмільний від чаду перемоги Кормильчич захитався, але застряг ще кріпше в сідлі, з люттю стягнув зубела і гострими залізцями здавив черево рисака.

Вкрите рясним потом звіря стало дуба і цілим масивом свого великого тіла сховнулося по одній з ялиць, кинених верх потоку та стрімголов злетіло з їздцем у глиб.

Викинений з сідла на збіччя провалля Ясині здавалося, немов вона снить... Доперва стогін звіряти й здавлені шепотом болю прокльони Кормильчича отверезили її.

Вихор не біжить так отвертим шляхом, як вона побігла тепер вверх ховзьких ціляків на опікунчій кладці і пропала між деревами у своїй зеленій сукні, чимраз менша й непомітніша, подібна згодом до зеленого вогника між вересом і пісками лісових стежок...

— Мій коник... мій, понад усіх!—плакало Ясинине серце.

Сонце стояло добре високо, коли півжива з жаром у горлі, з придолом сукні обдертим об бодяччя, огіянулася кругом себе: ліворуч світили голубі маанки, у садах знову, на пригорі, кучерявився устий виноград. Якась пастушка правила насмішлию і'д другій, обі невидні поміж горбовинням:

— Щоти, Маруно, свою Пацьорку язиком лижеш, що така гладка?

Он і дрога поміж сливи та вишні і двір, гей крісло, газовитий... Ставище! Останком сил Ясиня вдумалася в це, де стоїть; і з зідхненням повної байдужности упала на чийсь липовий поріг. Двері пішли на боки, змисли дівчини торкнув запах свіжо зі соця принесених сувоїв, меду на вишнях, гіркої м'ят... Хтось схопив її мало не в цю ж мить, волів під рамена у хату з усіх сил і високий голос омонів упротяж:

— Води Алло, Фроне, гей!

Була цехресна Ясинина мати, бояриня Гуровичка, пані Василица.

ПЕРЕД БУРЕЮ

XXIII

„Стоять намети, як біл біленькі—
А в тих наметах сидиь господар,
Стрілочки струже і в лчок кладе.“

(З нар. пісень)

У Галич звалилися нові полки угорського війська. Загуло, загомоніло по всіх дорогах від крикливих чужинців, що сиділи на своїх малих кониках без упряжі, без поводів, одним тільки мотузком оперізавши десницю. Пестрі таламани, червоні й зелені стрічки при вимаченім і заплетнім у дрібушки волоссю вояків давали незвичайний кольорит вулицям Галича. Тонкими, як стріли, вусями, що їх закладали далеко за вуха, вони лякали дівчат і дітей, вели себе дерзко і не росили за прожитком,—самі брали.

Особливо увихалися на західнім передмісті, де побіч сурожців товпилися євреї.

Впрочім життя в Галичі пішло по давньому: на торговиці день-у-день переливалася гстра юрба, так само, хоч і з острахом, виносилися свій крам золотарі, верескливо запрошували докупівлі загорілі, довгоносі вірмени, розстеляли рантухи, мастикс і цинові блискальця проворні греки. На своїй вулиці чинбарювали ксжем'яки, крикували щітники та котельники. Діти змітали ерезовими віниками доріжки попід вікна хат і адкали, як перепелиці.

Однак у повітрі неслося щось вооже...

Супроти нових героїв дня, мало хто цікавився вже чужинцем пройдисвітом на Сільній площі, що стояв там у таламані — панцирі з твердого сукна й широкополім капелюсі з заморськими перами, та встромляв ситі руки за уперізку з ширинки на животі, кликав нарід зупинятися. Хіба одні вуличники, що валялися по зарінках, слухали ще барабанщика, як бив у барабан і об'ясняв, що вельмидостойний чужинець, посол німецького владики, шукає наємного лицарства до хрестоносного походу. Тим, що вступають у дружину, тридцять гривен срібла на руку і зброю, кожному ж чурі п'ять битих гривен...

Міщанство, зацікавлене ходом подій, живо обмінювалося думками. Старий, мудрий Олов'янець, голова цехів, вернув хворий з-під Збаража, куди вибрався стрічати своїх слуг з набором дорогого футра, але вже припіднявся настільки, що брав участь у нарадах старшин.

Дім Олов'янця напроти монастира св. Онуфрія був місцем, звідки йшли всякі тихі доручення, де була станиця добровільної сторожі й куди текли та відпливали підручки-звідуни, що слухали, як трава росте.

Саме тоді явився в Олов'янця Держко, тивун. Від дня обману, через який будьто ще раз умер його син, він подався, от як хата, що зрубом осувається в землю.

Олов'янець у постелі, з лицем закутаним у завійки, налякав його.

— Вас хто так обеззвичив?—скрикнув із порога.— Закутані, як Лазар у домовині... Вмирати лади-теся?

— Відки мені знати про це, коли я ще ні раз не вмирав?—сміявся Олов'янець з-під білих хуст.— Питаєте про оцю язву від меча?

Він показав широко розщіплену рану під листям арніки.

— Пригісне привіз з дороги! Тепер це ніяка новина... Варко!— загукав через стіну до пекарні, де чийсь меткі руки перемивали посуду, немов дзвонили в дзвінки.

Явилася господиня з білим личком, як сонечко, у тугім очіпку й малиновім саяні, шитім гладко по лінії стану. Поклала хліб і сир на тарелях з квітками, поставила дзбан пива та з осміхом саджала гостей під покутним віконечком, там де боги у три ряди, в лелітках, синь-зіллю... Відсунула ще білі заслони з вікон, аж зачервонило астрами, от як заграва під вітер, а тоді вийшла, сама гей астра повна й величава.

— Доле ж моя гідна!— хитав головою Олов'янець.— Кільки я по світові понагибався, такої пригоди собі не стрічав! Ось їду в Збараж слугам назустріч: тільки минув Микулин, над'їхала челядь, до гурту пристало двох крамарів, таких утлих, покірних, дрижали б вони як клоччя на веретені! Йшло під ніч, ми вснули на возах, шумлять край шляху суходольські ліси, коли гульк!

— Стій!

Коні пішли з копита, та гляджу, ватага грабіжників здержала всі вози, далі з лайкою до нас! Чую, хтось із них кричить:

— Соболі везуть, урра!

Кинулися грабити, мої міняйли й собі. Місяць вплив з-під хмар, бачу, на обоччі стоїть ватажок у киреї гідній, у шапці з парчевим верхом, вускубле, будьто все те весела ігра, випрямився проти мене, як свіча.

Я сціпив зуби і підніс серце в небо:

— Богородице синевідська, заступи!

Камінь, викинений з пращі так тяжко не паде,

як я скочив на нього, згріб в оберемок і вбив у гортанку ніж по саму рукоять.

Клекіт зчинився, немов ув озеро звалився доразу підмулений обрив.

Убили нам одного, поранили других, візникові поторощили ребра, ледве чи відійде, а мене ось як прикрасили... Ще тепер іноді кров слезить. Увесь набір розтрясли по шляху й перемісили з болотом і кров'ю...

Зідхнув з глибини душі:

— Скільки горя, скільки доскульних, від безладдя, утрат! Доки князь жив, шумовини держалися дна, а тепер? Кого їм боятися? Княгині? Свояків за горами? Стій кожний та наслухуй, звідки мечі вдарять!

Олов'янець глянув посоловілий вглиб зеленої вулиці, звідки крізь шум лип одноманітно гуділи бджоли.

— Куди не поступити, Словитові пальці слідно— відозвався Держко по хвилі мовчанки.— Той, як вовк, тече всюди, де б підійти, обманути, заграбити, не здержиться й перед рідною кров'ю, якщо вона йому на перешкоді. Чули ви може, що його дочка одиниця пропала? Хотіла віддаватися проти батькової волі. Говорить про це ввесь Галич.

— Не знаю нічого, як хомяк загібся я в оцю хижу, язв ради...— правив Олов'янець.

— Говорять, Словит підступом віддав її Кормільчичу із-за своїх обрахунків. За високо вже Славно підлітав, то зв'язав його з собою. При тій нагоді всі Словитові прихвосні поглаждали!— міркував Коснячко.— Сріблом у чересах поцоркують! Один із них, путник на Афон, розчерепив торік голову старому Ісаї, що торгував медом, а другий, досить сказати, Словитів чура з ляцького вирію, Жмиволос...

— А, щоб тебе Обида поняла!— скрикнув нараз Держко і лопотливо піднявся з ослона, аж чорний кіт господині скочив стрімголов із високої постелі, майнув проміж гостей, щез.

Вулицею йшов боярин, червоний як кат. Він зупинився перед старинною капличкою край манастира, нишпорив хвилю у калитці, зачіпленій об черес грубим, срібним кільцем, виймив звідтам милостиню і поклав на череп'яній жертвенній мисочці біля ніг нагого свяця, Онуфрія.

— Дешево відмолює гріхи!— зареготався Олов'янець, аж Словит, бо це він був, оглянувся здалеку й обвів пусту дорогу витріщатими очима.

— Христолюбце, возить попа й церков з собою, але чорта у першій почесті держить!— глузував Олов'янець. — Та хочби ти й розсівся, наші сторожі розставлені, у замку певні люди, по боярських житлах нишпорять наші босоногі звідуні... Всюди їм доступ, ремесла ради! Уся волость обнята чуйною сіттю, що дрижить від найменшого леготу. За короткі твої кігті, старий лисе!

— Хтось у хату!— замітив Держко й похопився прашати, але гостинний господар не дозволив. Тимчасом пси підняли лютий лай. Хтось живо йшов у хороми.

— Здоров, брате Ганусе!— загукав Олов'янець і припіднявся радісно назустріч людині в сивій опанчі ремісника. — Чей миром ще коло тебе, старий друже?

Гість, кріпкий як гарбуз, з одишкою, заговорив півголосом:

— Наші стежі переловили на Іллінському урочищі висланців Словита і'д Рюрику, у Київ. Мали хартію писану, а в ній вказані місця, де сидять табором Угри, де місто береже зброю, а де приладдя ради пожежі, подане число залоги, намічена

кожна стежечка у Галич, кожний колодязь, ставник на розпутті...

— Глядіть! — хрипко скричав Олов'янець. — Проти династії, ще й проти громади! А, христо-продавці, Іскаріоти!

— Хартія у нас. А висланці? — продовжав Ганус, — не топтати їм уже трави-мурави! Виспівали все: у Словита є полк оружників, тихцем розміщений по його селах, і з цим він піде проти власних братів, одесную князя чорноризця... Так само Путята з Корелич, Дедько, Филип Шумавинський...

— Що ж далі? Про це ворони плещуть по дорогах!

— Ми вислали людей у Красний Двір, де Словит, як лис у дебринці, причаївся і ждав. Найшли там многоту зброї, харчів, усякого воєнного придбання і забрали все до стебелинки разом з господарем. Відвідали і других, примкнули Кормильчича до якогось часу...

— Що ви! Словит попри нашу хату ходить! Гість ударив об поли руками:

— Правду казав соцький Момот! Він мені клав очі в голову, а я не порозумів! О, триклятий, не заяць його перейшов! Та нехай тільки ухо з лігва покаже, вже я його закутаю! Не буде ніхто знати йно бог та я, ще й свята земля!

Занімів... Трепетливий, високий свист пронизав повітря й над самою головою Олов'янця вбилося у стіну смертельне залізде...

— Все одно, що в хаті, що в лісі... — спокійно покмітив Держко. — Аль Словитова стріла, братці? Палкіший Ганус кричав:

— А, скритовбивці, Перун на ваші голови! Оперізвався миттю й вибіг.

Вулиця була пустісінька. Тільки у сусідським садку безжурно виспівували діти:

— Гей, воротарю, отвори воротонька!

Тоненький чийсь голосок питає:

— Хто там воріт кличе?

Йому відповіли юрбою:

— Ярії бджолоньки, як дрібнії сльозоньки...

І знову:

— Що нам за дар везете?

Сонце сідало над вечір у жовтих туманах, наближалася буря.

РОЗПУТТЯ

XXIV

„Ні проїхать, ні пройти,
Ні через сад перейти...“
(З нар. пісень)

Степовий досвіт, отулений росами, голубів понад тирсу, нічний шепіт трав западався в туман. Коні стояли без руху, чорну різьбу їх грудей сріблив місяць на відлеті. За кіньми торчав дремливо чотирибик возів, отаборених на ніч, закутаних у ковиль.

На возах спали покотом: з-під дорожних шерстяниць темніли голови в бородах і рамена, як двері. Хтось там з купців снів саме вузьку вуличку в Царгороді, якою в п'ятьмах скрадається злочинець, радий вирвати повний солідів та византинів гаманець чужинця... Вже, вже йме купця за горло, придавить об стіну, втече... Хотів скрикнути, та голос не дався, купець прочумав було, зідхнув із полекшею, ляг горілиць.

А другий лежав з блаженим видом, як дитина, заколихана в теплі або п'яниця над медом з корінням.

Цьому снілася господа біля церкви св. Мами, де заходили грубокісні, силою в дуба, глибокозорі старшини русько-варяжських полків, які служили добровольцями у цій новій Нініві. Купець снів, як вони, розперті тяжко над чорню столів, програвають в астрагали свої десятиденні заробітки,

щоби відтак переторгувати рукоятки своїх мечів, різані в золоті й кривавниках, за марний харч одної днини. Царгородські могоричі смакував ось Вовк Сірославич, а певно й його товариші: дев'ять купців-бояр, самих дерзьких, самих хижак.

А Юра не спав: глуха нехить до себе, стид, до якого признатися стає понад силу, пекли його, і це місце душі було, мов тіло одерте зі шкіри, на яке ніхто не кладе скубанки в оливі. Він лихословив момент, коли легкою стопою скочив на об'юченого коня, а ворота батьківського двора зі скрипом зле таєної наруги подали всім вість неправдоподібну, що в саму годину скрути, у переддень дужань з наїздником, Юра кинув свій край, готов кочувати легким серцем по дорогах, витертих ласими стопами всяких ловців щастя, шукачів пригод.

Правда, і тут ждали його несподіванки, загрожувала небезпека від лука й барди косоокого волокити, половчина, та все це могло бути фантастичне лихо, тоді коли це в краю,— було жорстоким певником.

Нехай, що він мав тінь оправдання для вчинку, який його, одинця знатної сім'ї, відносив далеко поза безпосередню грозу хвилини, щоби зберегти рід з високими традиціями честі, порядку і матеріальної сили. Його серце у найглибшій своїй істоті з таким обрахунком глухо не погоджувалося, і Юра чув в устах смак зради.

Так, відколи опустив місто й хату, все, що стрічав по дорозі, будь воно людина, звірова, чи дерево покрай курганів, все гляділо на нього насуплено і зловіще. Навіть вітер, і той повернувся нежданно і гнав усять обох, їздця й коня, аж грива запліталася й кучері буяніли з хмарами в одно.

І тоді з гіркотою спізненої застанови Юра зрозумів, що побут Ясині в Ставищах,, її мовчанка, мимохідь пірвані зв'язи, пособили його рішенню — дуже не в пору.

З наглим роздерттям серця він з'ясував собі аж тепер, що між ним та Ясиною нема вже нічого спільного на світі. Тільки одно б могло йому повернути шану в її очах, зв'язати наново, тільки одно...

Між тим це „одно“ було немислиме,—не тільки тепер, у час гибелі права, проміж клекіт міжусобиць, але й давніше, за життя покійного владира, торговельна виправа степом без відділу правильного війська а то, бува, і княжого проводу належала до сміливих підприємств. Самому ж, тільки з гуртком слуг, верстати степ у дорозі домів, де другу купецьку валку у повороті з набором у такій порі зустріти зовсім трудно,—являлося легкодушне й небезпечне.

Впрочім у Юри було важне батькове доручення: провідати, нехай, що за високу ціну, тайну нового гематінону, власности славного грецького золотара, який вироблював непрозору, шклянну масу у величавій, досі не бувалій червоній красці, та примінював її до мозайки і розкішної посуду.

Оці ж вази зі скифами та фенікійсько-грецькими взорами, родом з чорноморських факторій, продавані у Галичі на вагу золота, не давали спокою Коливановичам...

І ще треба було у ткальнях Тессальоніки роздобути і проворно привезти домів сувій злогоглаву найвищого сорта, який вироблювали тільки для понтифікальних імператорських риз: на темно-багряній основі золоті византійські вірли з вінками у дзьобах. Обійти чуйність цісарського монополю й перекинути дорогоцінності через межу

держави, було завданням, якого романтичний бік додавав принади далеким дорогам і снам у росах, з обличчям проти неба.

Юра згріб підборіддя з русим пухом над губами, пожалів себе:

— Життя, гомінкий будень, в Ясині ж воно вічне свято. Кожна згортка її стрункої сукні сяє здалеку культом річей, неледве релігійним. У хаті у Словита разом з червоними гвоздиками на вікнах цвіте пахливий спокій, від якого, глянеш, калямутна вода хрусталем узялась, а сонце з білих стін не квапиться за діброву. Прислуги ніде будьто не видно, але кожна робітна пора схоплена завчасу, бо дім як повна чаша, а чижми Доброніги ходять лиш по гладкому. Невжеж такий спокій годен родити гроші, так само, як їх згрібає в скирти сутолока? Як гонитьба, далекозорість, увесь хист старого Йова Коливановича? Ледве.

Ось треба було виправити Юру в дорогу, — попри нього слуг, дорогий набір обійти, предвидіти все, запорайти від харчів до ліків, від постелі під кожную голову, до подвійного одіння і взуття. Правда, дім гудів як улій, але як усе продумано, як завершено без догани!

А прийде осінь, з сіл, де батько позаводив не сади, — ліси яблуней та слив, тягнуть валки з податтю, з овочем і треба його як стій на всякий лад переробляти для дому і для світа, а все те обраховано, доцільно і скоро.

Чи виручила б коли Юрину матір-дбаху вдумчива Ясиня? Чи стала б з бойким розказом над ватагою слуг, над казанами, де димує голуба арома, — як треба невістці купців? Ні! Вона мрійниця, озеро в глибинах гір, де уполудне бачиш зорі ночі...

Ще думав, як звідкись нахлинуло питання:

— Чого це у Галичі, віч-у-віч з Ясиною цей бік річей ніколи не зарисовувався так гостро й чітко, як тепер?

Може тому, що Юра належив уже даліні? Довгенько вже пахне риба над степом, величні води близько... Дніпрозі пороги звиджуються у снах, веселий гамір купецьких жертвоприносин на Хортиці причувається ухові у звучній глуші степу... Повз берегів Понтійського моря до Царгороду, як рукою подати!

Сон якраз торкнув злегка повіки юнака, як тишину впав нагло високий оклик вартового:
— Каравана!

Що жило, схопилося з місць,—міг же вартовий навіть із своїм яструбинним зором помилятися у сутінках цих хмар, цих трав... Кожний допевнився у своєму озброєнні, у мечеві, копії та стрілах,—уся ватага заняла оборонне становище в нутрі чотиробока. І тоді над голови коней викотився сліпучий диск сонця.

А там, шлях зарудів від здвигу возів, що повзли одинцем, круглими поворотами, як здоровий вуж, що від ситости перевалюється з боку на бік,—плахти вощанки верх скирт набору сліпо відбивали світ дня, багр сонця і мана була повна.

Аж через хвилю від цих високо навантажених возів відділилися фігури людей на конях, з сагайдаками верх пліч, у вістрях списів іскра, як блиск грому.

То Юра одушевлено скочив між своїх і скричав:
— Позір! Вози вспять!

Переглянулися, хтось спитав глупо:

— Їхати далі?

Не відповів, але його серце співало:

— Вертати... вертати...

Тільки тепер він прислухався ще раз до голосу парубка біля возів і лице залила жага, гей удар вогким рядом. Жмиволос! Оба вони, один скритовбивець, другий утікач із загроженої батьківщини, найшлися, як на їдкий глум, поруч себе... Так, Юра заслужив товариша, такого як сам! Яке болюче зрівняння вартостей!

А керманич каравани у згрібній кожушанці, розпанаханій на грудях під дротяною сорочкою, перекидався веселими окликами з Сірославичем, вони чествувалися наскору руку осетриною й сикером, рух знявся широкий, гомін на весь степ. Белзького це Олександра талан,—персидські коври, стиракс, годовабль і коріння! Довелося зимувати на далекому Сході, вожда каравани пропасниця була...

А тепер, що сил вертають домів,—лихі вісті женуть, ні дня, ні ночі каравані за поспіхом нема!

Юра стояв осторонь сутолоки і слухав чогось проміж запити й відповіді, важив. Лице стемніло від вражіння, він згубився сам у собі, як у лісі. Дві душі вели в ньому боротьбу, дужалися великим боєм. Сумніви, гей буря з покрай світа, темніли навкруги. О ваго рішення, о горе! І відхнення і стид в цю мінуту оболіклися в дивні, неледве видимі форми, про які досі чув із казок. Оце пригнали за ним, за зрадником, всемстиві Гарпії у постаті хижих птиць, з обличчям повновустих красунь і пазурами рисів, що, як мечі, рвуть серце.

Через кілька хвиль, довгих як вічність, знявся новий гамір побажань,—каравани прашалися, минаючи себе на путі. Юра прокинувся, мов від сну, і схопив із місця у свідомості безповоротньої утрати. Одно, одиноке слово проходимцям і він знову той сам, що вчора, що все...

І справді м'язи відмовили послуху? Дух стоимився розпуттям, охляв?

Слово, це одиноке, не впало з уст Юри.

Обі валки майже рівночасно рушили в дорогу. І тут і там колісся гнало проміж соняшні вогні до своєї далекої мети.

НА ХИЛІЙ ДОРОЗИ

XXV

„Прихилюся я до липоньки,
А липонька не матінка—
Прихилюся я до явірка,
А явірко—не батенько...“

(З нар. пісень)

Одиноке світло у кліті духовника блимнуло ще раз і згасло. Жовта полоса подвір'я з лиснючим углом старої кріслатої криниці накрилася глибокою тінню,—з нею пропала з виду й липа, приспана в рум'яній імлі як казка, чи пісня про зачаровану дівчину. В проймаючій мовчанці північної години гомінко сплакав пугач, а тоді вже стало тихо аж до дна ночі.

— Аклане?

З темряви виринув хилій силует половчина, з трикутником, випаленим на щоці, довічним тавром. З грубою чулістю Аклан пригортав до грудей накутаний оджею клунок. Маленька дитяча ніжка, гола, маяла безпомічно з-під хусти.

— Ось я...—прошепотів послухно.—Натомилося пахоля, ані щеберне.

Струнка тінь жінки, укритої з головою, з кованою скринькою для цінностей у виді п'ятибанної церковці на руці, зійшла бистро з кам'яних сходів. Жінка вела біля колін хлопчика, а цей вередував. Не хотів ні раз із нагрітого лігва, з безпеки.

— Ай, коник мій, я хочу йти з коником,—заплакав пристрасно, впер п'ятки у пісок стежки й приостав.

— Не личить князеві говорити пустого — шепотом стримував Аклан. — Ваш коник у мене в тайстрі, попоїв травиці і спить.

Пішли. Фіртка, що вела в сад, подалася з протяжним скрипом, який ніби розірвав чиєсь життя на двоє. Листя маслини засвітило здовж стежок власним світлом, сивим і рясним, як наглий дощ. Яблуні зідхали: шелесне суха гілка, птах спищить журливо, із шкалубини тевкне об землю жук, до безпам'яті упитий сном. Скиба мокра від вечірнього дощу пахла з усіх сил. Вона, ніби оксамит, усякала шепіт ходи, шум риз.

Княгиня пошпотувалася. В один раз корч терносливу зачіпив бойко рубець її завої, немов останнім зусиллям на землі задержував.

Поражена вражінням, сплакала внутрішніми слізьми.

Аклан ішов тепер опередь неї, вів.

У цей раз небо поблідло злегка від пливучого за хмарами місяця й занавіса тьми розхилилася, ніби тихі двері. Білий посвіт упав на верховіття. Старі вулії, витягнені в три шнури попід галуззя, замаяли хилими острішками, поміж них побіг місячний промінь, от як стрічка, пущена між пальці.

— Тут... — заговорив пістун.

Він з силою відпер якусь ржаву засуву. Вузькі, однокрилі ворітця в залізі з вагою подалися вперед. Потрійний перстень валів, наїжених високими грізними смугами, зарисувався, як хребет дракона серед скоку.

Нічний запах далечини вдарив у Аклана, як наглий дурман, той самий, що під плавбу кочуючих хмар гойдав колись його дике серце на степах Поросся.

Оп'янів доразу, затужив, будьто під лемент сопілки:

— О зорі білі, черленобокі! Стада гойні, окрасо мандрівок! Роде, розмаю, лісе сонних веж! О ночі, якою дише Чолпан, зоря порання!

Душа бродника окликалася ще на далекий плач споминів, тугу по донці-красуні. коли тихий призов із гори, шорох осиписка й двоє дитячих рук, простертих до нього з владним довір'ям, вернули його дійсності. Провергся раб.

Тимчасом вал, укритий колючими травами й свербивусом, двигнувся перед ними ще раз і ще раз. Важкими стопами, проте чулими до болю на кожну вижолобину, заслухані в тишу ще виразнішу крізь дзвінкий крик серць, збігці сходили по відшибі на скоси. Настирливе плетиво бур'яну, ніби широкий невід колихався під ними, — засідки накопиченого каміння будували химерний лабіринт, пастки нор, де, як котячі очі, чаїлася жовта грузь, навівали байдужність на все в світі.

В одній з хвиль княгиня пригадала, що ретязки від клади з воском, від скринь з полотнами лежать у кошику з шитвом у дитячій одрині, — не зараз віднайде їх там, кому треба... Непокій, як мрячний вихор, облетів її серце ще завивніше, коли згадала старуху Нонно, напівсліпу гладильницю церковних стихарів, якої вустами вона молилася, коли у самої серце було порожнє.

Треба було оставити їй жменю срібла, дати сувій рядна на рубаття, шубку хоч яку проти зими... З глибини болю, неледве матеріяльного, винирнув іще перед княгинею величний лоб пса, смугнастий от як лик тигра, строгі очі в янтарних блисках, у сяйві відданости до смерти...

Кого з черги обдарує він своїм очаруванням людиною, цей відхнений друг покійника, радісна тінь дітей? Кого?

Здавалося, йшли так усю ніч і було дивно, що рання зоря ще не сходила.

Самота розкинулася тепер на всю ширину ночі. Хижа проскурниці Чайки, наряджена місяцем, спала під крилами рясних груш. Об ворітця оперлася, аж лягла на ній грудьми, мов серед глухого ридання дівчини у чільці,—косонька розтріпалася...

Ні,—це тільки купка вогняних малъв, збитих оноді бурею, клонилася на тин під вохкий легіт ночі, колихала корони в сріблі...

Обійшли хату здалека, прямували в дремливі тіні вуличок, у глиб старого міста. Кріслаті житла купців, оглухлі під зеленню, спали найкріпшим сном,—без снів. Недавно здвигнений, білий як облак, Іліїнський собор вплив проти них прекрасними світлими сходами, ніби дорога в небо. Мідяна брама сяла сонним плесом, на кольоровій стяжці шиби сивий кінь рвав із копита в казочний світ, а їздець, вигнутий у скоку, як ялиця за вихром, пер його боки срібними залізцями. По склі блукав самітний промінь,—освітить, бува, на хвилю шовковий жмут гриви, в уплітках,—руку в залізі з копієм, гранчасту бороду воя й спочине... Знову майне уверх, запалить кичку білих пер на шеломі, зрум'янить тепло вістря копія й згасне...

Пробігли мимо, видовжені тінями, аж ген... на Воскресенську нивку, за старомниський сад...

А там Птичий торг, виметений охайно, от як тік під неділю, торчав із далеку туманними видами спертих у козли столів та ослонів, ще й вивернених горі дном великих кошів із верболозу. Станичка міського провірника мір і ваг, заперта наглухо, присіла на середині, ніби хатка на курячій ніжці, що от-от закрутиться довкола себе.

Мелькнув круглий, як вежа, захист стольного правника, що пильнував висоти цін, ходив із кня-

жою хартією, клав око на всі міри й ваги, ще й контрибуціями карав чужоземного купця, який торгував без дозволу...

Як привиди, увеличені ніччю, чорніли спуди, звіси, ставила...

Ще дві-три вулички, призадумані над собою останком полохливої мрії, і стіна градна, як чорний хитар між затишною безпекою життя і невгмонними вітрами далини, винирнула перед збігцями, спинила доразу.

Злисячою бистротою половчин посунувся здовж муру, зашарудів долонею по камінню, а тоді схилився і поліз зі своїм тягарем у діру градну, підмиту дощами, вишарпану кигтями купи вітрів і ніби оставлену руїні. Тепер кинув кудись перед себе доску, добуту з могилки хворосту обіч, важко дишучи, десь там краями закріпив її та опинився по тім боці рова, на прикрій горбовині, лицем у лице з розгойданою пустокою ночі.

Вийшли на биту дорогу, як у похмілля. Прямували на північ. Два велетенські ясені стояли серед піль підгороддя, намічували шлях у голубій тьмі.

— Хтось креше вогонь — заговорив Аклан.

Іскра одна і друга зачеркнула коротку лінію, згасла. Перед княгинею стояв патер Рафаїл, спертій об кований віз. На ремені вкруг пояса чорнів здалий меч. Коні порскотіли.

— Крайній час пробіг! — вистогнав манах, розтрясений гей трепета. — Діждемо так світанку.

Але княгиня з різьбленою церковцею на руці і сонним хлопчиком біля колін, смертельно бліда, готова була вертати. Стопи її горіли, зір засувався райдужним куривом, ніби від отрути. Куди це вона вибирається проти ноченьки сумненької? Слідом крові? Вклонитися порогам, звідки грянула тисяча булатних у груди князя — грізної мови?

Прибитися до чужого стола й не знати собі там місця? Замість кількох десятків сильних ворогів мати їх круг себе без числа?

— Стій — крикнула гостро до половчина, який хотів покласти спляче хлоп'я на м'яких шкірах у нутрі воза. — Не кортить мене на цей хліб, Аклане! — вибухнула сердито у пристраснім знеохоченню й болю. — Вертаймо.

Певність, що через яку годину могла б покласти діти у тихій одрині з тим кущем білої кашки перед вікнами, а ранком видати пряжу служебкам і сісти за золотою гладдю епитрахіля для Іліїнського собору, видалася їй чарівно простим виходом із фантастичного пережиття.

— Що ж? — глупо пробормотів посірілий манах, не годе́н одоліти жаху.

Він зовсім охляв від цієї несподіванки, хоч кожна жила палала у ньому, як огонь під суховій. Хижа утома затискувала й розправляла його тремкі пальці в суках, як дерево. У горлі застряг високий спазм, серце сурмило тривогу. Ще трохи й лакома щока стане літати, як у дикого kota на вид розгойданої на гілці тетери.

— Ось і край виправі, — сказав із ненавистю. — Здається, алярм у городищі.

І справді: з вежі удруге вже вилетів протяжний свист, окружив приспане старе місто і, як камінь з пращі, впав збігцям до ніг.

— Ось як виглядає день побитий зловіщим дождиком! Ось як сон, затроєний муками непокою зі скритовбивцею за дверми! — подумала останком сил.

— Друга обміна! — крикнув, нюхаючи повітря Аклан.

Поривчастим рухом княгиня увійшла на ступінь, скочила під полотняну укриву воза й заняла

місце. Їй квапно подали діти. Поцілувала їх з чуттям,—для них, для них вона готова на герць з долею!

Сталося...

Аклан усів миттю на переді побіч манаха і, дріжучи у собі від солодкої знемоги, вітав далеч одноманітною піснею чужої душі:

— Роде, розмаю, лісе сонних веж! О ночі, якою дише Чолпан, зоря порання!

Коні пішли як змії, учвал.

Ч А Й К А

XXVI

„Чого стала моя доненька?
Чи попалась у неволеньку?
Чи хміль, дочко, чи хмелиночка,
Маленькая та дитиночка?“

(З нар. пісень)

Похилена над діжою, жовтою як віск, у білій платинці, завузленій над карком, Чайка сіяла муку на розчину і роздумувала, як то там матері тепер на нових місцях?

Вістовський пекар, з яким вона зв'язала нещодавно свою судьбу, заробляв добре, а літо, жниво для крамарів. От вони їздять, певно, удвоє проміж села з повним візком печеного, солодкого й солоного краму, — коржів, завиванців, медяних серць, ще й ріжкатих баранчиків із овечого сиру, а за ними юрба дітей, дівчат...

Який підвечір у росах! Над деревами попал неправдоподібний... Хтось ніби окликнув її ім'я проміж сад? У далекому голосі яка спрага! Серце Чайки усе наготові дзбаночок води подати, та пробіг! Спомин у кучерах і багацьких оксамитах, Байдук?

Ні, — тишина.

Як дивно! Життя здавалося вовчим долом, а ось розгорнулася в один раз стежка на простір, дорога бита, як стріла! Новенька діжа на трьох ніжках, накрита ряденцем, де тріскають пахливі дувки, це той хід у світ, це будуче з веселими бровами! Всі церкви й монастирі братимуть про-

сфору від неї, як брали довгі роки від її матери... Придбала величавий кіш, скатертину з пітрицького полотна, — до того здумала нові коржі, дивні смаком, за якими питають уже скрізь... Гладко зачесаній, з косами високо над чолом, у цьому доброму уборі, — з давнини, хіба ж її доведеться стрічати що друге між людьми, як усміх і прихилля?

Коли б тільки не ця пуста довкола, де, здається, шепоче одно дрібнесеньке серце, хоч дзвонить тільки її власне! Як радісно була б ділила свій хліб з найближчою істотою, що її дев'ять день тому винесено на рушниках, — геть! Для чого ж не ждало обновленої долі, та обсипалося з рожаним квітом ураз?

Цить... Шелеснуло... Блукає...

Душка ходить по стебелечках, що розкинені біля рівно вимашчених челюстей, ховається у сирій віник, скрипить проміж різки.. Торкнула на ослоні черепок — тарахкальце, — вже під стелею, аж легіт вдарив об Чайчині вії. Проміж зілля на покуті блимнула як біль: на головці шапочка, вишита коциком та розмальована сухозолотом... Абож мама забула дати грошик у пазушку, якщо трафиться скрута, — там? Не встромила ж голки в рукавець, а крашанки хіба не поклала край правого ушка?

Чого шукає, — чого?

Розвела малі руки й наслухувала, коли у відповідь залунав тихий плач десь із вершка дерева, що нахилило одну вітку в саме вікно. Через хвилину біля кулька сховзнулася проміж листя вниз і сіла, отрясаючи дрозж... Це було котя, як дівчинка у білій сорочечці з чорними закруцьками побіля вушок, ніби тими малими кісками, звиненими цупко в кружальця.

То Чайка здавила рукою роздзвонене серце, підійшла навшпиньках, обходом, і закинула рамя на тепле тільце, на білу шубку, що з муркотом присіла на підвіконнику. Укрила в обіймах живину, наткнулася на вутлі реберця, доглянула язву на одній лапці...

— А ти ж маленьке, а ти ж... нічие... потручуване людськими ногами! Ти... ти моє дитя... в котячій шубці!

— О, приблукана утіхо! Дев'ять день сьогодні, як вснуло маленьке навек і завтра вже не мало б права до хати й до колиски, а ось душка не забажала у вирій, і глянь! У котикові муркотить, у безбатьченку...

— А ти ж маленьке, а ти ж... нічие! Моє дитятко в котячій шубці!

І побігла, як біль поблідла від вражіння, шукати мисочку з квіткою, загріти молоко, коли висока тінь майнула на стіні проміж сумерк, червоний під новий вітер, молодий.

А стежкою, садом, хтось то ставав, то йшов... Квапився без успіху, винуватець...

Згодом поклав руку на засуві дверей і довго припочивав, ніби на ньому оперлися не пальці, а чиясь знеможене серце.

Мабуть пошпотнувся об розбитий „за всі голови“ похоронний глек біля порога, що лежатиме там ще до сьогоднішньої ночі? Доглянув у вікнах жалібний, дев'ятиденний перевіс, взірchatу крайку з-над колиски?

— Чайко, забудь!

— Я забула.

— І прости.

— Не прощу.

Мужчина в оксамитах не переступав порога, опирав чоло об одвірок і дихав важко... Оповідав,

як її звид з ямочками на щоках, довгими брівми і жмутом волосся, що сипко гойдалося понад ті брови, не дає душі його спокою...

Її рам'я, оперте об його плече, поклато б знову дійсну ціну стремлінню, а так нікому не має діла до Байдукових невдач і насолод, до самоти як їдь, понад усе...

Із п'ятьми брів очі золотара жевріли, як згар, боялися поразки:

— Ненавидиш мене?

Мовчання.

— Подумай хоча б про себе... На чиї руки останешся, скажи?

Повернула погляд там, звідки йшов теплий шепіт тіста під ряденцем і піднесла проти Байдукового обличчя вузькі руки, долонями уверх.

— Але... з ким?

Велика, як блиск, сльоза розтопилася у наглій повазі уст:

— Ось...

І на radoшах вказала котя, що лягло продовж її рамені, як дівчинка у білій сорочечці, з тими кісками побіля ушок, звиненими там цупко з кружальця.

— Чайко, світе мій!

Все ще у півсміхові, від якого теплився гордо оксамит її очей, вона доторкнула засува дверей, — і дуже полегки, звисока, опустила перед влізливцем цей засув — на все.

Йшов солодкий пах, мука була сухесенька.

СВІТЛО У ТЬМІ

XXVII

„Пустте нас, пустте, бо нас слотонька б'є,
Бо нас слотонька б'є, суkenка на нас гние...“

(З нар. пісень)

Стало зимно як на досвіті, сік дощ. Коні йшли в такій чорняві, що раз-у-раз зачіпали укливою воза об ліс край шляху, настобурчений вогкими, лапастими гілляками, як раменами лісових примар. Вони простягалися, щоби налякати, заставити серце битися високо й пустити його з-поміж пальців без шкоди.

Княгиня не зажмурила ока, — вона молилася. Аклан щораз падав у сні на манахове плече, тоді ж нагло відскакував і хропив далі.

О, як доскулювала вага рішення, як томили сумніви!

Княгиня почувала себе так в'яло, що коли б не тьма, серед якої коні йшли без поспіху, вона була б задержалася денебудь під дахом, у спокою, щоби ще раз перевірити стійність своєї постанови.

Та ніде не мроїло житло, дощ сік, буковинка насмішливо біла об укриву, тьма виїдала очі. А колеса гомоніли упротяж, понагляли щораз:
— Вперед, уперед!

Їхала так довгі години, аж у якийсь раз проміж дві голови оперед неї, що вагувалися з втомою, розгорівся червоний облак з неоднаковим

насиченням: він не відпливав нікуди і тривав на одній висоті проміж двох фігур,—утлої ченця і розлогої половчина.

Пожежа? Полум'я не гнало вгору, проте облак став згодом іще червоніший.

Відбилися будьто на бік, грань сховалася за горбовинням, за те на сході блимнула біла стрічка,—досвіт. Шлях пішов ліворуч і було дивно глядіти, як десь там посеред приспаних нив жевріє світло, рум'яне й безпечне, так недалеко, аж палають від нього насторошені уха коней.

Княгиня торкнула плече Аклана,—спав.

А коні прали дорогу з веселим стукотом коліс,—так довго, поки не принеслися перед кмітську хатку на черездорожжі, хатку з отвертими сіньми, вимашченими глиною, звідки видно було, як там кметиха у синій димці, дробинками, саджала хліб у челюсти та безпечила його затулою, для склиці. На купках грані обіч перкотіла варянка у сивих глеках, струнких, як чутри.

Княгиня вдруге поклала пальці на Акланове плече й сама з пільгою встала на ввесь ріст. А половчин як раз прокинувся від безруху, від наглого постою і різко скочив на муріг.

Під листатою липкою чийсь коник, як гавран, бойко дробив ніжками...

Аклан розглядав хижу білу, з голубим придолом. Тепер, коли вже вибрано грань, посаджено хліби, стало сіро, а хата в зелені ледве помітна.

Старший князько пустився жваво і'д хаті побіч Аклана, сама ж княгиня кутала немовля в рубець своєї лудини, це від стужі, а скриньку свою з дорогоцінностями, у згортках,—це від людських очей.

Манах, що воював сараценів, плівся осторонь з облесним осміхом, ні трохи не радий постоеві,

хоча сам тремтів у нутрі від сирого лісового паху, від дощу...

Поки напоювали дітей теплим молоком, чернець придбав вигідне місце проти печі, пару разів іще стріпнув із себе нічну дрож, боровся хвилину з мусом не в пору, а далі склонив обличчя з перконосим профілем на обі руки, простерті верх стола, і вснув гей ботюк, доразу.

Молода кметиха слухала слів княгині, оправдувалася: одна кліть, гостинна і то якийсь чужинецький духовник кочує в ній з вечера, і'д Галичу, править, тече... Он його коник, смолюх, як він сам!

Розвела руками, пішла.

— Гляну я, у яким порядку наші гніді, випряжу, досиплю сінця сердешним,— турбувався Аклан, що жив кіньми від колиски, коли колискою можна назвати плетений ворох, щось у роді сіти на рибку, в яким носила його на плечах його косоока мама, пелехана.

— Заспокійтеся, Аклане!— зупинила його княгиня.— Коні мають що треба, припочиньте самі!

В цей момент двері обіч отворилися: молодий ще духовник з переломленим хребтом носа, зоркими очима й бородою як галка, в пояс, станув на порозі. На його грудях жеврів роззолочений хрест,— перізка, відшита шовковою гладдю, виноградом, високо опоясувала бедра.

Стояв і слухав.

Де це він чув уже цей голос, такий самий м'який та владний? Коли прошибла його насталений слух та сама висока нотка жіночого слова?

— Заспокійтеся...— повторив мимохіть оклик незвісної мандрівниці, у розшуці за згубленим епізодом.

— Знатна rado!..— прошепотіла вірна пам'ять.

З'їзд у Сяноці, так! І він на зборах, язиковід! Чужинець переслонив очі від несподіванки, та глядів проміж пальці на манаха у чужинецькій рясі, Цистерсіянина чи Темпларійця, побитого сном, як стебелинка градовим куривом,— на дітей гладких, гідно вдягнених, одно в раменах косоокого пістуна,— врешті на молоду маму в голубій вдовичій завої під бурнастим окрилом, дорожнім...

— Одрина свободна...— сказав вічливо.— Хіснуйте!

Не витерпів:

— Можна вам стати чимнебудь у допомогу? Скажіть, пробіг... Впрочім, я майже певен, ви Романова княгиня?

Голова в завої похилилася легко, засвідчила правду, уста були здержаніші, не виронили слова.

— А в мене, великий боже! грамота до вас від мого короля, боголюбивого Андрія. Я супроводив його, бачите, у квапній дорозі на Бардуїв і Телич, верхів'ями Теплі, Вислокою й Вислоком, а там ми й розлучилися, він на Волинь, а я з оцею грамотою у Галич, до вас.

Поліз за пазуху шукати, але рам'я чогось зупинилося о пів дороги:

— У вас, милостива княгине, не має нічого,— (він очевидячки мнявся)— чим закріпили б ви своє право на оцю високоважну грамоту? Відповідаю своєю особою.

У рум'янці несподіванки, в якій прочула радісні двері з круговороту тривоги, княгиня сягнула по п'ятибанну кедрову церковцю з клейнотами і добула діядем княгинь: це були нанизані на дрітки золоті гранчасті таблички з обликом ангелів і Христа у водах Йордану.

О, як солодко лелів червоний камінь у сріблі!

Як достойно горіли краски у жженій емалії вкруг чільця!

Язиковід із Хуст сказав у побожнім схвилюванню:

— Йду, як бачите, на блиск анфраксу і на-
ходжу його! Світ рубінів вні риз сяє...

Чернець із Польщі згомонів щось там крізь сон, проте захропив знову.

— Хто цей?— поспитав цікаво посол Андрія.—
Яка мамрота! Що він там плеще?

— Лестьків вірник, Рафаїл, у Краків нас прово-
дить.

— І треба ж случаю!— сплеснув у руки духов-
ник.— Зустріч, і справді дарована небом!

Тепер він, не гаючися, доручив княгині гра-
моту, що її беріг у нутрі теплого зрукавника під
рясою, зашиту в паволоку.

Це був прямокутний зверток пергаміну з де-
сятком різнокольорових печаток із живиці, закрі-
плених на вузлах із шовку продовж ширини тек-
сту. Як поганські біжниці на розпутті, кожна про
себе, з гостроверхами,—так наївно й простолінійно
торчали букви королівської грамоти з мальованої
під блакить основи пергаміну.

Текст звучав:

— „Йду на Володимир, ізсічу Лісконогого, озму
град тобі. Течи і'д Волині со чадом“.

Слідував підпис Андрія, не підпис впрочім,
тільки його скорочення, найбільше істотний зміст
королівського імени. Він був замотаний у гуща-
вину фантастичних кругів і майже незрозумілий
для ока профана.

— Правду кажете,— засвідчила княгиня,— стрі-
ча дарована небом. Світло у тьмі!

Вона взяла весело пергамін, збирала прожогом
дорожні статки. Акланові доручила вдягати дітей:

поспіх і тишина! Новий уклад подій виявив одно безсумнівне.

— Андрій йде на Володимир з власною метою на оці, стара зарва з Лісконогим не дає йому спокою. Коли ж Андрієва мета для неї — поворот до Мстишиного гнізда, коли вона — передача батьківщини її дітям, не час на вагування! В погоню за моментом!

Чула, як кріпне в пориві завзяття, як гартується її воля для перемоги, і уперше в життю вона зрозуміла другий змісл Романових стремлінь, відчула всю власну силу, притаєну й не видобуту. Нею вона пробиватиме наново шлях досягненню покійника, що лягло в руїну: сполуці земель, об'єднанню народу.

— Що вдієте, княгине? — заговорив з шанобою язиковід.

— Їду на Волинь, — відповіла просто. — Ви ж як?

— Повертаю на той бік гір, мене ждуть. У Лесові тепер сиджу, мниських реформ ради.

Він вказав ченця прихиленого в знеможі над столом і засміявся без голосу, одною біллю чудових зубів.

Княгиня осміхнулася й собі, та поклала золотий гріш під пальці Рафаїла, витрат ради...

Дощ стих, блимнуло сонце. Прояснилося через хвилю, ніби в день свята. Як далеко вслухатися в гомін поранку, щебетали чечітки, синиці. На болотечках, на бовтах тепло курилася вода, вона світила пасмугами проміння проміж незабудьки.

Втікачі повміщувалися у глибині воза, — на кедровій скринчині, перевитій парчею, княгиня оперла малі ноги. Аж тепер Аклан віднайшов себе знову, — він з насолодою ухопив віжки.

Вдарили з черездорожжя не на глітний Звенигород, тільки на Бужськ, куди потихіше.

ДУЖЕВА ЧЕЛЯДЬ

XXVIII

„Видно того легініка
Кінець полонинки,
Як розчесав жовту косу
Аж до ременики“.

(З нар. пісень)

Буря вимила листя, вичесала трави. Зелень забіліла підбоєм уверх, ніби стружинами світла проти неба, глибокого як індиго.

Дуж відіхнув з пільгою й наслухував, тоді розхилив корчі понад дебру, завалену трухлюю тлінню ялиць.

Тічня супів скричала упротяж над тілом мертвої лані, відтак упала знову на свою ласу добичу й роздирала її з диким лопотом крил. Над ними кружляв орел короткопазур з груддю сплямленою соком афин, мов живою кров'ю.

Він вимарав пір'я мабуть тоді, коли падав на ящірки й вужі в гущавині, або коли шарпав терю, ситу афинами, як хлібом.

Мутний зір стервників осунувся у жорстокій радості глибоко під повіки, з носових ям струїлася слизь. Червона суконка лані лежала під ударами клювів, от як лахміття.

У цей раз нутро землі згомонило стоголосом, горами стряс грім. Праворуч Дужа покотився в дебру цикльопічний бльок каменю і вкрив собою і супів, і ланю. Тільки ярко-червона пляма на обриві скелі засвідчувала лісову трагедію.

Аж тепер Дуж відчув, як невимовно сумно й суворо вкруг нього. Він пустився у верх ходом легким, як танок.

Гори, на яких чорні смереки виборювали собі з розпукою місце для життя, двигалися оперідь юнака, як скам'янілий похід градових хмар.

Ще далі дерева зникли з овиду: один тільки червоний бук ліз невсипуще вгору й сік мечами коріння сірожовті зорвиска скель.

Висоту слідно було по чудово легким повітрю, по дивних лініях цвіток..

Ховзькі стежки обсновував жереп. Де-не-де перехрещувалися сліди вепрів, ведмедів та рисів, як лісове письмо, доступне вибранцям. Дуж розумів його, і коли глядів на зміст знаків проміж коріння, розгорювалося його серце: він бачив гнбкі ноги звірови, ікли з хижим виблиском на кругловині, очі п'яні з жаху й ненависти, живий карніоль посеред тьми.

Ще смакував насолоду ловних споминів, коли знечев'я дрогоув і став,—на відшибі торчало фантастичне марево, ні, вежа з костей, вишліфованих до білої іскри, як дзеркало. Хтось двигнув її в чолобиття кровожадному ідолу старини? Ставив, як забороло щезникові у жертву, нікому незрозумілу?

Дуж глядів: крізь ребра й щелепи мерехтів лазур і світло. Плутаниця перлистих росохів завершувала цей несамовитий ставник, ніби варварська тіяра. Йому бракувало тільки крил, для того, щоби уявити з себе кам'яних грифів, які стають дуба на церковному архитраві.

Дуж підбіг великими скоками,—перед ним білів дивогляд уже без тайни. Глибоко трагічний, завмерлий рух образу вчинив юнака будьто очевидцем давно минулої події: два велетні-олені

вдарили на себе гіллям рогів, закарлючками старих корон і заплентали їх в бою без рятунку. Місто йти вперед, для того, щоби увільнити себе зі злочасних пут, звірі шарпалися все на бік, чи вспять і так погибли з голоду, оперті об себе грудьми в останнім зусиллю утечі.

А небо пекло: страховинна гірська тишина царила на висотах і Дужеве серце, змалку годоване самотою, помертвіло від вражіння. Він не йшов уже, тільки біг до своєї таємної мети, а за його п'ятами сипалися кудись у бердо тріски, каміння й чорний, вульканичний пісок. Задума-полудниця, з блідими від спраги губами, зачіпали руки у срібних серпанках об юнакове плече, осотувала добичу, осотувала...

Дуж окликнув далеч зриваним голосом і незагодя з глибини просторів прибіг такий самий оклик, веселий до дна душі. Він плив у довгих перегуках понад пустиню, як відхнено простий привіт. То юнак чорнобривець скочив униз гей козел і біг йому назустріч одними пучками пальців, увесь замінений в ухо.

Краєвид, мов обернений лист книги, виявив тепер зовсім нове обличчя: глибоко у низу сліпуче зеленіла полонина, одним боком сперта об химерні чотирограни скель, яких площини вкриті були фігуральною орнаментикою, ніби намогильне каміння, або чолові стіни розваленного чертога олігарфів. Може це було колись гніздо заточенця в горностаях, вождя рабівницьких чет, голови многолюдної задруги, звідки на протязі століть вийшов рід князів-пастухів? І вони пасли тепер маргу на спохиллях свого родового гнізда?

Може тут були криївки втікачів, що попалили свої хати, готових дружитися з чорною землею, з зеленою муравою? І мабуть вони в розшуці за

дорогами до слави й смерті чеканили слід своїх дужань з судьбою в камінню і стародреві?

Тепер ватаг, коли штрикав край потоків на доли, до челядини, каменю й дереву доручував сторожу над пастушим таланом.

Он він, пізній нащадок дикого витязя, стоїть проміж чорних смerek, біля першої з черги колиби, звідки по цвітах пливе лай пса... Засмолений як крук, жовтокосий, у широкій мазанці, з закованими уверх рукавами, з піднятою над чолом долоною, з якої ще капотить жентиця. Будз виплескав, білий як місяць, кругленький...

— Здоров, брате Ждане!

— Гаразд, Дуже, як ти?

Обнялися, Ждан вів гостя в колибу, стелив манту поверх чатиння, клав на миску пражуху й сметану, жовту гей перстенець.

Дуж сміявся:

— Будеш самий не ївши, ти також не маєш поля, й не садиш, як і я...

— Звір, коли ходить, то їсть по лісові, що назначене, і ми так само.

За шатром весело розмовляли. Дуж глядів, як на царинці плиска миче слухняній овечці смушок із голівки, слухав проміж їжу:

— — — З ведмедями, як із людьми,—однакові-сінько... Є тут такий, у Прокши на Ігреці сидить... Наметав раз цей ведмідь колоддя на зимівлю, ляг. У весні, ще зарано, пішли вівці скубти порохня, то пастухи найшли ведмедя, а він зі сону такий слабий, з вітром валиться. Взяли його за під боки, вбрали в холошні, в петак, ведуть. Привели під колибу, він зачув воду, замуликав, а ватаг у крик:

-- Не давайте води, бо силу дістане, овець душити-ме!

Подумав, змилосердився:

— Будеш, місю, вівці красти?

Цей крутить головою: ні!

Відтоді йдуть вівці з кошари, він за турмою,— вертають і він, гей пес, вертає,— вже до тої кошари сім літ ні інший ведмідь ні вовк не приступив...

У той раз із угла колиби принісся стогін, забіліла рука в повійках:

— Води!

— Молодяк якийсь нездужає?

— Ні, йно лісна приходить ніччю, зове... Дівчину оставив на долах, збанував, думав тільки за неї, але чим далі, відчинилася йому гадка. Ця до ворожки,—знову його ймило. Хотів себе забути,— ходім, каже, у верхи,—де лячно... А вийшов, млів, так було страшно! Над головою хмари женуть, а внизу вода люта, аж синя... Ніччю приходить лісна, в любу дівчину перекинулася, зове... Руку в огонь кинув, збоявся іти, обпік. От вчора, чую, всю ніч говорять із собою,—з ким говориш?— мовчить. Цільнув я з пращі до нявки...

Дуж з кривим осміхом хитав головою:

— От на що пропадає людська сила, тоді коли кожне дерево в Карпатах повинно славитися тим, що за ним рятівник рідній країні!

Ждан зам'явся:

— Сталося що?

— З Києва наїздник суне, пожарами дорогу мітить! Декілька день стало між ним і Галичем, здержують над Серетом, опів шляху... Вас треба мені, як хліба! Піхотинне чорнолюддя є, та кіннотців дасть біг... Запорайте по горах, щоби в той дух ішли... А то колись мете говорити: була ватра, гріла, та й потахла, нумо у попелі буком гребти, іскри шукати!

— Гаразд!—весело уповів Ждан.— Нехай легіні трохи по долах бескидують!

Він з охоти затягнув пісню, якої метр, ритм та напів пригадували журчання потоку. Йому через хвилю відповіли чітко з другого, третього, четвертого верха...

Пісня дзвонила, гей скок водопаду.

Видно було, як співці кладуть сіно в пластинки, вершать, а тоді стоять чорними сільветами проти неба, ніби велетні, що ждуть чогось...

А Ждан не гаявся, зібрав хворост у три могили, осторонь одна одної, виняв із-за череса, зашпилькованого міддю, невідступне крисало й векелию, піджог. Кур повз по травах, сивів, а тоді стрілив під теплий сумерк, як трираменний огневий сигнал.

— Під Галичем є урочище, Бідун, туди текти на конях з луками, з бардою, корж у тайстру, буката будза, годі. Проче у мене на руках.

Подумав:

— На Купайла, відай, поспієте у свояси.

Ще говорив, як праворуч, там, де шафір розчолин розв'язувався в лагідних спохиллях, заграла вогнями потрійна ватра, червоний пал облетів царини, став.

Ждан осміхнувся суворо:

— Улас.

В цю мить зачервоніло далеко ліворуч, іскри жужжали там, як чмелі.

Ждан уповів удруге:

— Скакун.

Ватри горіли одна по одній, широким вінцем вкруг гір, а Ждан вичислював чимраз скоріше:

— Чудин.

— Мовчан.

— Забор.

— Поглод.

— Стривогор.

Повернув і'д Дужові смажне лице, мідь:

— Завтра, поки сонце здійметься он-там, над Білою Кобилою, придуть по моє слово. Не токмо, що в твоє Бідунове урочище, до самого Пекуна в гості відповідні... Хлопці до набутку!

Дуж облегчено приляг, підпер голову на розчапиреній долоні і сказав з їддю вглиб колиби:

— А того там... заберіть зі собою!

У тій хвилі з купки ялиць вкруг овечої кошари сховзнулася хмарка, випрямила перед себе обрис рамен, пліла. На грудях, зрожевілих наскрізь, паліла низка світлушок, семикрапчаток, скрипаків, приспаних блекотом і пряним пахом вовчих черешень.

У якийсь раз звид обігнувся бедрами, як п'ялун, верх вориння, заморгав смарагдовими віями мов проміж теплих сліз, і щось крилате, шурпате вшелеснулося в ялівець з головою ніби в кубельце.

. В глибоку ніч Дужем кишло з лігва, він провергся в радісній чуйності душі, від вражіння сили, націленої до мети. Чув себе на верхах гір і на верхах життя. Тоя? Розумів, що її не потребує. Один раз, коли сумнівався, там біля хати вдівця, у прочуттю майбутньої обиди шукав опори її плечей. А вона, з посвітом втіхи й печалі в очах, завітчана, мов літня діброва, слухала, як мече в юрбу слова нечувані й цвяхає ними, гей вогнем.

Тепер Тоя не належала більше до круга його судеб.

З цим допевненням сум сплив на Дужа, як блеск. Щось у нутрі закупа перезрівало, ждало на час, щоби скотитися з висот у низ, або підняти з низу у верх. Сила його шукала шляхів до нової переміни.

Ось шумить ущерть безголоса глуша полонини, будьто сотні літ ідуть, минають і він не він, а

хтось величній, у чаплиних егретах, з пірначем, ні, ще не той, а хтось битий на паль проміж шальні вогні руїн,— пробіг, іншій знову, в'язнений у казематах, зацитьканий у снігах...

Простягнувся полегки горілиць, впер очі в тьму.
. А тоді—ясноока павутина сперла груди об одвірок і пішла вперед легко, мов по склі. До руки в завійках косами схилилася, цяткастою згардою блимнула самоцвітно, зиницями ніжила, вела...

Писана краля нявочка!

Рявкнув свист понад кутне лігво, зимарка загула, Дуж встромив ніж свій у нявчине серце,— і лютий упав в імлу, як сніп.

КНЯЗЬ ЧОРНОРИЗЕЦЬ

XXIX

„Ой жніте, женчики, обжинайтеся
І на чорну хмару озирайтеся...“

(З нар. пісень)

Під Купальну ніч, як відьми летять на кочергах у Київ на грище, стежі Рюрика були вже недалеко Дністра, один скок від Галича.

Сам наїзник гнав обіч чернігівських і смоленських князів на чолі купи полків у шкірах та залізі. Сипалися ніби наглий град грузовиною й пісками, полями як рута, левадами в росах, під хмільний спів перебендь, приповідки смішак, лицарську пісню боянів.

Співець чернігівської дружини, Ходина, їхав поруч князя,—велич у невидимій короні, окрил на ньому з багру розшитий під злотоглав, япанчиця з фіялкового шовку з узороччям,—колпак із полуміни, з чорного соболя.

Співцеву гусли, як ковчег господен, везли за ним у колесниці, заплетеній дубовим листям...

Під Микулином поталанило Рюрикові. Галицькі полки подалися, та йшли у відвороті на Галич, де була кріпка точка опертя. За ними весело поспівав Рюрик, з червоним, як лисиця, своїм сином Ростиславом. Він згадував із самохвалою стару зарву з Романом о Торчеськ, Канів, Трипільля... Клекотіло у ньому, гей буря від спомину жахливого примусу, під яким він, Рюрик, коротав свої дні

й ночі у мниськім скельнім затворі, скований без ланцюгів одним непохитним словом Мстишиного сина.

Приборканий стопою переможця, коли рука пашіла до мести як мід, він, бува, читав з розпуки й нудьги у сутінках старовицького крилоса Видубицького монастиря. Розбирав Поучення Василя Великого, Пандекти Никона Чорногорця й засипляв над Златоструєм,— пард проміж овечок білорунних...

Ликував. Бліде й темне, немов згашене, обличчя сміялося беззвучним сміхом, від якого серце забувало іти своєю дорогою. І коли похилений на гриву бахмата, всю в стрічках і брязкальцях, гнав в'юнку через галицькі землі, здавалося, що се змія, готова вжертися у п'яту босоногого.

А хижа чадь, як на весілля, текла вслід йому: буйно гомоніли дудельники на постоях, біля кострів із кітлами співали розгульних пісень мандрівні шибайголови і кричали хвалу війні захожі варяги, піднісши уверх оковане залізом підборіддя, як вовки, що виють проти зіряних висот.

Кощеї, обозна служба й собі безжурно та гупо пирували.

Купальна ніч була. Десь там по селах бігли дівчата понад воду топити Купайла, вільхову тичку зі жмутом волошків та м'ятки, з горючою свічкою проміж зелені, та співали веселу пісню старих часів:

— Іде Купайло топиться,
А за ним дівки — дивиться...

Хмуроока свекруха оминала колиску з червоним яблуком верх перевіса, розповитеньке онуча, що пручалося там у крику без сліз і глумливо подавала з порога вістку місячній ночі, людському поговору:

— Ой, люлі-люлі, дитя, спати!
Не на роботі твоя мати!
Ой, твоя мати на вулиці,
Розводить дівкам Купалиці...

З глибини садів, з висоти сільських перелазів відповідала їй пісня невістки, закріпощеної до суду-віку у свекри, осудливої та неприязної, у мужа розтратника та п'яниці:

— Ой, як я маю виходити,
Вам Купалицю розводити?
В мене свекруха не матінка,
Дитини мені не вколише,
Мою утіху тяжко лає...

В Купальну ніч, як відкриваються сокровища, цвіте папороть, а сивобороді старці сіл убивають на бездоріжжях осикові кілки проти вовкулаків, Галич зловіще насупив старі брови і дождав гостей,— не з хлібом сіллю.

Наддністрянська долина-звabниця простерлася сивими пісками, емаліовими островами лісів, байдужа на все, що не було нею.

А чорноризець гуляв,— його гнучка тінь здавалася падати на ціле місто, обведене потрійним валом, палісадою з могутніх ціляків, рівною зверху, як вулиця.

Воно щораз горіло наново від пожежі мідяних кольчуг, списів зі сталі, крилатих шеломів, високих...

Крізь вирізи у срібній блясі, що опускалися з його шелома на обличчя й шию, аж по груди, Рюрик глядів дремливим поблизком очей, як сонце, що викотилося,— криваве.

Його кістлява рука мстила і перед очима джури, який не вспівав подавати йому стріли, літали багрові різки.

Полудневих воріт боронив Милоніг із Бобрики, одноокий Кмита і оба Хиличі, Лазар і Марко. Їх

сили скріплював десяток чорночубих Радивоевих синів, кушнірський і кравецький ціхи, сотка угорських лучників.

Сам Радивой обгорілий і чорний, як Огарянин від пороху та поту, стежив пильно за летом каміння,—де справив розреготану пашеку смертоносних пороків, дубові зуби шереширів та стрижків, там зараз же позіхала зловіща прогалина, немов обсмалена громом. І Радивой рум'янів доброю местию, тріумфом героя.

Жара, чим далі, розсипалася білим пилом, сліпучим, і сонце, завішене над головами, з їдкою силою розпікало тяжкі скрижалі щитів, сліпучу луску нагрудників, червоні вістря мечів.

Андрій з Болохова держав у лівій жмені стяг, гордий скарб держави, золотий і голубий, як зоря серед неба,—у правій стискав копіє, зрум'янене кров'ю і сонцем. У тисячоголосому роззвучі смертного хропіння, безумної лайки, окликів тріумфу та голосних чийхсь молитов, сторож знамени п'янів як на розгульному пирі.

Біля Андрія так близько, так вірно, як власна тінь, боролася за честь Галича, за право народу, струнка гей смерячок поява у панцирі з прозорих мідяних спіраль, крізь які мелькала соняшна зелень опанчі. Борець-дітвак орудував списом чи не вперше? Він чигав скупчено, ввесь замінений в око, поки чорні, жовті й червоні туловища зайдеїв виринуть купою верх бервен частоколу, а тоді бив вістрям списа у саме серце пекла.

Підскок, бойкий гей вітер, яким він падав аж на край стіни, щоби вирвати з ворожих рук опору й відштовхнути їх, на віки нікому непотрібні, пригадував наглий фуркіт птаха над ватагою хрущів, що жужжать серед листя,—а пал рухів, дуже молодий, заставляв декого обіч, тільки не

хорунжого, повертати на борця захоплений блиск очей, короткий як виїмок хвилини.

Хто був борець? Ніхто не знав його.

. . . . Полудне повернуло і'д заходу, блакит посірів. З укріплень церкви св. Богородиці, де скупчилася головна сила угорської залоги, гнало каміння, мов зливний дощ. Люди вмлівали зі спраги, очі переставали видіти.

Як на те, вискочила з глоти босоніжка, вуличний смільчак, з двома жовтими кісками на раменах,—зняла з пліч повного дерев'яного водоноса, і заткнувши в оспіхах крапчатую спідничку за стан, підбігла з цинівкою до першого на стіні.

То Андрій зірвав із голови свій шолом з візерунком парда над очима і верг у чийсь стрічні руки за глотком води. Не зрозумів нічого, коли філя теплої крові поплила йому зі шиї на груди а світ пішов широким перевертом.

Він упав на коліна, аж дзвоном жвьякнула мідь наколінників, затріпотав пустими руками, як на глибині, а тоді повернувся лагідно у бік і миттю простяг горілиць.

Прискочили до нього Лазар і Марко Хиличі, заплели раменами і волікли аж там, на край стіни, де на Андрієве тіло ждала многота корчавих рук. У цю ж мить грянув кругом крик під небеса, але вони не чули його:

— Стяг! Д'горі стяг!

— Ай! — замахав руками чепурний, хоч у панцирі, лицар із франків, Одільон і спалахнув у нутрі, як ялова скрипка, від сердитого розчарування,—ось знову слабке місце! Глядіть, друже Єюльфе, яка нестійна метода боротьби! Удар змістом чудовий, та по ударі порожнеча... Видержати б до кінця, м'язи в зусиллю, дух на пого-

тові й побіда їх, а вони... Як діти легковажать ворога! Очевидно, цей б'є, аж тріски летять!

Єюльф, високий, ставний парень у північній зброї, блиснув оком як рись і заляв: стріла Рюрика зірвала якраз кичку з його шелома.

Кинув борзо крізь спечені губи:

— Зі Сельджуками було гірше...

І ввесь замінений в око, потонув наново у боротьбі. Не задля цього він прибився туди, щоби у розслідах над воєнною тактикою Руси лягти головою!

А Рюрик, стоокий, звалився туди як грім, — і пер... Заклекотіло на стінах, безліч рамен витягнулося на обум по уронену святість народу, але дарма! Суতোлка, ніби безпросвітня метіль накрила собою все. В низу ж Рюрик плив рисем проміж своїх і кричав хрипло, аж кров трискала з посічених губ:

— На прю! На прю!

Хто це?

Ніби небесна ява у промінню прозорих спіраль нагрудника, ніби той смеряк, що загравою оплив як золотом, двигнувся над столочений лан людських тіл незнаний герой: він станув на вшпиньках одної ноги, друга ж будьто підлетіла вспять на невидних крилах...

Одну, одніську хвилю він хитався під своїм сьйливим тягаром, тоді, як зі стіни падав попри нього чийсь молодий, розхрістаний труп і зараз же випрямився у почуттю величнього моменту, та високо в лазур підніс клейнот без ціни, — стяг подібний сонцю.

— До нас! До нас! — кричали з перших рядів, де видніла прогалина, ніби видерта зубом собаки. Борець почув цей зов із нутра тисячі серць і, як ластівка на свіжу оранку, так він упав грудьми

на те місце, де стіна щитів розсунулась нагло, немов дараба на крутіжі Черемоша й широко роззявилася загибля.

Порожній трикутник, димуючий хмарою дрібного залізя проміж два скосі бльоки оборони, виповнила тепер грізна народня оріфляма, як зміст чину понад усякий опис.

У крилатому піврухові борцевих колін, у дівочім під'ємі рамен блиснула вокруг дика краса борні, від якої скосий бльоки щитів зійшовся верхів'ям і стопив в одно.

Навіть стріла, що шугнула з зойком край стягу і зарилася не в зелене узгір'я, ні,— в йно що розтулену грудь, зеленю перевиту,— не змінила нічого в суворій силі моменту. Стяг стояв ще одну мить, ніби закріплений останнім в життю хотінням людини, а тоді закрутився довкола своєї точки опору, ще став...

Поки обі русі коси, що виповзли зпід панцира в прозорих спіралях,— в лицарській хвалі замітали стіну, і по вік молоде Ясинине тіло з раною, врубаною в серце, перемайнуло в товпі, повернене щасливим обличчям проти вечірньої блакиті, понурий, запечений у боях первенець Радивоїв ухопив прапор обіруч і скакав похило туди, де ще кричали що сил:

— До нас, до нас!

Навала стріл зашипіла, заревла, стало мрачно, як на досвіті.

У сей жахливий сумерк, що вже через хвилю став чогось-то прозоріший, у зловіще відхилення в один бік грудей, рамен і пліч, впала нагло, як гураган, непроглядна, здавалося, галич,— не галич, а розколихана ярим гнівом буря чорнолюття. Ринула на конях без шоломів, без щитів, страшна, як праведний суд. Жв'якнули їдко коси, червоним

близком ударили сільські бардини і глухо озвалися ціпи на смертельному току.

Хто вів їх? З ким прийшли?

Ось він, пружний гей рись, що падає на цілу стаю собак, Ждан... О, як горить це темне чоло під зісуненою взад кропивною шапкою з підвісами! Як скачуть по раменах жмути волосся, ніби снопи вогню у розгар пожежі! Як женуть оперед нього потоки народу, воюють коліними й зубами кожну криваву п'ядь землі, — кричать перемогу! Сліпне сонце від багру капчурів, гасне небо від шафіру хусток, від крисань у перах джой!

Ще раз! Ще раз! Рвуть списи, щити з остовпілих рук, — перемога їх!

Андрій з Болохова дужався з вічною тьмою, — то падав стрімголов з чорними бурунами в одверту пучину моря, то знову віднаходив себе на одну мить, на філях світла, в дорозі під самі зорі.

В один мент світло винесло його ще раз туди, та не вернуло назад.

Як роса чисті, як мова непорочних закололили колокільці на вечірні мниські молитви:

— Радуйся, вогненний столпе, наставляй сущия в тьмі...

У горенці на вежі замку стояв духовник Романів, Варлаам, та глядів на ворожу навалу — хмарою засунулися брови на тяжкі повіки, старець розмовляв з богом своїм словами Письма:

Правив:

— Господи, яко вогонь, що палить діброви, пожени їх бурею Твоею! Нехай щезнуть, як вода розлита! Нехай отвориться преісподня і проглотить спомин їх!

Небо затяглося сепією, майже без сумерків схилилася ніч. Червоно-золота піджога, що на кілька хвилин розгорілася край овиду, згасла — на поля упали вохкі тіні.

Обриси галицького побоевища очеркали аж по наддністрянські очерети криваві щупальця смоლოსкипів. Вони розглядали землю, шукали побитих і намічали просторонь, на якій лютував бій.

За ними рокотів грім і тяжко вдарили перші каплі дощу. Наближалася буря. В її несамовитім шумі пропали без сліду згуки кінського тупоту та скрип колісся під раненими й воєнним статком чорноризця.

Що жило, йшло нарозтіч.

На ранній зорі, по-молодому сизою хмаркою переснутій, роздер, правда, мовчанку пекольний ломіт міських таранів, але на зачіпку не було кому відповісти.

З повної груди задзвонили тепер дзвони всіх галицьких соборів. Нарід плив товпами от як у Великдень, серед окликів, гомону, лент, співів, мальованок...

Плили і з сіл, йшов безпечний гомін, повільний:

— Страшні ж вони, оці Караколпаки, господи, воля твоя! Вечором так боїмося, аж пов'янем! А приймемося вечеряти, на потемках тарахаєм ложками.

— І наше село весь день більше на воротах, чим у полі... Як котрий суне, то ми в крик, ніби за свиньми, а жінки,—котра на під, а котра крізь вікно на городи...

Радість розпирала серця, починалися жарти. Хтось гамував:

— Гей, а з котрого там села такі розумні?

Проміж жінок шугав на оспігах Єюльфів чура, простоволосий, кутав лице в обі долоні, гей від лютого болю, та якась бистроока з підгороддя

налетіла бурею, за рукав його, зраділа аж тепер вічним лазуном:

— Курей тобі, німото, а? Селами красти сновигаєш? Ще одна в мене плентається на твій неділевний обід, харцизяко!

Періщила його зі смаком, — хто навперейми, — й собі.

В цю хвилю закрутилося як вітром по рівному: з ревом, сміхом, прокльонами товпа гнала оперед себе жінку простоволосу, в парчевій ширинці й жовтих звенигородських чобітках:

— Ти, зраднице! Ти вража причепо! Шовком плечі наряджуєш за людський плач?

— Така, — з втіхою міркувала Ситничка з Чешибісів, — спідниці підтикала за стан, а тепер бояриня учинилася! Вона б рада, щоби війна була сто літ! А наша газдині мала хату й маржинку і всяку розкіш, то її шовки не в диво, ні... Ох, то-сми келися добирала, ба цеб, ба теб, а сегодне зблідла-сми, путері нема! Угри нас безпечили, безпечили, авражий синякувалився, домаржинки, довозів доступити було гляба, всю працу-смо полишали..

— Твій талан, любко, довічний, бо на своїй землі сидиш! — правив хтось повагом, як схимник. — Зате зайдеям, гей тій піні наводі: забулькотіли і нема.

Так, — битий соромом, жалений ранами, по слідах недобитків, що не дбали більше про нього, обсміяного по вік, князь чорноризець утікав, куди ноги несуть, з жаху, щоби Андріїв меч не запер йому дороги, коли не на Київ уже, то бодай на Овруч.

Він пер ніби осліпий зі стиду грузовиною й пісками, нетіччю та суходолом, крізь столочені хліби, знівечені соняшникові гаї, метав прокльони на власний слід.

За ним волікся вмирати його порубаний джура Домавій, вірний до смерти.

ШЕЛОМИ В СОНЦІ

XXX

„Зберемо женців, сімсот молодців,
Зберемо возів, сімсот обозів“.

(3 нар. пісень)

Заходові облаки—як сувій золотоглаву проміж соболі, понад чорнобір. То тут, то там хатка зчервонена попалом у тумані верб. Осторонь, кривуволькою потік, при берегах посвіт, несамовитий,—течійка крови з чийогось серця.

Он вражий лучник розтягнувся горілиць, руки долонями вверх. Повз пальців бігають муравлі, червоні й чорні. Лучник тріває посеред зелені, ніби наслухує згару, ще й досі з куривом. Або мріє з усіх сил, приспаний терпким дурманом матерінки, від якого хмеліють також муравлі. На вустах осміх, трохи ніяковий, ніби вухо чує ще досі твердий глум села:

— Гей, як баби заберуть кочерги, то мете і штани лишати!

Ні чечітки, ні синиць, глухе гілля над бовдурами придимлених стріх. Ніде більця доріжкою, ніде...

Це П'ятидні, над селом двір Товстого. У далечі обриси стольного міста Волині, золотий посвіт Володимира.

Княгиня сидить пів-лежма у кріслі в коверцях, високий копіт підков, що йшов з нею крізь биті шляхи, не вгаває—кожна думка це блеск і ритм

колісся в лету. Малі ноги у чижмах задертих, як червоні човенця, — над головою низький півкруг стелини, ділений учетверо, уся ж гридня під трьома аркадами в дванадцять луків, як кам'яні брови. Проміж поля трикутних глибин письмо: місяці в лицах. Кметь у кучмі, що гріє руки побіля ватри, дівчина, що несе квітки винозбори... Все під старовіцькою склицею, якої тайни не знає ніхто.

Яке ж це добро стежити ось так без руху за крутіжжю тіней верх полив'яної долівки, скринь зі свастикою, добрим амулетом, ослонів під налавниками у жовтих огнях! Прогули страхіття розпучливого подвигу, лігва в незнаних житлах, сні, насуплені недовір'ям... Ще й ранки, коли в трепеті душі стрічала Аклана біля воза, як ладив його до дальшої дороги! Міг же, хоч з тавром, цілнути нічю зі скарбом Мстихів у степ, у вирій...

О, добро, мріяти! Від піль, гень, бренькіт серпів, гострених об бабку, якась гребеночка має рукавами над головою, ніби ладиться злетіти над свіжим курганом, над розбитими межами... Співає...

Будьто й не слідно руїн та згару від пімсти Лісконогого і сонцем осяяні всі дороги, де гнала в крику і крові громова січ Андрія.

Княгиня слухає, — крізь недоперті двері два голоси, музикою, один матері, а другий дитини:

— Що гляну, донечко, черешень у кошілях хоч жмутком та поменше. Вечір іде, нікому рвати знову.

Чийсь пальчик на вустах, голосок із сопілки родом, раз сміх, раз сльози:

— Богиньки з черешнями в суміш, матусю... Підтягне кожна зелену ніжку під себе, ні трохи її не видно. А тільки ви за двері, що найчервоніші на втіки, котра на піч проміж сушиницю, а котра в комору, у глечик із молоком...

Хтось там жваво порається біля челюстей, хтось вигугує упротяз:

— Богиночки, обманнички, а геть-те на гілля!

Стук-стук!

Увійде Товстий, просторічний:

— Княгине, я тільки що з Володимира, запораїв в'їзд у замок на завтра, як бажаєте. Місто кричить під небо з утіхи і з усіх сторін текуть люди зі свічами в дарі церквам, а рада міста вислала в замковий собор шату зі шкарлатного оксамиту і коня, цілого в шкарлаті. Викочують бочки зі смолою для вечірніх огнів, грища висипують піском, а силачі міста заздалегідь обвивають п'ястуки шовковими хустками для завтрішніх дужань об меч, дар столиці...

Обернувся, слово молотом, газдівське:

— Дівко, гей!

Він дав дорогу чорнокосій служебці з вечірнім сонцем в очах:

— З княжих це скарбів, шати вашої свекри, храмові...

Служебка стелила верх скринь наруччя уборів, твердих і шумливих, як наруччя листя. А скрині яснодубові, а ткани золотом процвітає, на шовку птахи і гілля, квітки і звірі. Сукні ж як дзвони,— з вузькими станами, смугнасте саяво у згортках, ніби від хвилі високих грудей, від тайни минулих красот...

Верх уборів рантухи біло випрані, з мереживом так чітким, як день.

— Колесниця мабуть і'д нам жене,— покмітив боярин.

Справді, загуло брендяком,— стало.

Княгиня перепрошувала Товстого: від втоми й насолоди спочивком сидить оце самотою, осторонь усіх. Прижмурила очі до півдитинного сміху:

— Скажіть, боярине, чи є ще край київських воріт у Володимирі така вузька вуличка, що коли їде віз, запряжений волами, треба тікати у сіни домів, щоби не настромитися на роги?

— Де ж їй діватися, княгине?— і собі осміхнувся Товстий та перечекав рукою чуба над чолом сміливця, у загарі боєвих днів.— Вуличка цясьогодні одна з найбільше відомих із-за ситих складниць і веселих купчих.

— А коли так, боярине, то чи є ще над домами старих Товтивилів поперечка з мальованого дерева, що торчить над дорогою, як дуга над потоком, бо оба дома є, як рукою подати, напроти себе? І чи досі цею дугою біжить хвостатий лисок із дерева, а за лиском дерев'яна стая собак?

Хотіла ще питати, але нагло припіднялася в кріслі, вергла думку понад поля:

— Трьох їздців на окруті бору, трьох їздців під штрих, як один! Поводи червоними струнами, а кички шеломів в адаманті, в росі. Триглав, Триглав з чорного каменню, що кинув святий остров і здоганяє життя! Ох, як там коні в'ються, що рвучкі, що грізні!

Товстий не ворухнувся, запевнений понад усякий сумнів: він знав, хто це.

— Так їздять трійцею Мончук, Никифор і Мстибог. Романовій крові волость на стяж, от що жене ворогів з їх нагрітих нор!

Ще оклик Товстого гремів під стелиною, коли його накрило глухе ридання, хтось там упав у стрічні обійми і кричав із дна душі:

— Горе мені, посестро, по вік! Мстибог з братами стид приняв, у голий світ утечу задумав... Рятуй могого дружину, всіх! Жадаю милости, тригубе прошення приношу...

— Мстибог?— повторив голос ясний, як скло від наглої стужі.— Або ж він чого дожидає вже тепер для себе? Глянь, як несе свою гординю верх голови! Куди ти? Під копита? Проснись!

Тишина гей пух глагоїть упадок з висоти надій. Як любо від заграви, в якій вже цоркотять красі крильця віщиць! Чути на обістю тверду мову Товстого і ще двоголос, жіноцький, тоді змовкає все. Світ як вода, проміння по береги.

Далечі малими ногами не побороти, мріям — це ігра. І ось княгиня хилить важке чоло під уплітками, очі видять, хоч вії упали вниз. Галич мроїться, Рафаїл з бичем над звидом коней, сліпа старчиха Нонна... Спить.

Як шумлива пустіль перед ніччю, як много край шляху могил! Святі гаї народу, свідоцтво Чину, нетлінно записане в майбутнім. Червоні човенця пливуть проміж шелест барвінку, блудять... Найшли, дорога як блеск, простісінька.

Самітня йде княгиня, двигає молодість свою, до смерти одна. Або ж це молодість так важить нестерпимо? Це Мстихів пай, прадідний, що його вона двигає лакомо крізь біль усіх жил, корінням врослих у серце.

І дивні ж бо дворища кругом! Вкоротився талан, погинула широчінь, газдовита... Люди, доземки, як за димним склом, ніби тільки нагадують самих себе... Мова у них змаргана, байдужна, — засвітить парча, як огонь і вітер, то біля неї лата з чужого плеча... Краса і міць, — о, як далеко! Невже ж уся країна, божий рай, прогнала в старці?

Розгортається сувій-далина: шлях на Болшів, Чев? Хіба ж і справді Галич це, що лежить купою нужди у глухій долині на простороні залуквянських піль? Невже ж це Галич у диких корчах, з його сороком соборів?

Княгиня томиться непокоєм й озирає, де б припочити. Перед нею поле в бур'яні, без стебелинки хліба, а сидить вона на поторощеній колюмні. На овиді якийсь корчавий Дуж у сорочці до кісток наляг собою на соху під заліззям. Сив-зазуленька кує...

Нога у червоному човенці, сперта об камінь, замічує там вимовні нерівності, скупчення своєрідних скульптурних ліній,— і чинить рух назад. Це викопаний із землі капітель, на якому біліє людська маска зі сурово вип'яленими очима. З її отвертих уст повисло буйне ростинне плетиво.

Від глухого удару в серце мандрівниця слониться, шукає думкам опори. Хіба ж це... храм святого Пантелеймона? Он дві знайомі колюмни порталю, зв'язані в безсмертність снопом різьблених архивольт. Міра, спокій і велич: мармур, онікс і стобарвне каміння. Та який це вбогий лахман над клейнотами відхненого орнаменту? Який глум завершив могутню наву насильством безглузлого склепіння? Хто забаг? Хто смів?

Гнів запалив її зіниці, серце від грози вдарило високо...

Аж тепер змисл пустелі розкинувся перед нею на всю ширину, як читке письмо, стрічками, і біль, ні, сама безпам'ять, роздер її істоту.

Тоді ж тіні рук, зломлених над чолом, стали знагла світлами і краєвид, як чарівна картина, поволікся патиною золота. Обрій про себе ожив і суговом, як наступ стокрилик сил, ринули звідтам снояви в залізі.

Пробіг. Стугонить далина криками, громовицею! Вітри з-над моря, орли степів! Це схід, життя, це рідні, Дніпро! Зойк копит у досвітних огнях... В іскрах шоломів, ціпкі, як свідомо воля, ряди бовєвих чет, на чолі ж вожд вибранець, з сивим бахматом в одно.

Гей, як там літаври грають, як у куряві роко-
тить табор, ще й спів гойдає дерева!

А він, юнак-гординя, цвіт душі поколінь, Ждан
мільйонів серць, мов башта утверджена верх усіх...
І високо паліє світ меча витязя, якого мати ще
в лоні своїм назвала генієм народу.

То княгиня повисла очима на сліпучій картині
й ботовійний трепет поплив крізь її серце:

— Вітай, величня сило, що встаєш із лона віт-
чини! Ти непоборна, що була, є й будеш!

Хиталася, як листь під легіт теплої туги:

— Шеломи, мріє, о, шеломи в сонці!

Сяйливий звал обкрутив її мов у танку, міниться
день, лопочуть стяги, полум'я міді кричить у про-
стори:

— Слава цілині, Романовій!

І зелен-бір мете землю, шумить:

— Владійте веселі, ви, що зберете все в єдино!

Іще грають весняні води під дарабами, шугає
живина верх тисячі потоків:

— Вам, споконвічні газдове, все до дна, скляче
й срібнолуске!

Земля ж, глянь! Розсікається рудою й мармором,
б'є цілющими джерелами, у пристрасній жаді,—
віддати все своє.

Княгиня спить. Котиться сувій-далина: над Ся-
ном ватри горять... Молоді груди, оперті об зброю,
стережуть вічних меж. Он дуб скандує в повазі
повість про красу борні. Кожна п'ядь землі — тут —
свята.

А там,— обриси могутніх міст шпилями здержу-
ють хмари. Княгині звиджується, що це селища
самих святинь. Шум життя, як луна казочних роз-
говорів, на вдивовижу вухові б'є в землю з птичих
висот. У крутіжі блисків роздирає повітря стрім-
кий лет коліс під звидами вітрогоних ковчегів.

К-р,
Чиясь рука встромлює тугіше трясучку калини за синь-обшивку шапки. Гілка сміється всіми ягодами від руху завзятої голови. Що раз перекликаються стійки. У луні стежних огнів пісня черкає воду, ластівка...

. . . Стук — стук!

Двері настяж... Увійде Товстий, просторічний:
— Отож і сон спеленав вас, княгине?

Насилу находила себе:

— Так, я снила хвилину і ще гойдаюся проміж мрій.

— Моя сім'я б'є чолом, просить вечірній хліб із нею поділити. Княжичі? Не проснулися ще з дороги. У світлиці ваше ложе готово, як раз там кадило.

Встала в призадумі: богомогутне сонце горіло й досі, як ватра, над чорною смугою борів, вказувало болючий шлях, проміряний у сні.

Вона зійшла поволі зі сходів у каменю, на яблуневий сад під рососою,— ніби слухала боярових слів, якими намічував приваби новосілля, то хилила біле чоло на той бік своєї туги.

— Там... Дністер... — засвідчила у якійсь хвилі бойким движком брів.

Випрямлена, хиталася полегки у своїх довгочубих чижах із ширинки, милувала очима смугу овиду верх піль, де товпилися роззолочені хмари зі щитами та з копієм. Тоді ж стала торжественна аж до дна карих зіниць і з силою окликнула своє серце:

— Так, чи інакше, Галич... буде наш!

6,96
1986
РА

1328

Гриневичева, Катря.

Шеломи в сонці.

Історична повість.

~~37.424.~~

1929.